82609

255.07.02.02.01.06.41245
DERGI A/052-29-30
Türk Dili

TÜRK DİLİ

Türkçe - Fransızca

BELLETEN

Bulletin publié par la Société Linguistique Turque

No: 29 - 30

Haziran - Juin 1938

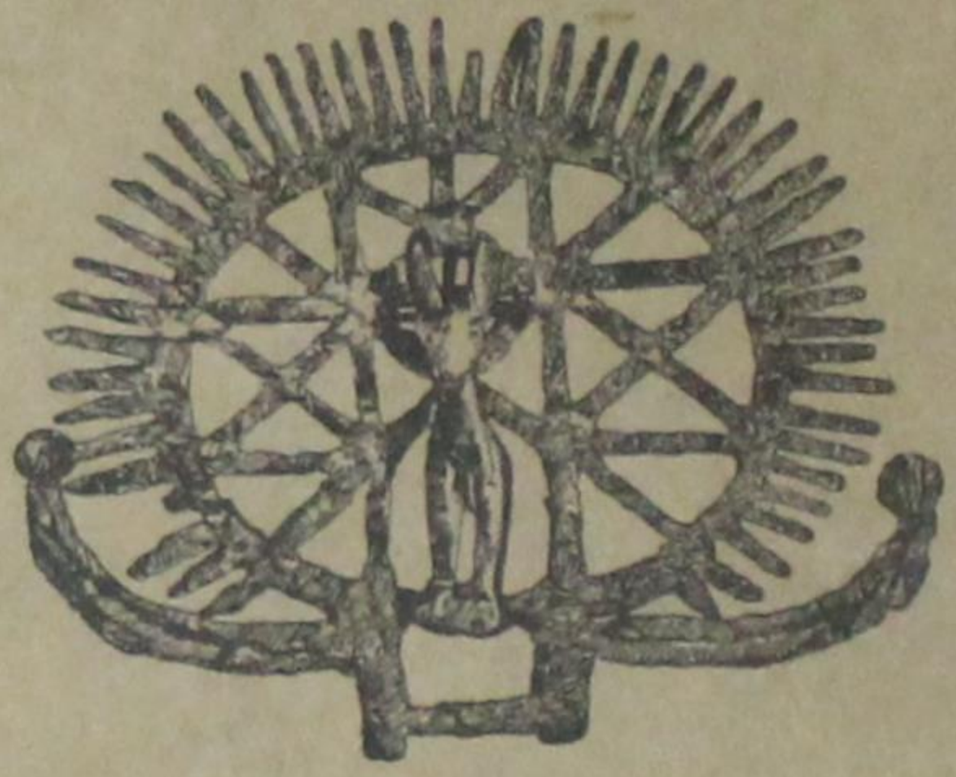

1 9 3 8
İSTANBUL
DEVLET BASIMEVİ

29-30

Sayı: 29 - 30 Haziran 1938

TÜRK DİL KURUMU KÜTÜPHANESİ
Esas No: T.D 27.30
Kayıt No: 6417

TÜRK DİLİ

Türkçe - Fransızca

BELLETEN

DİL VE TARİH TEZLERİMİZ
ÜZERİNE GEREKLİ BAZI İZAHLAR

Türk Dil ve Tarih tezleri, Üçüncü Türk Dil Kurultayında, Bükreşteki Arsıulusal Prehistorik Arkeoloji ve Antropoloji Kongresinin Lengüistik seksiyonunda ve İkinci Türk Tarih Kongresinde yerli ve yabancı Tarih ve Dil bilginlerinin incelemelerine sunulmuştu.

Türk bilgisinin bu en yeni ve dünya ölçüsünde önemli buluş ve görüşlerini izah için ileri sürülen kanıtları derli toplu olarak göstermek isteğiyle kardeş Türk Tarih ve Dil Kurumlarının ellerinde bulunan dayanakları bir araya getirerek Lengüistik - Etimoloji Kolbaşısı PROFESÖR HASAN REŞİT TANKUT arkadaşımızın Türk Tarih Kurumundan PROFESÖR ŞEMSETTİN GÜNALTAY'la iş birliği yaparak kaleme aldıkları şu değerli etüdü aşağıya koyuyoruz [1] :

Arsıulusal Alanda

Dil ve Tarih Tezlerimiz

Kemalist Türkiyede yeni doğan fikir hareketi, üzerinden çok az zaman geçtiği halde, garp bilgi âleminde sevindirici akisler yapmağa başladı. Bu fikir hareketinin mihverini Türk Tarih ve Türk Dil tezleri teşkil eder. Bunlardan birincisinin hayatı yedi, ikincisinin ise henüz üç seneliktir. 1932 kongresile ortaya atılmış olan Tarih tezi *Profesör Bayan* **Afet'**in konferanslariyle Cenevre muhitinde tanıtılmış ise de, gerek tarih, gerek dil tezlerimiz enternasyonal mevzular olarak ilk defa Bükreş'te *Arsıulusal Prehistorik Antropoloji ve Arkeoloji* kongresinde meydana

[1] Bu etüdün fransızcasını da ileride ayrıca bir sayımıza koyacağız.

atılmıştır. Bu kongrede Tarih tezimiz üzerine *Profesör Bayan Afet* iki ve dil tezimiz üzerine *Profesör Hasan Reşit Tankut* bir komünikasyon yaptılar. Her iki murahhasımız dikkat ve alâka uyandırmışlardı.

1937 de İstanbulda *Türk Tarih Kurumu*'nun davetiyle toplanan *İkinci Türk Tarih Kongresi*'nde ise, bu dikkat ve alâkanın birdenbire genişlemiş olduğunu şükranla gördük. Kongreye iştirak etmiş olan kırktan fazla garp âlimi, bu kongreye ve tarih sergisine karşı yalnız hayranlık göstermekle kalmadılar. Bir çokları Tarih ve Dil tezlerimize karşı duydukları derin alâkayı ve bariz dikkati hem sözle ifade, hem yazı ile neşir ve tamim ettiler.

Bu tezahürün başında olarak şunları sayabiliriz :

1 — *Doktor H. Scheel:* Almanya ve Prusya Kültür Bakanlığının resmî mecmuasının Sonteşrin 1937 sayısında "Türkiyede Tarih ve Dil hareketleri„ ni anlatır bir makale neşretmiştir. Bundan başka *Doktor Scheel* 21 Şubat 1938 de Berlin Üniversitesinde "Türkiyede Tarih ve Dil hareketleri„ hakkında ayrıca bir konferans da verdi. Bu zat, gerek makalesinde, gerek konferansında *Türk Tarih tezi* ve *Güneş-Dil Teorisi* üzerine ciddî bir ehemmiyet verdiğini belli etmektedir.

2 — *Profesör R. Hartman*:"Orient Nechrichten„ mecmuasında;

3 — *Profesör Mengin:* "Wiener prehistorische Zeitschrift„ mecmuasında Türk Tarih Kongresi ve Tarih sergisi hakkında mühim ve alâkalı neşriyatta bulunmuştur.

Bu mühim şahsiyetlerin alâkası yanında vakit vakit diğer garplı bilginlerin ve muharrirlerin de Tarih ve Dil tezlerimizle ilgilenerek dikkat ve ehemmiyet ifade eden neşriyatta bulunduklarını memnuniyetle görüyoruz. Yeni Türkiye ve onun her sahadaki ileri hareketi, Millî Şefi ve Devlet Reisi başta olmak üzere bütün Türk varlığiyle benimsendiği ve arkalandığı için, Türk Jenisinin malı olan bu yeni fikir hareketleri beklediği intişar sahasını çok yakın bir zamanda kaplıyacak ve lâyık olduğu kıymet derecesine, elbette ki, yükselecektir.

Bunun içindir ki, tezlerimizin tetkikini kolaylaştırmak ve onlar üzerinde fikir yürütmek istiyenlere aydın saha açabilmek maksadiyle mevzularımızın ana hatlarından bazıları hakkında muhtasar izahlar yapmağı faydalı gördük. Her iki tezi ayrı ayrı mütalea edebilmek için önce tarih tezimizden başlıyacak ve sonra Güneş-Dil Teorisi üzerinde duracağız.

Tarih Tezimizde izahı lâzım noktalar:

Bazı müşahedeler bize aşağıdaki görüş noktalarının tenviri lüzumunu ilham etti:

1 — *Türk Tarih tezinin kabul ettiği Orta Asyanın kuruması meselesi:* Bu mesele hakkında *Huntington* nazariyesinin ancak milâttan sonra müşahede olunan şartlar için müdafaa olunabileceğini, eski zamanlar için böyle bir kuraklığın bahis mevzuu olmıyacağını ileri sürenler vardır.

2 — *Orta Asya'nın prehistorik devirde meskûn olması ve göçler meselesi:* Prehistorik devirde Orta Asya'nın meskûn bir kültür merkezi olduğuna inanmıyanlar, Türkistanın eski bir kültür kaynağı ve Türklerin ana yurdu olmıyacağını ve binaenaleyh göçler meselesinin esassız olduğunu mütalea ediyorlar.

3 — *Brakisefal ırkın yurdu meselesi:* Bu mesele üzerinde şöyle diyenler vardır: "Türklerin brakisefal ırkın ana yudunu Orta Asya saymaları ve ırkî nişane olarak kafatasının kısalığını esas almaları keyfî bir şeydir. Çünkü Türk olmıyan Alsaslılar, Bavyeralılar brekisefal oldukları gibi, Türklerden bir grup olan Türkmenler de brakisefal değil, dolikosefaldir.„

4 — *Türklerin ana yurdu meselesi:* "Türklerin ana yurtları Moğolistan'dır. Moğollarla ırkdaş olan Türkler garp tarafına, yani Türkistan'a ancak milâdî yedinci asırda gelmişlerdir. Onların prehistorik devri bu zamanlardır. Türklerin azamî kıdemi ancak Milâttan yüz sene evveline, yani, *Hiyongnu*'lara ve *Sienpi*'lere dayanmaktadır„ diyenler de vardır.

5 — *Sümerlilerin ve Ön Asya kavimlerinin Türklükle münasebetleri meselesi:* Böyle bir münasebete ve Mısırın ilk defa olarak Orta Asyalılar tarafından işgal edildiğine inanmıyanlar bu iddiaların esassız olduğunu söylerler.

Bu kanaatte bulunanların sayısını merak etmemekle beraber, bunların, yalnız hisse istinat etmiş olsa dahi, fikir ve mütaleasına hürmette kusur etmiyeceğiz. Ancak tezlerimizin esaslarını bu itirazlar çerçevesi içinde bir kere daha hulâsatan müdafaa ve tenvir etmeği ilmî bir borç sayıyoruz.

1 — Orta Asyanın kuruması meselesi:

Orta Asyanın tedricî kuruması keyfiyeti *Huntington*'dan çok daha eski zamanlardanberi ilim dünyasınca malûm bir keyfiyettir. Glâsyeler devrinde nısıf kürei şimalînin büyük buz örtüsünün son kenarlariyle hattı istiva arasında bulunan kısımların son derece ratıp bir iklime malik oldukları, fakat Glâsyelerden sonra Orta Asya, Arabistan, Sahrayı Kebir gibi mıntakaların sonradan tedricen kuruyarak çölleşmiş bulundukları

ve bu halin arz tarihinin dördüncü devrinde başladığ ötedenberi coğrafyacılar tarafından müdafaa edilen bir keyfiyettir [1].

1894 te Londra'da basılan *Caiki*'nin klasik eserinin üçüncü cildi ile *Dr. Croll*'un 1897 de dördüncü defa olarak basılan *Climat and Time* unvanlı eserinde bu hususlar kuvvetle müdafaa edilmişti. Görülüyor ki kuraklık keyfiyetinin *Huntington* tarafından ileri sürülmüş bir faraziye gibi gösterilmesi hakikatten uzak bir iddiadır.

Orta Asyanın kuraklığı hakkında, birçok bakımdan, birçok dillerde yazılmış eserler pek fazladır ve hepsinde bu husus kabul ve müdafaa edilmektedir. Coğrafyacılarca bilindiği gibi, hattı istivadan kutuplara kadar kısımlarda yağmurlar az çok muayyen ve muntazam şekilde tavazzu etmektedir. Bazı mıntakalarda yağmurlar ancak senenin muayyen bir mevsiminde düşerler, bazı yerlede ise kurak mevsimle yağmurlu mevsim arasındaki teakup vazıh surette belli değildir. Buralarda kış aylarında olduğu gibi yaz aylarında da yağmur düşmektedir. Maamafih fenciler, iki devir arasında muntazam bir teınevvüç olduğuna dikkat etmişlerdir. Bunlara mukabil bazı yerler, yağmursuz mıntakalar adiyle anılacak derecede yağmurdan mahrumdurlar.

Afrikanın garbî plâtosundan Çin plâtosuna kadar uzıyan, muhaddebiyeti şimali garbiye müteveccih bir daire kavsi şeklindeki sahalar yani Sahranın büyük bir kısmı ile Mısır ve Arabistan çölleri, İran yaylâsı, Orta Asya bu yağmursuz sahayı teşkil ederler [2]. Bu mıntakalarda yağmursuzluk tarihî devirlerden evvel başlamış olduğu hesap edilmektedir. Yağmursuz sahanın etrafındaki arazinin bazı kısımlarına senevî 20 santimden aşağı, bazı kısımlarına ise ancak 20 santim kadar yağmur düşmektedir [3].

Sırf tabiî bilgiler çerçevesi içinde kalmak üzere iç Asyanın kuruması meselesi etrafında ortaya atılan delilleri başlıca aşağıdaki noktalarda toplıyabiliriz.

1 — *Tektonik veya jeolojik,*
2 — *Paleontolojik,*
3 — *Morfolojik,*
4 — *Hidrografik,*
5 — *Glâsiyolojik,*
6 — *Klimatolojik.*

1. *Tektonik veya jeolojik deliller* — Şarkî ve Garbî Türkistan havzaları, kısmen de Moğolistan, jeoloji bakımından çökmüş tektonik

[1] Elisée Reclus, La Terre, T. I., P. 114
[2] » » » » T. II., 399 - 400
[3] » » » » T. II., XIVPL

havzalardır [1]. Eski ve yeni devirlere ait dağ çemberleri (Himalâya, Tanrı dağları v. s.) ile çevrilmiş bulunan bu havzaların pek yakın jeolojik devirlerinde (yani dördüncü zamanda) çökmüş olduklarını gösteren izler vardır. Altın ve Üstün dağların Tarım havzasına bakan yamaçlarında dördüncü zamana, cümudiye devrine ait tabakalar, (dislocation) lara, yani kırılma ve yarılmalara tâbidir. Buralarda yeni volkan sahaları (filenler) cümudiye devri tabakalarını yarıp geçmektedir. Birçok sıcak su kaynaklarının bulunması da buna delâlet etmektedir. Buna mukabil Himalâya sıra dağlarının ve Tibet yüksek yaylâsının pek yeni devirlerde yükselmesi meselesi vardır. Filhakika cümudiye devrinde Tibet yaylâsının bugünkü irtifaından daha çok aşağı bir seviyede bulunduğunu Hint jeologları tasavvur etmekte idiler. Dördüncü zamanın (Holocen) devrine ait memeli hayvanlar fosillerinin Himalâya dağları ile Trans - Himalâya dağları arasında 5000 metrede bulunmaları bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu suretle iç Asya'nın kenar dağlarının yükselerek Tarım havzasının ve diğer havzaların çukurlaşması hadisesi pek yeni olduğu gibi, henüz durmuş ta değildir. Himalâya, Karakurum, Hindükuş, Tarım ve Fergane havzaları gibi bölgelerde zelzeleler hem pek şiddetli, hem de çok sıktır.

Cümudiye devrinde ve cümudiye devirlerinden sonra Himalâya sıra dağlarının yükselmeleri denizin ratıp havzasının gittikçe çanaklaşan iç Asya'ya girmesine yavaş yavaş engel olmuştur.

2. *Paleontolojik deliller* — Lop gölü, Aral ve Hazer denizleri gibi iç deniz ve göllerin cümudiye devrinde ve bu devirden sonra hudutlarının bugünkü çevrelerinden daha geniş olduklarına şüphe yoktur. Dördüncü zaman fosillerinden oldukları katî surette tesbit edilmiş bulunan salyangoz kabuğu v. s. gibi bakiyelerin o deniz ve göllerin bugünkü kıyılarından pek uzak yerlerde ve bugünkü seviyelerden daha yüksek bir seviyede bulundukları görülmektedir. Meselâ, Tarım havzasında killi topraklar içinde tatlı sularda yaşıyan dördüncü zamana ait salyangoz fosilleri bulunmaktadır [2].

Bu esaslar dairesinde, vaktiyle Aral denizinin Hazer deniziyle birleştiği ve belki de Balkaş gölüne kadar Garbî Türkistanın bir

[1] *A. Argaud.* La tectonique de l'Asie (Compte rendu du Congrès geol. international de Bruxelles, Liège 1924)

E. Trinkler. Tarimbecken und Taklaman - Wüste. Zeit. der Gesel. f. Erdkunde, 1930 S. 359

F. C. Grenard. Haute Asie. Geographie Univ. Tome VIII. S. 243 - 247

[2] *A. Stein.* Serindia. Oxford, 1921

E. Trinkler. Die Lobwüste u. s. w. Zeitschr. d. Gesel. f. Erdkunde Berlin 1929

L. Berg. Trocknet Zentralasien aus. Almanca tercümesi. Geogr. Zeitsch. XIII. 1907 S. 568

kısmının mütemadi su tabakası altında bulunduğu ve Tarım havzasının pek geniş sahalar kaplamak üzere bataklıkları ihtiva ettiği neticesine varılmaktadır.

3. Morfolojik deliller — Bugün içinden pek az su geçmekte olan veya yataklarında hemen hemen su bulunmıyan iç Asya vadilerinin şekillerine bakacak olursak, bu mikyasta vadilerin açılabilmeleri için bugün taşıdıkları sular katiyen kâfi gelemiyeceğini görürüz. Bu hal, içerilerinde bugün pek az su bulunan büyük vadilerin açılmaları keyfiyetinin daha ratıp bir devirde, cümudiye devrinde vukua gelmiş olduğunu göstermektedir. Fazla olarak bugün çevreleri küçülmüş göllerin (Lop gölü v. s.) etrafında muhtelif irtifalarda göl taraçalarına tesadüf edilmektedir. Bu şekiller, bize göllerin eski kıyı ve seviyelerini gösteren en bariz delillerdir [1].

4. Hidrografik deliller — Akar ve durgun su (göl veya iç deniz) şeklinde gördüğümüz iç Asyanın su miktarının azaldığı, göllerin - seviyelerinin mütemadiyen inmesi neticesi olarak - çevrelerini daraltmaları ve kıyılarına bıraktıkları rüsubat (çökel) ile anlaşılmaktadır [2]. Vaktiyle göllere döküldükleri, aktıkları vadiler veya yataklarına bıraktıktarı çakıl, kum, kil gibi maddeler ile anlaşılan ırmakların, birçok yerlerde, bugün hedeflerine varamadıkları görülmektedir. Zaten keyfiyet aşağı yukarı yarım asırdanberi göl seviyesi değişmesi ölçüleri ile meydana çıkmaktadır.

5. Glâsiyolojik deliller — Gerek Tanrı dağlarının, gerek iç Asyayı cenuptan çeviren dağların üzerinde bulunan *Glâsye*lerin aşağı uçları ayni yerlerde bugün alt seviyelerinden 400 - 500 metre daha aşağı bir seviyeye inmiş oldukları, bıraktıkları üç moren depolarından anlaşılmaktadır. Binaenaleyh cümudiye devrinde ve bu devri takip eden devirde yüksek dağlar üzerinde, bu şeklinden daha çok miktarda su depo edilmiş bulunuyordu. İç Asyayı akar sular şeklinde besliyen bu su kuleleri yavaş yavaş eriyerek mıntakaya daha az su göndermeğe başladılar [3].

---

[1] *Sven Hedin.* Scientific results of a journey in Central Asia (Turkestan, Tibet Nord 1899-1902) Stockholm. 6 cilt.

E. Trinkler. İm Lande der Stürme, Leipzig, 1919

F. Grenard. Haute Asie. s. 313-315.

E. Huntington. A. Geologic and physiographic reconnaissance in Central Turkestan. C. G. I. 1905 XXV.

W. M. Davis. A Summer in Turkestan. Bull. Am. G. Soc. 1904. XXXVI
A Journey across Turkestan. Washington, 1905.

[2] *L. Berg.* Das Problem der Klimänderung in Geschichtlicher Zeit. Penck's Abh. 1914 Berlin.

[3] *F. Machatschek.* Gletscher-und Eiszeitstudien im westlichen Tienschan. Verh. d. g. Tags zu Innsbruck 1912.

G. Merzbacher. Physiographie der Tienschan. G. Z. 1913.

6. Klimatolojik deliller — Bugün tebahhuratı yağışından çok fazla bulunan iç Asyanın bazı yerlerinde, bilhassa garp kısımlarında [Garbî Türkistan] yapılan yağış ve tebahhurat rasatları [Garbî Türkistanda 1850 senesindenberi] neticeleri ve göl seviyesinin değişmesi ölçüleri, kısa ve uzun müddetli birçok dalgalanma vaziyetleri arzetmekle beraber, heyeti umumiyesiyle bu bölgelerin tedricî bir surette kuraklığa doğru gittiklerini göstermektedir [1].

⁂

Türkistan En Eski Kültür Merkezi Ve Türklerin Ana Yurdudur.

Türklerin ana yurdu olarak tanıdıkları Türkistan mıntakasında *Aşkakat* civarındaki *Anau*'da bir Amerikan müessesesi namına otuz küsür sene evvel arkeoloğ *Raphael Pumpelly* tarafından yapılan hafriyat, Asya tarihi hakkında o zamana kadar olan bilgiyi esasından sarsacak neticeler vermiştir [2]. Bu hafriyatta ele geçen eserlerle cenubî Sibiryada ve Lopnor gölü mıntakasında yapılan araştırmalar, prehistorik devirlerde Orta Asyanın kuvvetli bir neolitik ve kalkolitik kültür sahası olduğunu meydana koymuştur. Gerçi Orta Asyada Paleolitik medharlar henüz mebzulen bulunamamıştır. Fakat şimdiye kadar iç Asyada esaslı ve geniş nispette araştırmalar ve hafirler yapılmamış olduğu da muhakkaktır. *Sven Hedin* ve *Aurel Stein*'in yaptıkları araştırmalar ise, sathî bir keşif mahiyetinden öteye geçememiştir. Binaenaleyh bu kadar sathî bir tetkika istinaden İran yaylâsının paleolitik kültür itibariyle Türkistandan eski olduğunu iddia etmek ilim adamlarının yapacağı bir iş olmasa gerektir. Şimalî İranın şark kısmında yapılan sondaj gibi dar bir araştırmaya istinaden katî hiçbir hüküm verilemiyeceği tabiîdir. İddia edildiği gibi Milâttan bin beş yüz sene evvel Türkmen Bozkırlarında medeniyetin müthiş surette tedenniye uğraması, şarktan ve şimalden akıp gelen kavimlerin yerli halkı ve kültürlerini silip süpürmüş olmalarından ileri gelmiş olduğu tahmin edilebilir. Arkeolojik bakımdan Glâsyeler devrinde

---

[1] *E. Huntington.* The pulse of Asia. 2-inci tabı 1919. Boston and New-york
F. Herbette. Le Problème du sesséchement de l'Asie Centrale. Ann. de G. 1914 XXIII.
F. Machatschek. Zur Klimatologie von Turkestan. Met. Z. 1912.
Hemen bütün bu meselelere temas eden iki Ülkeler Coğrafyası:
1) F. Grenard. La Haute Asie - cilt VIII Geog. Univ.
2) F. Machatschek. Landeskunde von Russisch Turkest. Stuttgart, 1921.

[2] Raphael Pumpelly, Exploration In Turkestan, Washington 1904, T. I et II.

İran yaylâsının meskûn farzedildiğini tahmin etmiyoruz. Jeolojik vaziyetin böyle bir tahmine müsait olmadığı meydandadır. Anadolu kazılarında paleolitik devre ait gibi görünen bazı eserlerin bulunması, Türk Tarih tezine aykırı bir netice değildir. Çünkü Orta Asyanın paleolitik devirleri hakkında hüküm verebilmek için buralarda, hiç olmazsa, Avrupada veya Mezopotamyada yapıldığı kadar hafriyat ve taharriyat icra edilmiş olması icap eder.

Halbuki *Pumpelly*'nin *Anau*'da ve *Aural Stein*'in *Lop-Nor*'da yaptıkları hafriyat, cenubî Sibirya kurganlarında bulunan eşyalar, iç Asyanın neolitik ve kalkolitik kültür itibariyle Ön Asyadan daha eski bir kıdeme malik olduğunu göstermiştir.

Son yarım asır zarfında, *Sarzec* ve *J. deMorgan* [1] ve *Woolley* [2] gibi büyük arkeologlar idaresindeki heyetlerin yakın şarkta, diğer taraftan Hint arkeoloji müessesesi Müdürü *Sir John Marshall* heyetinin şimalî Hindistanda [3] ve nihayet arkeolog *S. G. Anderson*'un şimalî Çinde [4] yaptıkları hafriyat verimlerinin mukayesesi neticesi ve bilhassa buralarda elde edilen boyalı keramikler arasındaki yakın benzerlik, hattâ birlik [5] bütün bu eski neolitik medeniyetlerle *Anau* medeniyetinin ayni bir kaynağa bağlı bulunduklarını göstermektedir.

Çine garpten gittiği muhakkak olan bu kültürün menşeini yakın şarkta aramağa imkân yoktur. Buğday ve arpa gibi hububat menşelerinin Orta Asya olması ve *Anau* hafriyatından anlaşıldığı üzere buralarda hububat zeriyatının Milâttan en aşağı 8000 senelik bir kıdeme malik bulunması, böyle bir ihtimale imkân bırakmamaktadır. Çünkü hububatın *Elâm* ve *Sümer*'deki kıdemi Milâttan evvel 4000 seneyi geçmemektedir. Bundan başka *Anau*'da 6000 sene evveline ait olarak bulunan uzun boynuzlu hayvanlara *Elâm* ve *Sümer*'de ancak 3000-4000 arasında tesadüf edilmektedir. Bütün bunlar *Anau* kültürünün Ön Asyanın *Elâm* ve *Sümer* kültüründen daha eski olduğunu göstermektedir. Esasen *Anau*'nun en aşağı tabakasındaki kültürün yaşadığı zamanlarda Mezopotamyanın cenup kısımları kâmilen Umman denizinin suları altında bulunuyordu. Böyle bir vaziyete göre *Sümer* ilinin, *Anau*'dan evvel bir medeniyet merkezi olmasına imkân yoktur. Mezopotamyanın *Akat*

---

[1] J. de Morgan, Mémoire de la délégation en Perse, T. I-XVIII

[2] Woolley, Les Sumériens, Paris 1927

[3] Sir J. Marshall, Mohenco-daro and the Indus civilization, 1931 Ernest Mackay, La civilisation de l'Indus.

[4] S. G. Anderson, An Early chinese culture, Bull-geologic, surv. of china No 5, 1923.

[5] Georges Soulie de Marant, Histoire de la Chine p. 18 - 19.

mıntakasiyle *Elâm*'ın *Sus* havalisi ise, *Profesör Sayce*'in de dediği gibi, [1] o zamanlarda buralardaki nehirlerin devamlı tuğyanları neticesi olarak bataklık halinde bulunuyorlardı. Bu ırmakları ilk defa olarak iradelerine rameden halk, buraların otokton halkı değil, Türkistandan gelmiş olan ve daha evvel orada bir medeniyet yaşamış ve iyice münkeşif bir mühendislik öğrenmiş bulunan insanlar olmuştur.

İspat edildiği veçhile, iç Asyada erkenden başlamış olan kuraklık, buralardaki halkı, gıdalarını kendi elleriyle yetiştirmek için ekip biçmeğe ve sun'î olarak sulama çarelerini bulmağa, yani kanallar açmağa, setler yapmağa mecbur etmiş olduğundan, buralardan garbe göçenler bu bilgilerini de beraber getirmiş, *Elâm* ve *Sümer* medeniyetlerinin doğması imkânını temin etmişlerdir.

V. *Gordon Childe*, Ön Asyanın ilk devirlere ait neolitik ve eneolitik medeniyetlerini tetkik ederken, bütün bunların biribirleriyle akraba ve Asyalı bir aile olduklarını tasrih ve bunların hepsinde aşağıdaki hususların müşterek olduğunu tesbit etmektedir [2]:

1 — Umumiyet itibariyle boyalı beyazımsı çömlekler,
2 — Armut biçiminde taş tokmaklar,
3 — Madenin tanınması,
4 — Tuğla inşaatı,
5 — Hububat ziraati,
6 — Koyunun ve inek, öküz gibi çatal tırnaklı hayvanların ehlîleştirilmiş olması.

Ön Asyanın bu müşterek esaslara malik eski medeniyetlerini tetkik ve tahlil eden *G. Childe*, bunlar içinde kaynak ve ana medeniyet olabilecek esaslı vasıfların ancak *Anau* medeniyetinde bulunduğunu ve bütün Ön Asya medeniyetlerinin, hattâ Mısırdaki *Cezre* kültürünün buraya bağlanabileceğini tasrih etmektedir.

Son zamanlarda Ön ve Orta Asyada ilmî ve arkeolojik tetkik ve taharrilerde bulunan *Hezfeld*, bakır devrinden evvele ait Ön Asya medeniyetine bağlı olan *Sus I* medeniyetinin, Orta Asyadan gelen geniş bir neolitik kültüre bağlı olduğunu, İranda elde ettiği *Sus I* stilinde, fakat teknik ve dekor itibariyle daha iptidaî keramiklerle, Türkistanın, Cenubî Sibiryanın eski keramikleri, hattâ bütün şimalî Çin keramikleri arasında bir ayniyet bulunduğunu tespit etmektedir [3]. *Hezfeld*'in vardığı bu netice eneolitik kültür kaynağının Orta Asya olduğu ve buradan dört tarafa yayıldığı hakikatini teyit etmektedir.

---

[1] Sayce, Archeologiy of the Cuneiforme inscription.
[2] Gordon Childe, L'Orient préhistorique, Paris. 1935. p. 271.
[3] Dr. Hezfeld, Congrès d'Oxford, Août 1928.

Prehistorik nakışlı keramiklere dair yapılan son tetkiklerin verimleri de bizi ayni neticeye götürmektedir.

Malûm olduğu üzere, Milâttan evvel 4üncü bin eneolitik nakışlı keramik kültürleri, Afrika, Avrupa ve Asyada geniş bir sahaya yayılmışlardır. Bu keramiklerin en eski merkezlerinden birini Orta Asyada *Anau* kurganlarının ihtiva ettiği kültür tabakalarında buluyoruz. Bu kabil keramiklere son senelerde *Sir - Derya*'nın tevabiinden *Narin* nehri vadisinde ve *Isfara* mevkiinde raslanmış olması [1], bu keramiklerin bir tek mahalle inhisar etmeyip, Orta Asyada geniş bir sahaya yayılmış olduklarını göstermektedir. Orta Asyadan maada bu keramiklere Çin, Hindistan, Bülücistan, İran yaylaları, Sus havalisi, Mezopotamya ve Şarkî Anadoluda raslamak kabildir. Bir kol Suriye ve Filistin üzerinden Mısıra, ikinci bir kol ise Anadolu üzerinden Ege havzası ve Avrupa içerilerine kadar yayılmıştır.

Bu geniş sahada bulunan boyalı keramik kültürleri arasındaki benzerlik o kadaz büyüktür ki, biribirinin tesiri altında kalmış, fakat başka başka kaynaklardan neş'et etmiş birtakım müstakil gruplar kabul etmektense, bir merkezden doğmuş bir tek boyalı keramik kültüründen bahsetmek, her halde daha doğru olur. Yukarda saydığımız gruplar arasında hiç şüphesiz birtakım mahallî hususiyetler ve hattâ kronolojik farklar vardır. Fakat tekmil bu kültürler, maruf preistoriyenlerden *Gordon Childe*'in dahi işaret ettiği gibi, büyük bir yeknasaklık arzetmektedirler. Bu kültürlerin ekserisi ziraî kültürlerdir. Bu kültür mıntakaları dahilinde köylerin yanında şehirlere ve tuğladan yapılmış binalara raslamak kabildir. Yazının menşe ve tekâmüliyle sıkı bir surette münasebettar olan ıstampa mühürlerini, bu kültür mıntakasında, bir taraftan Hindistana, diğer taraftan ise Avrupa içerlerine kadar takip etmek mümkündür. Tekmil bu sahada büyük bir tabiat ilâhesi olan "Allah - ana„ya ibadet edildiği anlaşılmaktadır. Bu kültür sahasında, tekerlekli arabanın icadı, akınların muayyen merkezlerden muhtelif istikametlerde inkişaf etmesine pek ziyade yardım etmiştir. Asıl mühim nokta, muhtelif boyalı keramik grupları arasındaki farkların en alt, binaenaleyh en eski tabakalara indikçe azalmasıdır. Meselâ Hindistanda en eski kültürlerden biri olan *Amri* kültürü keramiği, *Mohenjo - Daro* ve *Harappa*'da olduğundan ziyade, *Anau*, *Elâm* ve *Sümer* boyalı keramiklerine benzemektedir. İşte tekmil bu hakikatler, bu kültürlerin bir tek kaynaktan doğmuş ve muhtelif istikametlere yayılmış olduklarını, yerleşmiş oldukları mahallerin iklim ve umumî durumuna göre ve zaman ile kendilerine has bir renk iktisap ettiklerini, muayyen yerlerde uzun

[1] Sovyet maddî kültür tarihi akademisi neşriyatı, cilt: 110.

müddet baki kalmış olduklarından muhtelif seyirli bir tekâmül geçirmiş bulunduklarını gösterebilecek mahiyettedir.

Bu kültür kaynağı nerededir? Nerede olabilir?

Bu kaynağın Orta Asyada olduğuna yukarda işaret etmiştik. *Anau* hafriyatına iştirak etmiş olan Alman preistoriyenlerinden *H. Schmidt* "Cucuteni„ adlı eserinde [sah. 121] *Anau I-II* nin *Sus I* den daha eski olduğunu ileri sürmüştür. Şu halde *Anau* kültürünü *Sus I* in bir kolu olarak kabul, yahut inhitat etmiş bir merhalesi telâkki eden nazariyelerin hükmü kalmamış oluyor. *G. Childe*'in işaret etmiş olduğu gibi [L'Orient Préhistorique, s. 253], gerek Hindistan, gerek İran ve Mezopotamya kültürlerinin hepsinin *Anau* ile birçok rabıta ve benzerlikleri vardır. Şu halde yerleşmiş oldukları yerlerde yüksek seviyeler ihraz etmiş olan bu nakışlı keramik kültürlerinin menşeini Orta Asyada aramakta haklıyız.

Acaba bu nakışlı keramik kültürlerini muayyen bir ırka izafe etmek kabil midir?

Keramiklere dair tetkikatiyle iştihar etmiş olan maruf arkeolog *H. Frankfort* "Archaeology and the Sumerian Problem„ adlı pek şayanı dikkat eserinde Mezopotamyanın preistorik ve proto-istorik üç mühim kültür devresi olan *Cemdet Nasır*, *Uruk* ve *El-Übeyd* devreleri arasındaki bağlılık ve devamı tespite muvaffak olmuştur. *Cemdet Nasır* kültürü yazılı birtakım vesikalar ihtiva etmekte ve halis bir sumer kültürü vasıflarını arzetmektedir. Binaenaleyh *Frankfort*'un tespit ettiği bağlarla yukarı doğru çıktığımızda, *Uruk* ve *El-Übeyd* kültürlerinin dahi Sumerler tarafından meydana getirilmiş olduğunu idrak etmekte gecikmeyiz.

Sumer lisanı Türk lisanlariyle büyük bir karabet göstermektedir. Sumerlerin Asyalı olduklarını bugün birtakım âlimler kabul etmektedirler. Nitekim *Ungnad* [Das Wesen des Ursemitischen. 1925, s. 25 v. s. - mukayese ediniz: Weiner Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 34, 1937, s. 155/6] Sumerlerin anavatanının Orta Asya olduğuna işaret etmiş olduğu gibi, İngiliz âlimlerinden *L. W. King* de "A history of Sumer and Akkad„ adlı eserinin 7 inci sahifesinde Sumerlerin Orta Asyadan geldikleri fikrini müdafaa ve kanaatini şu satırlarla hulâsa etmektedir:

"İkinci Pumpelly seferinin Aşkabad'a yakın bulunan Anau'da yapmış olduğu hafriyatla bu havalide Prehistorik kültüre ait izler bulunmuştur ki, bunlar İran yaylasının garbindeki diğer en eski kültürlerle göze çarpan paraleller arzediyor.

Bundan başka Birinci Pumpelly seferinin elde ettiği Fiziografik deliller, Orta Asyadaki ırkların hareketlerini kâfi surette izah ediyor ki, bunun sumerlerin Şarktan muhaceretlerine sebep olması muhtemeldir„ [1].

G. Elliot Smith ise, (Human history, s. 165) Türklerin "Alpin„ ırkına mensup olduklarını kabul ve "Alpin„ ırkının anvatanının Orta Asya olduğuna işaret etmiştir. Şu halde Sumerlerin menşeini Orta Asyaya atfetmek ve bunların Mezopotamyada *El-Übeyd* ve müteakip kültürleri meydana getirmiş olduklarını kabul etmekle nakışlı keramik kültürlerinin Orta Asyadan neşet etmiş olduğuna dair ileri sürmüş olduğumuz tezi teyit etmiş oluyoruz.

* * *

Şimdi bu ilk neolitik kültürün inkişaf sahası olan mıntakaların en kadim ve otokton halkının kimler ve hangi ırka mensup insanlar otduklarını araştıralım:

Eski Yunan müelliflerinin, umumî bir ıtlak ile *İskitya* dedikleri sahalardan, Hazer denizinin şark ve cenubundan itibaren doğuya doğru uzayan kısmını, *Asya İskitleri* veya *Masaget* adını verdikleri bir kavimle meskûn gösterdiklerini biliyoruz. *Masaget*'lerin İranda *Ahamaniş* devletinin kuruluşundan evvelki asırlardan, diğer bir tabir ile mazinin karanlıklarına gömülen zamanlardanberi bu havaliyi işgal etmiş bulunduklarına göre, bu mıntakaların otokton halkı olduklarını kabul etmek zarurîdir. *Herodote*'tan anlaşıldığına göre [2], Yunanlılarla Romalıların *Masaget* adını verdikleri kavme, eski İranlılar *Saka* diyorlardı. *Xerxès*'in ordusunda bulunmuş olan *Saka*'lar, kıyafetleri ve bilhassa suvarilikteki maharetleri ile İranlılardan temayüz ediyorlardı [3].

Şehname'de umumî bir ıtlak ile *Turanlı*'lar denilen grupa giren *Saka*ların pek kadim zamanlardanberi İranın şark mıntakasına hâkim oldukları Mazdeizmin mukaddes kitabı olan *Zend*'den de anlaşılmaktadır. Mazdeistlerin bu mukaddes kitabında Turan Hanlarından *Ercasp*'ın Hazer denizinin etrafındaki ülkelere hâkim olduğu tasrih edilmektedir [4]. Bu havalinin tarihine dair mevcut olan bütün eski vesikaları itina ile tetkik eden *Saint Martin*'in netice olarak şu satırları yazdığını görüyoruz:

"*Kafkaslardan ve Hazer denizinden Ceyhun ve Seyhun boylarına ve ötelerine kadar uzıyan geniş ovalar, tarihin karanlıklarına karışan devirlerden itibaren tek bir kavim tarafından meskûn görünmek-*

---

[1] L. W. King. «A history of Sumer and Akad.» London, 1923 S. 7.
[2] Herodote, VII, 64
[3] A. F. Miot. Histoire de Herodote, t. II, p. 584
[4] M. J. Saint Martin, Histoire des Arsacides, T. I, p. 16 - 17

tedir. Bu kavim, ayni dili konuştukları ihtimal dahilinde bulunan, fakat herhalde türe ve ahlâk itibariyle müttehit olduklarında şüphe olmıyan birçok Boylara ayrılmış bulunuyordu. Bu Boylardan hangisi hegemonyayı ihraz ederse bu kavim de o Boyun adıyle anılıyordu [1]. Maamafih, umumî bir ıtlak ile Yunanlıların İskit, İranlıların da Turanî dedikleri bu kavimden Hazer denizinin şark ve şimalindekilere Yunanlılarla Romalılar «Masaget», Ermeniler «Mazkot», Hazer denizinin cenubundakilere Parthe; Bakteryan ve Maveraünnehirde oturanlara Daee veya Dahi adını veriyorlardı.»

Muhtelif adlarla anılan bu boyların *Anau* medeniyetini yaşatanlardan inmiş oldukları şöphesiz olmakla beraber bunların İranın şimaline ve Kafkaslar maverasına ne zaman yayıldıkları malûm değildir. Herhalde *Saka*'ların ileri doğru atılmış boylarını teşkil eden *Parthe*'ların İranın şark ve şimaline yerleşmeleri tarihinin pek eski olduğu muhakkaktır. Son zamanlarda Asur ilinde yapılan hafriyatta *Asarhaddon*'a (689 680) ait bir kitabede İrandaki *Part* boylarından *Partukka-Partikka* adlariyle bahsedilmiş olduğunu biliyoruz. *Asarhaddon*, bu kitabesinde *Pratikka* kıralı *Uppes* ile *Partukka* hükümdarı *Sanasana*'yı mağlûp ettiğini müftehirane kaydetmektedir.

Herodot devrindenberi Partların İrandaki halk arasında kudretli bir unsur olarak tanılmakta oldukları malûmdur. Sicilyalı *Diodore*'un Milâttan önceki beşinci asır müverrihi *Ctésias*'tan [2] naklettiği bir parçada «Partlar», *Astiyag*'dan evvel *Med* kıralı olan *Artibara* veya *Astibara* zamanında Medlerin hâkimiyetinden kurtulmak için isyan çıkarmış ve ırkdaşları *Saka*'ları yardımlarına çağırmışlardır [3]» denilmektedir. Partları ve Sakaları yakından tanıyan *Ctésias*'ın onların hem kıdemlerini, hem de akrabalıklarını teyit eden bu şahadeti pek önemlidir.

Eski Yunan, Roma ve Ermeni müverrihlerinden Partların Bakteryan ve Maveraünnehir mıntakalarında sakin olan boylarına *Daee* denildiğini öğreniyoruz. *Strabon*'a göre *Daee*ler Belh havalisinden Ceyhunun Aral gölüne aktığı yerlere kadar yayılıyorlardı [4]. Romalı müelliflerden *Plin* ise, Yaksart [Seyhun] nehri maverasında *Dahi* adlı bir boy bulundu-

---

[1] M. J. Saint Martin, Histoire des Arsacides, T. I. p. 11-12 .

[2] Ctésias, tabip ve tarihçi Cnid'li bir âlimdir. Milâttan önce 416 tarihinde İrana gitmiş, 17 sene kadar doktor sıfatiyle Ahamaniş hükümdarı Artakserkes Mnemon hizmetinde bulunmuştur. Ctesias bir İran tarihi yazmakla meşhurdur. Bu eserin zamanımıza kadar intikal eden parçaları tabedilmiştir.

[3] Diodore de Sicile, Bıbliothèque historique II.104 et Saint Martin hist. des Arsacides. T. I. P. 28.

[4] Strabon, Geogra. XI.511.

ğunu kaydetmektedir [1]. *Ptolome* devrinde de *Dahi*'lerden bir takım boyların Marjiyana yani Horasan havalisinde oturduklarını bu müelliften öğreniyoruz [2]. Muahhar devirlerde Mazenderanın Hazer denizinin şarkına ve Taberistana doğru olan kısmına verilen *Dehistan* adının *Dahi*'ler memleketi anlamına olduğunda şüphe yoktur. Herat mülhakatından olup islâmî devirde pek ziyade meşhur olan *Badghis* köylerinden birinin adının da *Dehistan* olduğunu *Yakutu Hamevi*'den öğreniyoruz [3]. Bu kayıt Yunan membalarının bütün bu havalinin pek erkenden *Saka* Boylarından *Daee* veya *Dahi*'ler tarafından işgal edilmiş olduğu yolundaki haberlerini teyit etmektedir.

Romalılar devrinin Lâtin müverrihi *Justin* [4] ile Yunan müverrihi *İsodore* [5] Bakteryanın tamamiyle *Dahi*'lerle meskûn olduğunu tasrih etmişlerdir.

Çin müelliflerinin *Yüeçi*'lerin garbe göçtükleri devirlerde, yani Milâttan önceki birinci asırda Bakteryan halkına verdikleri *Ta-Hia* adının da *Dahi* ve *Daee*'den başka birşey olmadığı muhakkaktır.

İran ve Kafkas mıntakalarının eski etnik vaziyetleriyle tarihleri hakkında çok esaslı tetkiklerde bulunmuş olan şöhretli âlim *Saint Martin*, tarihin aydınlanmağa başladığı zamanlardanberi Horasan ve Mazenderandan şark ve şimale doğru uzıyan sahaları işgal eden ve aynı kavimden olan *Saka*'larla *Part*'ların ve bunlardan sonuncuların başında bulunan Hanedanın mensup olduğu Boyu teşkil eden *Dahi* (*Daee*)'lerin ırkan Türk olduklarını tasrih etmektedir [6]. *René Grousset* ise *Part*'ların *Saka*lardan bir zümre, *Saka*'ların da ırkan Türk olduklarını Asya tarihinde Partlardan bahseden şu parçada açıkça ifade etmektedir:

«*Tevarüs ettikleri satraplığı ve yüksek memuriyetleri ellerinde tutan Part zadegânı Turanî olarak kaldılar. Kırallığın en yüksek Hanedanını teşkil eden Surena ailesi -ki babadan evlâda intikal etmek üzere vezareti ellerinde tutuyorlardı- aslen Sistan (Sakistan)'dan gelmişlerdi, şüphesiz asılları* **Saka,** yani **Türk** *idi.....*» [7].

Saint-Martin, eski Yunan müverrihlerinden naklen *Parthe* lâfzının İskitçe olduğunu ve bu lisanda "dışarı atılmış„ manasına geldiğini kaydetmektedir [8]. Garplı âlimlerin İskitçe olduğunu ve bu dilde "dışarı

---

[1] Pline, Histoire naturelle, XI. XIX.
[2] Ptolémée, Geogra. VI.II.
[3] Yakutu Hamevi, Mucemülbüldan C. IV, S. 114
[4] Justin, Abrégé de l'hest -Univers. de Trogue-Pompée, II, I, III
[5] Isodore de Séville, Origin, IX, II
[6] Saint-Martin, Histoire des Arsacides, T. I. P. 1-58
[7] René Grousset, Histoire de l'Asie, T.I, P. 79
[8] Saint-Martin, A. hist. des Arsacides, T.I, P. 28

atılmış„ manasını ifade ettiğini söyledikleri halde etimolojisini tayin edemedikleri bu lâfzın Türkçe olduğunu ve Türk dilinde halâ aynı manada kullanıldığını biliyoruz. Karnı dışarı fırlamış olmak itibariyle küpe *part* denildiğini (*Divanü lûgat-it-Türk)* ten öğrendiğimiz gibi [1], bedene nispetle dışarı fırlamış olan karına da *part* ıtlak edildiğini biliyoruz [2]. Hâlâ şarkî Anadoluda bu mana düşünülerek şişko insanların karınlarına *Part* denildiği herkesçe malûmdur. Part lâfzı gibi *sak=saka* ismi de Türkçe bir kelimedir. Çağatay lûgatinde *sak* lâfzının "yan„ manasına geldiği tasrih edilmektedir [3]. Sakaların oturdukları yerler, Ana Türk iline nispetle yan taraf olduğu düşünülürse, bunlara bu adın verilmiş olmasının münasebeti anlaşılır. Vaktiyle bu ismi taşıyan Türklerden Sibirya içlerine ve şimali şarkiye doğru hicret mecburiyetinde kalmış olan ve bugün Ruslar tarafından verilen *Yakut* adıyle anılmakta bulunan Boyların kendi aralarında kendilerini hâlâ *Saka* ismiyle anmakta olmaları da eski *Saka*'ların Türklüklerini teyit etmektedir.

Part'ların başlarındaki soyun adı olan ve Yunan müellifleri tarafından *Dahi, Daee* suretlerinde zaptolunan lâfza gelince, bunun da *Kudat* ve *Senyör* manasına gelen Türkçe bir kelime olduğu ve bu lâfzın aynı manada olarak Çinlilere *Thai*, Japonlara *Dair* ve Araplara da *Daî* şekillerinde geçmiş bulunduğu Türk etimoloji diksiyonerinde tasrih edilmiştir[4].

Buraya kadar verilen tafsilât, Orta Asyanın en eski bir kültür merkezi olduğunu ve buranın en kadim ve otokton halkının da muhtelif adlarla anılan brakisefal Türkler olduklarını meydana koymuştur.

Brakisefal Irkın Ana Yurdu Orta Asyadır.

Türk Tarih Kurumunun "Asya ve Avrupada eneolitik medeniyeti yapanlar brakisefallerdir; bunların ana yurtları da Orta Asyadır„ yolundaki tezi kuru bir iddia olarak ortaya atılmış değildir. Bu noktai nazar, bu mevzu hakkında salâhiyetle yazı yazan âlimler tarafından da müdafaa edilmektedir. Avrupaya ilk neolitik kültürü sokan Homo - Alpinus ve Arya adlarıyle anılan [5] Orta Asyalı brakisefallerin Avrupaya girişleri hakkında Marcellin Boule tarafından verilen izahat şöyle hulâsa olunabilir:

---

[1] Mahmut Kaşgari, Divanü Lûgat-it-Türk C.I, s. 286

[2] Bedros Keresteciyan, dicti. étymologique de la langue turque p. 117

[3] Süleyman Efendi„ Lûgatı Çağatay s. 180.

[4] Bedros Keresteciyan, Dictionnaire étymologique de la langue Turque, T. I. p. 191—192.

[5] Türkçe halis ve asil manasına gelen arı lâfzından alınan arya ismi eski bir Türk ili olan Belh havalisine verilen Arie isminden gelmektedir. Taylor, garbî Avrupadaki insan gruplarından Keltler'in Arya olduklarını tasrih etmektedir. (Taylor, The l'Origin of the Aryan).

Brakisefal ırkın Ana Yurdu Orta Asyadır. Bu ırk dünyaya buradan yayılmıştır. Brakisefallerin göçleri, eski yurtlarındaki step hayvanlariyle beraber vukua gelmiş ve Glâsyeler devrinin sonlarında başlamıştır. Bidayette göçler ağır ağır vukua geldi. Bir istilâ değil, bir hulûl suretinde ilerledi. Göçlerin sonraları, neolitik sonlarına doğru, daha kalabalık bir şekil almış olması ihtimali kuvvetlidir. Zira tunç devrinde garbî Avrupada yuvarlak kafalı, buğday tenli insanların birdenbire çoğaldıkları görülmektedir. Muhtelif zamanlardaki göçlerden vücut bulmuş olan bugünkü tavazzu tarzları, bu insanların menşelerini bariz bir surette göstermektedir. Sarışın şimal insanı *Homo - nordicus* ile buğday renkli Akdeniz insanı *Homomediteraneens* arasına kama gibi sokulmuş olan Alp insanı Homo Alpinus, Fransa Britanyasında bir sivri uç ile Atlas Okyanosuna dayanıyor. Şarka doğru gidildikçe tavazzu sahaları gittikçe genişliyor. Menşede pek geniş bir saha kaplıyor [1].

Marcellin Boule'un şu sarih ifadesi, Alzaslılarla Bavyeralılar arasında görülen brakısefal insanlarla *Homo - Alpinus*'ların menşelerini tenvir etmektedir. Bu menşe, brakisefal Türklerin de ana yurtları olan Orta Asyadır.

Hattâ diyebiliriz ki Avrupaya *Palafit* kültürünü sokanlar da bu Orta Asyalı muhacirler olmuşlardır. Bu kültür garpte kronoloji itibariyle bütün eneolitik (bakır, tunç, demir) devirleri müddetince devam etmiştir. *Palafit*'lerin kuruldukları göller dibinden çıkarılan iskeletlerin brakisefal oldukları görülmüştür. Bu da, Avrupaya *Palafit* kültürünü getirenlerin Orta Asyalı brakisefaller olduklarını göstermektedir [2].

Bu noktai nazara göre menşeleri Orta Asya olan brakisefaller, buradan hicret ederek *Kafkas*'ın madenli mıntakasına gelmiş, müteakip asırlarda buradan *Efganistan*'a, *İndus* boylarına, *İran* plâtosuna buradan da *Elâm* ve *Mezopotamya*'ya, *Anadolu* ve *Ege* havalisine, *Suriye* ve *Palestin* üzerinden *Mısır*'a yayılmıştır [3].

Ana yurtları Türkistan olan Türklerin de ırk itibariyle brakisefal zümreye mensup oldukları, onların umumiyetle brakisefal olmalariyle sabittir. Gerçi Rusyadaki Türkmenler içinde brakisefal olmıyanlar bulunduğunu iddia eden bazı müellifler yok değildir. Fakat bu iddiada bulunanlar da bu Türkmenlerin mezatisefal olduklarını, yani brakisefal ile dolikosefal arasında bulunduklarını ileri sürmüşlerdir. Halbuki karine

---

[1] Marcellin Boule, Les hommes fossiles. p. 353

[2] Le Capitan, La préhistorique, p. 165 – 167

[3] A. Moret, Histoire de l'orient, T. I. p. 122
Hall, History of the Near East, 1916, p. 173
Mackay, Sumerian connexions With ancient İndia, J.R.A. 1925, p. 677 et illus.

(indice) lere dair verilen malûmat mezatisefal Türkmenlerin dolikosefalden ziyade brakisefale yakın bulunduklarını göstermektedir [1]. Bu da biyolojik olmayıp çocukların başlarında yapılan bazı etnografik tesirlerden ileri geldiği bu hususta tetkik yapanların itirafları altındadır.

Türkler beyaz ırktandır. Ana yurtları Mogolistan değil Türkistandır.

Türk Tarih tezine saldıranların hepsi, Türklerin menşeini Mogolistanda gösteren ve Türkleri Mogollarla beraber sarı ırktan sayan köhne nazariyeye istinat etmektedirler. Bu esassız köhne telâkkinin mahiyetini ve Türklerin ana yurtlarının hakikî mevkiini göstermeği faydalı görüyoruz.

Türklerle Mogolları ayni ırktan sayan telâkki, garp âleminde, bilhassa Fransa'nın o zamanki *College Royal* Profesörlerinden *Joseph Deguignes*'in 1756 - 1758 tarihleri arasında intişar eden *Histoire des Huns, des Turcs, des Mogols et autres Tartares* adlı eseriyle katileşmiştir. Bir taraftan müslüman şark, diğer taraftan Çin membalarına istinaden telif edilen bu eserin müellifini şaşırtan keyfiyet, eserine mehaz edindiği persçe yazılmış kitaplar ve bunların başında bulunan *Camiüttevarih* olmuştur. İranda hühüm süren *Cengiz* oğullarından *Gazan Han* devrinde telif edilen bu kitap, siyasî bir maksatla kaleme aldırılmıştı. *İlhaniler*'in hâkim oldukları İran, şanlı saltanat sülâlerine bağlı ananeperest bir halkla meskûndu. Ananeye göre bu memlekette vaktiyle, *Firdevsî*'nin dasitanı, hatıralarını zengin bir lisanla tasvir ettiği *Pişdadiyan, Kiyaniyan, Eşkâniyan* ve *Sasaniyan* gibi muazzam sülâleler hüküm sürmüşlerdi. Ruhan şanlı sülâlelere bağlı olan Iranlılar, bu hatıraları unutamıyor, daima onların yadiyle fahirleniyor, ananesiz ve mazisiz Mogolları hakir görüyorlardı.

İrandaki Mogol prensleri İslâm dinine girdikten sonra İranlılarla ihtilâtları artmış, onların bu hislerini daha iyi anlamış, kendileri için de Şehnamenin Şehinşah sülâleleri gibi bir Hakanlar silsilesi yaratmak lüzumunu şiddetle duymağa başlamışlardır.

Bu duygu ile, *İlhan Gazan* [1293 - 1204] Veziri *Ebulfadl Reşideddin*'in başkanlığı altında teşkil ettiği bir heyeti *Cengiz* henedanı için - *Firdevsî*'nin *Şehname*'si tarzında nazmettirilecek [*Zafername*] ye esas olmak üzere - bir tarih kitabı vücude getirmeğe memur etti. Halbuki Mogollar'ın siyasî varlıkları *Cengiz*'le başlamıştı. Ondan evvelki asırlarda

[1] Georges Montandon, Les indices céphaliques de l'Asie - L'ologenése Humain - Carte. 22. 1928, Paris.

Mogollar, hiç ehemmiyeti olmıyan birtakım küçük oymaklardan ibaret bulunuyorlardı [1]. *Gazan*'ın arzusunu yerine getirmek için *Cengiz*'in nesebini, *Şehname*'de İran hükümdarlariyle şanlı mücadelelerinden bahsedilen Türk hakanlarına bağlamak yolunu bulmak icap ediyordu. İlhaniler devrinin şöhretli şairlerinden *Şemseddin Kaşanî* [2] ile Selçuk Boyları Türklerinden *Ebu Süleyman Benaketi*'nin [3] verdikleri malûmata göre *Gazan Han Reşideddin*'i bu vazifeye memur ederken maiyetine Türk tarih ve ananelerini çok iyi bilen *Pulad Cenksan* [*Cengsiyang*] ile bir takım Uygur âlimleri ve o esnada İranda bulunan *Li-Ta-tsō* ve *Yuk-sun* adlı iki çin danışmendini de memur etmişti.

Ebulfadl Reşideddin, bu heyet erkânının eski Türk tarihi ve Türk destanları hakkında verdikleri malûmatı zaptettikten sonra, *Gazan Han*'ın arzusunu yerine getirmek için, bir kalem maharetiyle *Cengiz*'in nesebini eski *Türk Oğuz* hanlarına bağlamıştır. Gerçi *Reşideddin* bu hususta pek o kadar muvaffak olamamış, sonradan, yapılan bu eklemeyi göze çarpmıyacak bir şekilde yapamamıştır [1], fakat kendisinden sonra gelen gayretkeşler daha ileri gitmek suretiyle bu mahareti göstermişlerdir.

Filhakika *Reşideddin*, *Camiüttevarih*te yalnız *Cengiz*'in nesebini Türk hanlarına bağlamakla iktifa etmiş, *Oğuzlar* bahsinde Mogollardan asla bahsetmemiş, sanki hükümdarın emriyle yapmak mecburiyetinde kaldığı tahrifi anlatmak için, Mogollarla Türkleri ayırt etmeği ihmal etmemiştir. Fakat sonraları yazılan tarih kitaplarında ileri gidilerek Mogollarla Türkler biribirleriyle karıştırılmıştır. Bu büyük tahrif *Timur*'un oğlu *Şahruh Mirza* zamanında ve 830 tarihinde yazılan ve müellifi meçhul olan (*Mağzül Ensap Fi Şecerei Selâtini Mogol*) adlı eserde tamamiyle görül-

---

[1] Berlin Akademisi tarafından Altay akvamı hakkında tetkika memur edilmiş olan Schott'un Çin membalarına istinaden Mogollara dair vermiş olduğu malûmat bunu göstermektedir. Schott'un tetkikine göre Çin'de 618 den 907 tarihine kadar hüküm sürmüş olan Tang sülâlesi vekayinamesinde (Tan-Şu) Mogolları (Mongu-Şi-Vei) adiyle anılmışlardır. 979-984 tarihinde yazılmış olan Hoan-Yu-ki unvanlı topografya kitabında ise Mogollar Şi-Vei ismi umumisi altında cemedilen kabileler meyanında gösterilmiş ve on kadar oymaktan mürekkep bulundukları tasrih olunmuştur. Şimali Çin'de Tang sülâlesine halef olan Hatan sülâlesinin Çinli müverrihi Ye-long-li miladî 1180 tarihinde kaleme aldığı eserinde Mançuri'nin şimali garbisinde oturan kabilelerden bahsederken Mong kuli adını verdiği oymakları da zikretmiştir. Bu isimle Mogolları kastettiği şüphesizdir. Hatanlara halef olan Ta-kin-kuo-Şi, yani büyük Kin sülâlesi tarihi unvanlı eserde de Mogollar ehemmiyetsiz oymaklar halinde tasvir edilmişlerdir. [Schott, Alteste Nachrichtén Von Mogolen und Tataren].

Bütün bu tarihi kayıtlar Mogol unsurunun Cengiz'in zuhurundan evvel ehemmiyetsiz oymaklardan ibaret olduğunu göstermektedir.

[2] Şemseddin Kâşaninin şemsi şehnamesine bakınız.

[3] Ebu Süleyman Benaketi Tarihi Ayasofya Kütüphanesi, N. 3026.

mektedir. Bunu takip eden ve Şahruh'un oğlu *Taragan Uluğ Bey* tarafından yazılan [*Şeceretül Etrak ev Ulusu Arbai Cengizî*] adlı eserde ise *Tevrat*'ın jeneoloji usulünü takliden, Türklerle Mogollar aynı bir ırktan ve iki kardeşten üremiş olarak gösterilmişlerdir. *Ebulgazi Bagatur Han*'da (*Şecerei Türkiye*) sinde Türklerle Mogolları aynı bir kavim gibi tasvir etmiştir.

İslâm dünyasında Türk Tarihi hakkında yazılan ilk eser olan *Camiüttevarih*'te siyasî bir arzu ile yapılan bir tahrif muahhar müelliflerin gayretleriyle umumileştirilmiş, âdeta bir hakikat şekline konulmuştur. *Deguignes* gibi garpli âlimler, Türk tarihi hakkında tetkiklere başladıkları zaman önlerinde mehaz olarak başta *Camiüttevarih* olmak üzere, yukarda isimleri geçen kitaplar gibi mehaz bulmuş, bu yanlış telâkkiyi, tarihî bir hakikat gibi eserlerine geçirmişlerdir. Hattâ *Deguignes*, Çin membalarında Türklere dair olan malûmatı İranda yazılmış olan bu kitaplarla telif için hayli didinmiş, neticede Türklerin menşeini Mogolistan, ilk cetlerini de *Hiyong-nu*'lar olarak göstermek gibi büyük hatalara düşmüştür. *Deguignes*'nin ve emsali müelliflerin eserlerini mehaz edinen garplılar, bu yanlış esasa istinaden ana yurtları Mogolistan olan Türklerin garba, yani Türkistana ve *Maveraünnehir* havalisine çok muahhar zamanlarda, yani Milâttan sonra yedinci asırda gelmiş olduklarını iddia edecek kadar garabetler göstermişlerdir.

Türk tarihi hakkındaki bilgisi bu köhne eserlere istinat edenlerin aynı telâkkiye bağlı olduğu görülmektedir. Halbuki gerek *Camiüttevarih*'te ayrı bir kısım teşkil eden *Oğuzname*'de ve gerek *Oğuzname*'nin Uygurca metinlerinde zaptedilen millî ananede eski Türklerin menşei Mogolistanda değil, Türkistanda gösterilmiştir. Türkler tıpkı garpta İrana olduğu gibi şarkta da Mogolistana Fatih sıfatiyle ve sonradan girmişlerdir.

Başta Sumerler olmak üzere Ön Asyanın Azyanik denilen kavimleri ve Etiler Orta Asyadan gelmişlerdir.

Milâttan dört bin sene evvel Fırat-Dicle arasındaki sahanın cenup mıntakasında büyük bir medeniyet yaratan, yazıyı cihana ve bütün Ön Asyaya yayan Sumerlerin Mezopotamyanın otokton halkı olmadıkları katî bir hakikattir.

Bıraktıkları heykel ve kabartmalarda görüldüğü veçhile, Kengi halkı, yani Sumerler, orta boylu, tıknaz bedenli, geniş alınlı, dolgun çehreli, büyük burunlu, büyük ve çekik gözlü, kısa ve geniş boyunlu brakisefal

[1] Camiüttevarihin Topkapı sarayındaki nüshasına bakınız.

insanlardı [1]. Kafaları çıkıntılı olup, düz bir ense ile bedene merbut bulunuyordu. Burunları da Türkler gibi iri; çıkıntılı; ve gaga burun olmaktan ziyade, az seçilen çehreyi uzatıyordu. Bu cismanî vasıfları haiz tipler Anadolunun her tarafında bugün de görülmektedir.

Lisanlarının iltisakî (agglutinante) olmasına bakarak Sumerlerle Türkler arasında bir münasebet kabul etmeğe mütemayil görünen bazı muharrirler sonunda bu münasebeti de çürütmek üzere Sumerlerin dolikosefal oldukları yolunda bir iddia yürütürler. Halbuki *A. Moret, Contenau, Boule* vesair Ön Asyanın tarih ve arkeolojisiyle meşgul olanlar, umumiyetle Sumerlerin brakisefal olduklarını kaydetmektedirler [2]. Esasen Sumerler devrinden kalmış olan heykel ve kabartmalarda başlar umumiyetle geniş ve çıkıntılı (brakisefal) olarak görülmektedir [3]. Sumer san'atkârlarının yaptıkları heykelleri asıllarına uygun yapmamış olduklarını iddia için de hiçbir sebep yoktur.

Sumerlerin *Cu-en-na* (*konakeş*) denilen kalın dokumalı yün elbiseleri, kendilerinin Orta Asya gibi soğuk bir iklimden gelmiş olmalarına şahadet etmektedir. Bu elbisenin sağ kol ve sağ omuz açık kalmak üzere sırta alınması da eski Türk ananesine tevafuk etmektedir. Sumerlerin tolgaları, türbanları ise Türklerin aynidir. Mabetlerinin kat kat ve kuleli olması, taş olmıyan Mezopotamyada yaptıkları mebanide inşaat taşlarını takliden Plan-Convexe tuğla kullanmış olmaları da yüksek ve dağlık mıntakalardan gelmiş olduklarını göstermektedir [4].

Ön Asyada ilk defa Sumerlerde görülen madencilik tekniğinin onlarda pek ilerlemiş olması da ilk vatanlarının Altay mıntakası gibi madenleri bol bir yer olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Kalde gibi madensiz bir mıntakada madencilik sanatinin zuhur ve inkişaf etmesi âdeten muhaldir.

İlk defa Sumerler tarafından icat edilmiş olan Kalde zodyakı, Sumerlerin bu ilk yurtlarını pek güzel tayin ettirmektedir. Göğün muayyen bir parçasının, muayyen bir sahadan görünüşüne göre tasavvur ve tersim edilmiş olan bu zodyak, ilk yapıldığı yerin neresi olduğunu gösteren iyi bir vesikadır. Kalde zodyakının tetkiki bunu ilk yapan insanların nısıf kürei şimalide 40-46 arz dereceleri arasında ve Hazer denizinin şarkındaki havalide yaşamış olmaları icap ettiğini göstermektedir. Çünkü

---

[1] King, A. History of Sumer and Akkad, p. 341-351
A. Moret, Histoire de l'orient. T. I. p. 119-120
[2] » » » » » p. 120
G. Contenau, Manuel d'Archeologie
Marcellin Boule, Les hommes, fossiles, p. 350 - Paris 1923
[3] A. Moret, Histoire de l'orient anc en p. 174.
[4] G. Contenau, Manuel d'archéologie orientale, T. I. p. 111 - 122.

bu zodyaktaki yıldız kümelerinin şekilleri ancak bu mıntakaya tesadüf eden gök parçasına tevafuk etmektedir. Arzın şimal nısıf küresinde tul itibariyle Hazer denizinin şarkında, arz itibariyle de 40-46 dereceler arasındaki mıntaka ise Orta Asyadır. Yıldız kümelerine verilmiş olan adlar, bu hayretbahş râsıtları yetiştiren halkın, tavşan, kurt gibi hayvanları, ok ve yay ile avlanmağı bildiklerini, at, öküz, keçi, domuz, köpek gibi hayvanları da ilk otarak ehlileştirmiş bulunduklarını, buğday arpa gibi hububatı da ekip biçtiklerini göstermektedir. Çünkü bu eski astronomide bütün bu hayvanlar bulunmaktadır. [1].

Sumerler başta olmak üzere Ön Asyanın onlarla muasır ve onlardan sonraki halkını teşkil eden diğer kavimler, yani *Elâmlar*, *Subarolar*, *Gutiler*, *Ön Etiler*, *Kassüler*, *Etiler*, *Hurriler*, *Mitanniler* ... gibi garplı müelliflerin *Azyanik* veya *Yafetit* adı altında topladıkları gruplar da menşe itibariyle Orta Asyaya bağlı kavimlerdir.

Ön Asyanın *Yafetit* denilen bu ilk temdinci halkına ait olarak bugüne kadar bulunan kafataslarının brakisefal, bünyesi malûm olan dillerinin de iltisakî oluşu [2], dinlerinin Orta Asyalı diğer kavimlerin tabiat kuvvetlerini takdis esasına müstenit bulunuşu ve nihayet hepsinde mabut *Teşup* ile mabude *Hepa*'nın müşterek oluşu [3] menşelerinin ittihadını göstermektedir.

Bu grupların, prenslerine ait isimler gibi, zamanımıza kadar intikal edebilen bütün izler, menşelerinin birer nişanesi gibi telâkki olunabilir.

Mısır ve Orta Asyalı Brakisefaller

Türk Tarih Teorisinin Preistorik devirlerde yalnız Mezopotamyanın değil, Mısırın da Türklerin ilk cetleri tarafından istilâ edilmiş olduğu hakkındaki görüşünü tereddütle karşılıyanlara deriz ki, Türk Tarih Cemiyetinin bu noktai nazarı hayalhanede doğmuş kuru bir iddia değil, son keşiflerin verdiği ilmî bir neticedir. Filhakika son zamanlarda Mısırda *Abydos*, *Negade*, *Gérze* ve *Harage* gibi mezarlıklarda yapılan hafriyat, Milâttan önce beşinci binde Mısırın geniş kafalı (Brakisefal) insanlar tarafından istilâ edilerek burada ikinci eneolitik medeniyeti kurmuş olduklarını meydana koymuştur [4].

İstilâcılar, fatih bir ırka mensup bulunuyor, madenleri biliyor, tekemmül etmiş silâhlar kullanıyorlardı. Bu sayede Mısırın otokton halkına

---

[1] George Mosse, L'Histoire inconnue du peuple herbreux.
[2] Contenau Histoire de l'orient ancien, p. 175.
[3] E. Meyer, Histoire de l'antiqu. T. III. p. 359, No. 1.
[4] A. Moret, Des clans aux empires, p, 179

kolayca galebe etmişlerdi [1]. Fatihler Nil vadisini aldıktan sonra mısırlılara altın, bakır ve tunç kullanmağı, taştan ve tuğladan binalar yapmağı öğretmiş, her türlü terakki ve teşkilât vasıtası olan yazıyı Nil kıyılarına sokmuşlardır. Bu suretle Mısır, klan rejiminden merkezileşmiş bir hükûmet haline yükselmiştir [2].

Bugüne kadar elde edilen vesikalar, bu fatih kavmin Ön Asyada ilk medeniyet merkezi olan Mezopotamya mıntakasından gelmiş olduklarını göstermektedir. Suriye ve Palestinde görülen devletler, bunların güzergâhlarını tayin eden payidar nişanelerdir.

Mısırda dördüncü bin içinde, muayyen bir zamandan itibaren tuğla kullanılmağa başlanması, isimleri balçık üzerine basmak için silindirler istimali, bu devre ait silâhların Mısır ve Mezopotamyada mümaseleti, *Tello* (Lagaş) ve *Negadah* (Mısırda) şehirleri harabelerinde görüldüğü gibi dışarıdan içeriye ve içeriden dışarıya çıkıntılı binalar bulunması, çakmak taşından bıçaklara fil dişi saplar takılması, Mısırda da Sumer tipinde (konakeş) yünden mamûl uzun elbiseler giyilmesi, ve nihayet her iki memlekette görülen şahlanmış aslan, kelplenmiş yılan, uzun boyunlu cesim hayvan ve saire resimleri, müstevlilerin Mezopotamya mıntakasından gelmiş olduklarını göstermektedir [3].

Mısırın tarihî devri başlangıcı olan 3300 senesinden evvelki zamanlara ait eser ve abidelerinde Ön Asyanın en eski kültür merkezi olan *Sinear* medeniyetinin derin izlerinin seçilmesi, bu iki medeniyet arasında menşe birliği bulunduğunun payidar nişaneleridir [4].

İstilâcılar, Mısırda da tıpkı Sinearda olduğu gibi bidayette küçük küçük prenslikler (Nom) kurmuşlar, Fırat ve Dicle arasındaki siyasî ve idarî teşkilâtın bir aynını da Nil boylarında yapmışlardır.

Sinear prenslikleri sonraları şimal ve cenup olarak iki grupta toplandıkları gibi, Mısırdaki prenslikler de biri yukarı Mısırda, diğeri Deltada olmak üzere iki grupa ayrılmışlardır [5].

Tarihten evvelki devirlerde Mısırın Mezopotamyadan gelen bir istilâ dalgası altında kalmış olduğunu daha on dokuzuncu asırda ileri süren *F. Hommel*, henüz kâfi derecede hafriyat yaıplmamış olmasına rağmen, o zamanlarda bile Mısır kültürünün menşeini münhasıran Mezopotamyada aramış, hattâ hiyeroglif yazının aslını da Sumerlerin cuneiforme yazılarına

---

[1] J. De Morgan, L'humanité Prehistorique, P. 96, 107, 109, 122
[2] A. Moret, Des clans aux empires, p. 179.
[3] Langdon, Revue Egyptologique, T. VII, 1921
[4] G. Cont-nau, La civilisation Phénicienne, p. 51
[5] Flinders Petri, Ancient Egypt, p. 114.
A. Moret, Au temps des Pharaons, p. 89

menşe olan piktografik hatta irca etmişti [1]. *Hommel*'in Mısır mabutlariyle *Sinear* mabutlarına her iki memlekette isnat edilen nispetler arasındaki mümaselete, her iki memleket dinindeki benzeyişlere dair yaptığı tetkikler [2] Ön Asyadan Mısıra vukubulan ve son keşiflerde katiyeti tebeyyün eden istilâ hareketinin istikametini bile tespit etmemize müsaittir.

Son zamanlarda Elâm ve Mısırda keşfedilen tarihten evvelki zamanlara ait mukaar ağaçlar üzerine dişli çakmak taşları geçirilmek suretiyle yapılmış olan testerelerle, bakır baltalar arasındaki mümaselete, her iki memlekette o zamanlardan kalan mezarlar arasındaki müşabehete dair *S. De Morgan* tarafından yapılan tetkikler [3], *Hommel*'in iddiasını teyit etmektedir. İlk Firavun sülâlesinin teessüsünden evvelki zamana ait Mısırda bulunan toprak mamulâtla, Sumerlerin cins eşyası arasındaki sıkı yakınlık ta bu davayı kuvvetlendirmektedir.

G. Contenau'nun dediği gibi [4], "Eski Sumer medeniyetiyle, eski Mısır medeniyeti arasında sıkı ve esaslı bir yakınlık vardır. Bu yakınlık ancak Mezopotamya mıntakasından Mısıra bir istilâ dalgasının gitmiş olmasiyle izah olunabilir. Bu dalgalar Suriye ve Palestin üzerinden geçmiş, oralarda yer yer dökünтüler bırakmıştır.„ Bu hususu tetkik eden *A. Moret* te şu katî hükümü vermektedir: Mısırda *Tinit* nedeniyetini yaratan kültür, herhalde Asya medeniyetiyle rabıtadardır. [5] *Tinit*'lere ait yeraltı mezarlarında bulunan iskeletlerin tetkikı, birinci eneolitik devre nispetle *Tinit*'ler zamanında Mısırda daha çok ırklar bulunduğu ve Mısırın hariçten bir istilâya uğramış olduğunu teyit etmektedir. *Tinit* mezarlıklarında bulunan kafatasları, o devirde Mısırda başlıca üç tip bulunduğunu göstermektedir [6]. Bu üç tipten biri cenup mıntakasında, diğer ikisi de şimal mıntakasında bulunuyordu. Küçük başlı, alâimi veçhiyeleri ince olan cenup tipi Somal *Gallos*'larına ve cenubî Arabistan halkına yakın bir tipti; şimal mıntakasındaki iki tipten *Semico-Libian* denilen ve Samilerle Libyalıların ihtilâtından doğan tip, büyük başlı, kemer burunlu olmakla diğer tiplerden ayrılmaktadır. Şimal mıntakasının üçüncü tipi ise, Mısırda ikinci eneolitik kültürü kuran ve menşeleri Mezopotamya yoliyle Orta Asyaya dayanan fatihler tipi insanlardır. Bu tip brakisefal, kısa ve büyük burunlu olmakla diğerlerinden temayüz eder. *Menfis* devrinin

---

[1] F. Hommel, Der Babylonische Ursprugder Ägyptichen kultur
[2] F, Hommel, Ancient orient
[3] G. Contenau, La civilisation Phenicienne, p. 52
[4] » » » p. 53
[5] A. Moret, Histoire anc. T. I. p. 63
[6] » » Des clans aux empires, p, 181

büyük hükûmet memurlariyle saray adamlarına ait istatüler, bu tipin tam bir enmuzecini arzederler [1].

Mısırda brakisefal kıhıflara ancak şimalî Mısırda tesadüf edilmesi, kadîm *Negau* (Cebeli Lübnanda) memleketi mabudu olan *Hay-Tau*'nun *Tinit*'ler devrinde Mısırda hayat ve neşvünema ervahından sayılması [2] istilâ hareketinin Suriye ve Palestin üzerinden vukua geldiğini teyit etmektedir.

Tarihçilerin bu hatasına rağmen diğer sahalarda tetkiklerde bulunanlar Türklerle Mogollar arasında irkî bir münasebet olmadığını farketmişlerdi.

Bunlardan *Vésale* Cenevizlilerle Türkleri ve Grekleri bir tutuyordu. O zat her milletin de yuvarlak kafalı olduğunu müşahede etmişti. *Cuvier* ise Türkleri *Stiko Tatar* adı altında beyaz ırka bağladı. En yeni bir etnoloji kitabı olan *Lestor* ve *Millot*'nun eserinde Mogolların antropolojik tarifi, şu şekilde yapılmıştır:

"Sarımsı deri, ortadan aşağı boy, uzun düz ve siyah saç, ğeniş, yuvarlak ve çok brakisefal kafa, çekik gözler mongolitik denilen gözün tipik karekterini arzeder. Yüz yassı, elmacıklar yüksek ve fazla çıkıktır. Burun leptorhinie'ye çalan mésorhinien'dir. Az çıkıntılı ve racine effacée dir.„

Halbuki bu tipte insana Balkanlarda, Anadoluda, hattâ belki Orta Asyadaki Türkler arasında bile çok seyrek tesadüf edilir. Mogol istilâları zamanlarındaki büyük ölçüde ihtilâtlar bu antropolojik evsafı Avrupa ortalarına nekadar götürdü ise, Türk yurduna da ancak o nispette sokabilmiştir [3].

Bu noktai nazardan *profesör Pittard*'ın aşağıki cümlelerini hatırlamamak kabil değildir:

"Türklerden bahsedilince ekseri insanlar bu milletin, bilhassa Asyaya yayılmış olmasından dolayı, beyaz ırka mensup olmadığını tasavvur ederler. Türkler için (Uygur finleri), hattâ (Japon Uygurları) denmemiş mi idi?„

"Türk ismi, birçok kimselere derhal Mongol ismini hatırlatır. Bu yanlış malûmatın tarih ve dil bakımından olmak üzere iki taraflı bir kökü vardır.

Çünkü Türk akınları kolaylıkla Mongol akınları ile karıştırılıyor ve iş bu suretle basitleştirilerek bu insanlar bir tek birlik halinde toplanıyor[4].

---

[1] A. Moret, Des clans aux empires, p. 181-182
[2] A. Moret, Les Tays de Negaou de Bililos et son dieu p. 81
[3] Prof. Bayan Afet
[4] Profesör Pittard 20-27 Septembre 1931 de Paris'te toplanmış olan «XVe Congrès International d'Antropologie et d'Archéologie Préhistorique» teki komünikasyondan.

GÜNEŞ - DİL TEORİSİNİN KAYNAKLARI

Türk - Dil tezi'nin mihverini *Güneş - Dil Teorisi* teşkil eder. *Güneş - Dil Teorisi*, sözün ve dilin doğuşunu Güneşin tesirinde arıyan ve söz gelişimini yapan âmillerle, dil evolüsyonundaki nizamı preistuarda ve ilk insan ruhiyatında tetkik ve mütalea eden bir sistemdir. Teorinin tarihi çok yeni olmakla beraber neşetini aldığı ilmî tetkikler onun çok eski bir dil varlığına dayandığını gösterir. Teoriyi doğurması bakımından bu ilmî tetkikleri şöylece sıralıyabiliriz :

1 — Türk dil haznelerini toplama devri.

Mukayesesiz (Non - Comparatif) bir toplamadan ibaret olan bu ameliye yıllarca devam etmiştir. Böylece meydana çıkarılan malzemenin analitik olarak incelenmesi Türk Diller grupunun kendisine has eski ve esaslı bir neşete malik olduğu fikrini verdi. Bu fikir *Güneş - Dil Teorisi*-nin rüşeymidir.

2 — Dil yapısını anlayış devri.

Tetkikler ilerledikçe Türk Dil yapısının mahiyeti türkçede mevcut söz ve afiks varlıklarındaki nizam ve semantik delâletler kavranmağa başladı. Teori bu devirde rüşeym halinden çıkmış kendini sezdirmeğe, hattâ göstermeğe başlamıştır.

3 — Comparatif sezgiler devri.

Bu devirde Türkçeyi diğer dillerle mukayese etmek işi önemli bir inkişaf gösterdi. Türk Diller grupunun başka diller ve dil grupmanlariyle doğrudan doğruya ve çok yakından bir alâkası olduğu hissediliyor, akat bunun derecesi, mahiyeti ve sebebi katî olarak tespit edilemiyordu, çünkü elde bir metot yoktu. Nihayet dilin ve dillerin orijini üzerinde durmak, işi iptidadan kavramak gerektiği kanaatine varıldı. Ve elde mevcut bütün malûmatın yeniden bu buluşlara ve sezişlere göre yapılan sentezi neticesi *Güneş - Dil Teorisi* canlandı.

Şimdi, esasları ve kanunları ile Türk-Dil Ekolü'nün bazı olan *Güneş - Dil Teorisi* dağınık ve metodsuz çalışmalara nihayet vermiş; seziş vu buluşları antropoloji sahasına çekerek sistemlendirmiştir.

Türk jenisinin mahsulü olan *Güneş-Dil Teorisi*'ni büyük şef **ATATÜRK**'ün dehası aydınlattı. Türk şeref ve istiklâlinin kurtarıcısı olduğu kadar Türk ilminin yapıcısı olan Büyük Şef, *Türk Dil Ekolü*'nün kuruluşunu adım adım takip etti. Onun içindir ki *Güneş - Dil Teorisi*'nde *Kemalist Türkiye*'nin yarattığı sosyetede ve edindiği zihniyette göze çarpmakta olan berraklık mütalea edilebiliyor. *Cüneş - Dil Teorisi* ile, Türk Dili ilk hamlede islâmistik kaydından kurtulmuş oldu. Şimdi de

diğer müstakil diller arasındaki mümtaz, şamil ve hâkim vaziyetini tayin ediyor.

Bu teoriyi ilk önce yalnız kendi dilimizin istorik ve preistorik mazisini yeniden canlandırmak üzere tatbik eden Türk dilciligi, çalışma ilerledikçe, *İndo-Öropeen* ve *Semitik* dillerle Türk dili arasındaki rabıtaların da bu teori ile daha sarih ve daha katî bir şekilde aydınlandığını görmüştür. İşte bu çalışma safhasındadır ki *Türk Tarih Tezi*'nin neolotik ve kalkolitik medeniyetin ilk önce Orta Asya'da vücut bulmuş ve sonra birçok göçlerle ve muhtelif kollarla dünyaya yayılmış olduğu hakkındaki buluşu *Güneş-Dil Teorisi*'ni teyit eden mühim bir delil oldu. Ve bundan sonradır ki *Türk Tarih tezi* ile *Türk Dil Tezi* omuz omuza yürümege başladı. Her iki tezin gayeleri şu kısa cümlelerde hulâsa edilmiştir:

Türk Tarih Tezi'ne göre: "Yüksek kültürün ilk beşiği Türk Anayurtları ve bu kültürü kuran ve bütün dünyaya yayanlar da Türklerdir."

Türk Dil Tezi'ne göre de: "Bu millet yarattığı kültür eserlerinin adını ve bu eserlere bağlı fikir sistemlerini Asya'dan sonra Avrupa'ya, Amerika'ya ve bütün dünyaya birlikte götürmüş ve içlerine girdiği uluslara da yaymıştır."

Bunun içindir ki biz türkçeyi beşer tarihi içinde tetkik etmeği doğru ve ilmî buluyoruz. Türk dilini bizim bildiğimiz ve bulduğumuz genişlikte değilse de *Hind-Avrupa* ve başka gruplar ile birleştirerek bir ana grup halinde tetkik eden âlimler bulunmuştur. *Sweet*'in *Aryo-Altaik* grupu, *Pedersen*'in *Nostratik* grupu *Koppelmann*'ın *Örasyatik* grupu bu esasa dayanır.

Biz dil bahsinde istuar ile preistuar arasında kesip ayıran bir hudut tanımıyoruz. Dil, sürüp giden bir akın olduğu için onu preistuara çıkarmak ve orada ilk insanın hayatı ile ilgilemek zaruridir. Bizce dilin teşekkül kanunları buradan başlar ve istorik devrin muahhar ve mevzii kanunları buna istinat eder.

Bu fikrimizden monojenez taraftarı olduğumuz ve ilk insandan Türkü, ilk dilden de Türkçeyi kastettiğimiz sanılmasın. Gerek Tarih ve gerek Dil tezlerimiz Orta Asya'lı brakisefal Türklerin sadece ilk neolitik medeniyeti yaratan ve göçlerle o medeniyeti dünyaya yayan insanlar olduğunu iddia eder.

Neolotik medeniyetin ilk önce Orta Asya'da vücut bulduğu ise dünya ilminin ötedenberi tanıdığı ve söylediği bir vakıadır.

Güneş-Dil Teorisi'nin, üzerinde durulduğunu ve tereddütlere yol açtığını tahmin ettiğimiz ve öğrendiğimiz bazı esaslarını aşağıya alıyoruz. *Türk Dil Tezi* ile henüz meşgul olmamış olanların da davayı kavrıya-

bilmeleri için yapacağımız izahlarda bir cevap ve mukabele olmaktan ziyade bir aydınlatma yolu tercih edildi.

1 — Teorinin adı niçin *Güneş - Dil*'dir? Dilde Helyotropizm'in manası.

2 — ilk manalı söz, yani ana kök (ağ) ilk defa olarak güneşi ifade etmiştir. Binaenaleyh kelime bünyesinde mevcut olsun olmasın her kelimede bir (ağ) bulunmuş olması lâzımdır.

3 — Konson gelişimi.

4 — Fonetik değişimler dolayısiyle ana kök (ağ) ın istihale ettiği şekiller. Kök ve ek mefhumları.

5 — Elemanların semantik kıymeti.

6 — *Güneş - Dil Teorisi* bir epürasyonu karşılamak için değil, başka dillere mal olmuş Türk asıllı kelimelerin kontrolünü yapabilmek için teessüs etti.

7 — Türk Dili en eski bir kültür dili olmak haysiyetiyle eski kültür dilleri olan Sumerce ve Etice ile ayni kaynaktan doğmuş olması lâzımgelir. Binaenaleyh Sumer ve Eticenin başka dillerle doğru ve katî mukayesesi ancak Türk Dilinin yardımiyle yapılabilir.

8 — Sumerce ve Turanî sentaks bahsi.

9 — Gramer mukayesesi ve tipoloji delâletiyle Eticeyi *Hint - Avurupa* grupuna mal etmek ve Türkçeden ayırmak tetkika muhtaç önemli bir meseledir.

10 — Klâsik Grek ve Lâtin dillerinde eski Türk kelimelerinin bulunması meselesi.

***

Güneş-Dil Teorisinin Semantiğinde esas

Teorinin adından da anlaşılacağı üzere ilk ana anlamların biricik kaynağı Güneştir. Teori preistuarla beraber antropolojiye de dayandığı için bu kaynakları tayin ederken ilk insanların fizyolojisine ve psikolojisine büyük hisse ayırır. İnsanda, eşyayı ve hadiseleri bugünkü kadar ince ve nafiz bir ihata ile kavramak melekesi elbette ki birdenbire inkişaf edemedi. Son zamanların buluşu olan kavrayış tablosu [Merkbild] tesir ve tahrik tonu [Wirkton] tâbirlerini bu kavrayış evolüsyonunda mutalâa edebiliriz. Bahsin baş tarafında izah edildiği gibi psychisme préhistorique [tarihten önceki insan ruhiyatı] da insan melekâtı üzerinde tesiri kabul edilen bir Güneş cazibesinin (tropisme) o zamanın insanında uyandırdığı müşahede ve tetkik kudreti her şeyde bir Güneş vasfı arıyor veya her şeyi Güneş ile ilgili görüyordu. Yine o zamanın insanları eşyayı toptan kavrıyorlardı. Onun içindir ki ifadelerinde:

1 — Her şeyde Güneşi söylemek.
2 — Holophrastique (cümle anlamlı kelime ile) konuşmak esas idi.

Teorinin kelimeleri ana anlamlara ve ana anlamları da Güneşe irca etmesi bu iki psikolojik hadiseye dayanır.

Bilâhara süje, obje ve hadiseyi vasıflarına göre kategorilere ayırmak melekesi hâsıl olunca Güneşten sonra gelen ikinci derecede polisemi (bol anlam) kaynakları taayyün etti. *Güneş-Dil teorisi* bunları altı kategoride otuz anlama irca eder.

Bu altı kategorinin kök anlamları şunlardır.

Hepsi Güneş dolayısile:
1 — *Esas*
2 — *Işık*
3 — *Hareket*
4 — *Hararet*
5 — *Hayat* (gıda, toprak dahil)
6 — *Renk* (su dahil)
7 — *Ses* (söz ve dil dahil)

Yapılan tetkikler ve tecrübeler kültürün hangi şeklinden ve şubesinden doğmuş olursa olsun herhangi bir kelimeyi bu ana anlamlara irca etmenin kabil olduğunu ispat etti. Sumercede bunun karakteristik misalini bulabiliyoruz. *Deimel* piktografı (Doğan Güneş) olan (u) veya (uğ) kelimesinden dört yüz küsur anlam üretiğini tespit etmiştir.

Şimdi sırasiyle izahlarımıza başlıyalım:

1 — *Türk Dil Teorisi*'nin adı niçin *Güneş - Dil*'dir?

Güneş - Dil Teorisi «glottogonie» (sözün menşei bahsi) de âmil olarak Güneşi tanır bu öyle bir heliotropisme (ziyaya incizap) dir ki bunun fiziki veya manevi (Güneş - cazibesi) fikri ile hiçbir alâkası olmadığı meydandadır.

Güneş kültünün pek eski bir inan olduğunu arkeoloji ve etnoloji tetkikleri günden güne daha çok aydınlatmaktadır. Klâsik antropoloji ekolü Güneş kültünün çiftçilik devresinde, Güneşin ziraate olan tesiri yüzünden zuhur ettiğini iddia ediyordu. Fakat en son arkeoloji buluşları bu kültün en eski avculuk devirlerinde bile mevcut olduğunu ortaya çıkarmıştır. *U. R. S. S. İlimler Akademesi* azasından *Profesör Meşçaninof* üçüncü *Türk Dili Kurultayı*'nda bu noktayı şu sözlerle tenvir etmiştir:

«1935 te *Profosör Raftonikas*, Onega gölü ve şimal Akdenizi kıyılarında bir takım resimler bulmuştu ki neolitik devirde oldukça inkişaf etmiş bir Güneş temsili olduğunu hiç şüpheye mahal bırakmıyacak yolda

«meydana çıkarmaktadır. Bu resimlerde görülen insan, bir çiftçi değil, «bir avcudur ve size gösterdiğim bu resimlerde Güneş, hem yalnız ola-«rak, hem de bir takım hayvanlar ve bilhassa kuşlarla ve yahut Ayla «birlikte gösterilmektedir ve Ay ile Güneşi elinde tutan da hayvan mas-«kesi giymiş bir insandır» [1].

En eski avculuk devirlerinde dahi Güneş kültünün mevcut olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Hemen her kavmin en eski yadigârlarında geyik ve o cinsten olan hayvanlar Güneş sembolü olarak kabul edilmiştir.

b) Hâlâ bugüne kadar çiftçilikle meşgul olmıyan kavimlerde dahi Güneş kültünün varlığı görülmektedir.

İlk avculuk devirlerinde henüz ses dili başlamamış olduğu halde Güneş kültünün izleri bulunması bu kültün ne kadar eski ve ne kadar esaslı olduğunu göstermeğe kâfidir.

Orta Asyada, Anadoluda, Mezopotamyada, Avrupa ve Afrikada yapılan arkeolojik araştırmaların hepsinde Güneş kursuyla beraber geyik heykeli, yahut resmi bulunur. Hıristiyanlığa da salip ile beraber geyik resmi (İsa sembolü) girmişti. Geyik eski asırlardan beri klâsik edebiyatta, dinî hikâyelerde ve folklorda Güneş sembolü olarak kullanılıyor [2]. Hıristiyanlığın mukaddesattan sayarak kabul ettiği haç ta Güneş sembolü olarak en iptidaî devirlerde kullanılan bir işaretin yeni şeklinden başka bir şey değildir. *Alacahöyük* hafriyatında bulunan Güneş kursunda salip şekillerini (gamalı haç ve adî salip) görüyoruz [3]. Orta Asya ve Mogolistanda keşfedilen Türk-Hun mezarlarında da geyik resmiyle beraber salip alâmeti bulunmuştur. Milâttan önceki bir zamana ait Noyon, Ula, Hun mezarında bulunan halı üzerinde geyik ve salip resimleri görülüyor [4].

Paleolitik devirden kalma eserlerde Geyik resimleri görülmekte olduğu Arkeolog *P. A. Putyatin* tarafından VI. ncı Arkeologlar kongresinde ispat edilmişti [5]. Bunu ayni kongrede *V. B. Antonoviç* te tekit etmişti [6].

---

[1] Profesör Meşçaninof'un bu beyanatının kendi tarafından verilmiş olan Fransızca metni ile Kurultaya sunduğu resimlerin fotoğrafileri 21-22 numaralı «Türk Dili» bülteninde neşredilmiştir.

[2] Geyik, Güneş ve diğer mukaddesat sembolü olarak kullanıldığı hakkında bakınız: P. Cassel. Aus litteratur und Symbolik 1884; Martigny, Dictionnaire d'antiquité Chrétienne 1877 (2. tab).

[3] Bu salip resimleri Türk Tarih Kurumunun Üçüncü Dil Kurultayı üyelerine armağanı başlığiyle neşredilmiştir.

[4] M. Griaznov. Le Kourgane de Pariryk Mos. Lening. 1937; V. Kazakievitch La reconstitution des couleurs primitives d'un topus de Noion Oula, 1938

[5] Trudi VI. Archeolog. S'ezda (Odessa) I, s, 71 85.

[6] İdem. S, 99.

Güneş kültü ve Güneşin mümessili olan geyik, beşerin tefekkür tarihinde o kadar eskidir ki Arkeologların buldukları Güneş kursları ve onunla birlikte çıkarılan geyik heykellerinden, maden devrine ait olanlar, buna nispetle âdeta yeni bir devrin mahsulü gibi telâkki edilebilir.

Bu sahada etnografik buluşlar, bizi arkeologların götürebildikleri devirden daha eski bir devre ulaştırmaktadırlar.

Sibirya ve uzak Şark kavimlerini bu bakımdan tetkik etmiş olan *L. Sternberg*, en iptidaî bir avculukla geçinen bu kavimlerde geyik ile sembolize edilmiş bir Güneş kültünün bütün parlaklığiyle yaşadığını müşahede etmiştir. Bu zat bütün sanat motiflerinin bu Güneş - geyikten çıktığına inanır. Yine bu zata göre Avusturalya kirpisi gibi bir çok dikenli hayvanlar mahza Güneş kursunu andırdıkları için Güneş sembolü ittihaz edilmişlerdir. Bu iptidaî din ve sanat unsurları biribirine bağlı olarak Amerikaya kadar intişar ediyor [1].

Doğum merasiminde Yakut kadınları Güneş, geyik, ok ve yay yaparak bir âyin icra ederler. Bu âyine erkeklerin iştiraki katî surette yasaktır [2]. Görülüyor ki bu âyin çok eski devirlerden kalma bir âyindir.

Bütün bu tetkikler gösteriyor ki Güneş kültü eskidir ve boynuzları Güneş kursunu hatırlatan geyiğin sembol olarak kabulü de eski devirlere aittir. Ses dilinden önceki bir zamanda bile insan güneşle meşgul olmuş ve günlük hayatını idame için yaptığı istihsal mücadelesinde (yani avculıkta) onun himayesinde bulunduğuna inanmıştır.

Zaten Lâtinlerden *Macrobe*, on sekizinci asırda, *Dupuis*, on dokuzuncu asırda *Max Müller* Güneş kültünün ilk kült olduğunu göstermişlerdi.

Psychisme Préhistorique'te insan melekâtı üzerinde bir Güneş tropisme'nin tesiri kabul edilir. Söz fakültesini de bu cazibe tahrik ettiği için hâdise bizce bir Heliotropisme glottogonik'tir. Ve bundan dolayıdır ki *Türk Dil Tezi*'nin mihveri olan teoriye *Güneş - Dil Teorisi* adı verilmiştir.

* * *

İlk manalı söz yani(ağ)ilk defa olarak Güneşi ifade etmiştir:

Teori bu (ağ) kelimesinin ilk manalı söz olduğuna şu istidlâl yoliyle kaildir. Ner hangi bir tropizm (cazibe) tesiri altında bir bünyenin tabiî

---

[1] L. J. Sternberg. Geyik tüyünden ve oklu Avusturalya kirpisi dikeninden yapılan süsler / «Sovyet. Etnografya» 1931, N 3-4, s. 116-119/; A la Mémoire de L. Sternberg. Leningrad, 1930, s. 164.

[2] Jastremskiy Yakut halk edebiyatı örnekleri. Leningrat 1929 s. 198.

ve fizyolojik bir istirahat içinde çıkaracağı ses parçası a olmak lâzım gelir. Çünkü a telâffuz edilirken organik hiçbir tekellüf hissedilmez. Bu a'nın bir kaç defa tekerrürü öyle bir imtizaç yapar ki arzettiği artikülâsyon (a+a+a) kaynaşmasından husule gelmiş bir semi konson (yarım konson) tebarüz ettirir. Muhtelif tecrübe ve tetkikler bu semi konsonun bir (ğ) olduğunu ispat etmiştir. (ğ) Birinci vokal olan (a) ile birleşerek (ağ) şeklini alınca ilk olarak Güneşi ifade etmiştir.

En eski varlıkları koyunlarında saklıyan dillerde bu yarım boğaz konsonunun izleri kendini göstermektedir. Türk Dilinde bu sesin ve bunun ilk varyantlarının ilkel düşünceleri ifadedeki rolünü biraz aşağıda istenildiği kadar çoğaltılması mümkün misallerle gösteriyoruz. Lâkin ayni sesin eski Yunan kelimelerine hâkim olan (digamma) şeklinde ve bir çok Lâtin kelimelerinin en eski şekillerinin başlarında görülen (g) konsonu halinde göründüğünü burada hatırlatmak lâzımdır.

Klâsik dilciliğin bile tespit etmiş olduğu bu hakikat gösterir ki ilkel kelime varlıklarının baş unsurları bu (ğ) konsonundan teşekkül edegelmekte idi.

Güneş kültünün en iptidaî avculuk devrinde bile beşeriyete hâkim olduğunu ve geyiğin de o zamandanberi onun sembolü bulunduğunu biraz yukarıda göstermiştik. Türklerde bütün yabanî av hayvanlarının genel adının geyik olması da gösterir ki bu söz, yahut bunu ifade eden ses parçası kelimelerin henüz çok az olduğu bir zamanda kullanılmıştır. Kelimelerin bu azlığı devrinde totem ile istihsal âletinin ve istihsal faaliyetinin adları hep ayni ses ile ifade edilmiş olacağı malûmdur. İlk istihsali ve istihsal âletlerini ifade eden iptidaî ve tek heceli Türk kelimeleri bize bu sesi açık olarak göstermektedir. İptidaî istihsal âleti «ağ» dır. «Av» kelimesi de bir çok Türklerde yine «ağ» ve bazılarında da iptidaî sanati ifade eden «anğ» [1] dır. Geyiğin ilk adı da yine «anğ» olmak lâzımdır. Bunları ve daha pek çok emsalini avculuk sanatına ait olan kelimelerle ispat etmek pek kolaydır. Bu kelimelere ait olarak aşağıya koyduğumuz liste gösterir ki Türkler ve bilhassa bunlar arasında en eski Türk kozmogonisini muhafaza etmiş olan Altaylılar avculuğa ve bu sanatı yapmağa yarıyan istihsal âletine «ağ - av» dedikleri gibi, avculukla yaşıyan ve ses diline yeni başlıyan bütün insan kümelerinde de totemin kendisi, istihsal faaliyeti, istihsal âleti ve elde edilen hayvan hep ayni sesle, yani «ağ» ve bunun varyantları olan «av - ab - af - anğ» sesleriyle ifade edilmiştir [2].

---

[1] Radloff. Wört. B. 1. 182 - 183; I; 193.

[2] Avculuğa ait olan bütün kelimelerin bu «ağ» kökünden geldiğini yalnız bir faraziye olarak ileri sürmediğimizi göstermek için şu liste kâfidir:

ağ («Osmanlı, Azeri, Koman, Şor, Lebet, Sagay» Radloff I. S. 141)

Ağ (başka lehçelerde «av»)

Güneş - Dil teorisi'nin anakök olarak bulduğu «ağ» kökü yalnız bir faraziyeden ibaret değildir. Bir çok türkçe ve Türklere komşu yaşıyan kavimlerde kullanılan kelimeleri tetkik ederken biz bu kökün şu veya bu lehçede hâlâ yaşadığını, yahut konson değiştirerek «V. + K.»; «V. + y»; «V. + v» seslerine döndüğünü görüyoruz.

Türkçedeki «*otaçı*» kelimesinin anakökünü Mançu dili muhafaza etmiştir. O lisanda bu kelime «*oktaçı*» dır. [*Zaharof, Mançu Dili Lûgati*].

Rusça «um» (akıl, düşünce) kelimesini *Güneş - Dil teorisi*'ne göre analiz edersek:

(1) (2)
uğ + um

şekline çevirириz. Bu kelimenin etimolojisini tetkik eden *Walde* kelimenin eski şekli «au - mo» olduğunu kabul ederek eski Hintçedeki «av» (farkına varmak; dikkat etmek) köküne bağlar [1]. Bu suretle bu Islavca kelimede esasın (au; av) olduğu ve şimdiki (um) un da kısmen ek olduğu anlaşılıyor. Halbuki bu kelimeyi anakökün tam şekli ile Kazak - Kırgız-

---

a	(Altay Radloff I) — Ağ.
ağçı	(«Şor» Radloff I), 178 avcu
ağla -	(«Şor» Radloff I) avlamak
ağıs	(Potapov «Şimalî Altayda kabîle teşkilâtının inhilâli» 24) avcu çadırı.
ok	(Bütün Türk lehçeleri de) = ok (iptidaî av aleti).
ohî	(«Çuvaş» Pasonen 191; «uk» Aşmarin III. s. 341) = ok
ov	(«Yakut» Pekarski Lûgati) = ok
oh	(«Yakut» Pekarski Lûgati) = ok
yay	(«Osmanlı») = yay
aya	(Katanof. Uranha Lûgatçesi, 1088) = yay
ya	(Divanı Lûgat-it-Türk I. 301) = yay
cak	(«Kırgız» Radloff IV.) = yay
aya	(Altay. Radloff I.) = Örümcek ağı
anğ	(Muhtelif Lehçelerde) = şikâr, av, meral — geyik
anğda -	(«Kırgız, Kazak Kırgız, Altay» Radloff. I.) = avlamak
anğa	(«Yakut» Pek rski 114) geyik hakkında: büyük, en büyük
anabı	(«Yakut» Pekarski, 102) = geyik
enğer	(«Teleüt» Radloff I. 771) = av köpeği.

Yakutçada muhafaza edilen bir kelime ilk konuşma devrinin avculuk hayatiyle «*ağ*» münasebetini göstermektedir. O kelime «*anğa*» kelimesidir.

anğa -	(Pekar. 114); 1) yay çekmek; 2) yeni konuşmağa başlıyan çocuk hakkında: ses çıkarmak.

Ayni kelimenin «yay çekmek» ve «ses çıkarmak» (yani, yeni konuşmağa başlıyan çocuk hakkında) manalarını ifade etmesinin sırrı ancak Güneş - Dil teorisinin vazettiği kanunlar sayesinde anlaşılmaktadır.

[1] Walde - Pokorny: Hint - Avrupa dilleri mukayeseli sözlüğü C. 1. S. 17.

cada buluyoruz. Kara - Kırgızcada bu kelime «ugum» dur, ki «anlama, bilme, düşünme» demektir [1].

Türkçe bir çok kelimeler vardır ki bunlardaki «V. + ğ» ana kökü bazı lehçelerde zayıfladığı halde, başka bir lehçe veya dilin o kelimelerinde tanrı olarak yaşamaktadır.

Kazak - Kırgızcada «er» kelimesiyle ifade edilen at eğeri, Türkiyede ve başka Türk lehçelerinde eğer şeklinde söylenir.

«Ağır» anlamına altaycada «ur» ve uranhacada «ar» şeklindeki kelimenin kazakçadaki şekli «avır» Uygur, Çağatay ve garp türkçelerindeki şekli ise «ağır» dır. Altayca «uru» başka lehçelerde «ogru» ve «ugrı» dır. Kırgızcadaki «os» kelimesi başka lehçelerde «ağız» dır.

Bu fonetik hadise yalnız ana köklere münhasır değildir. "V.+ğ„ unsurları kelime dahilinde de eriyip kaybolmaktadır. Şark lehçelerinin bir çoğunda bulunan "*tu-to,yor, yu, bu-bo*„ kelimeleri Uygur, Çagatay ve Anadolu türkçelerinde «dağ-tağ, yağır, yağ, bağ» dır [2].

Ana kökün vücudünü şu misallerde daha bariz olarak mütalea edebiliriz: Sıcak-ısıcak, kur-okur, kan-akan, ya-aya.

Görülüyor ki, *Güneş-Dil Teorisi*nin hareket noktası, bazılarının zannettiği gibi, öyle tahayyül edilmiş bir faraziyeye değil, en ciddî ve ilmî preistorik, arkeolojik, etnografik ve lengüistik esaslara istinat etmektedir.

Konsonların gelişimi ve rolleri.

Güneş Dil Teorisi konsonlar kategorisini tip, vazife ve semantik kıymetlerine göre şu şekilde tasnif eder:

1 — (ğ) nin yerine geçen, vasıflandıran ve tayin edenler:

(ğ) y, g, k, h
v, f, m, b, p

bunlar arasında mütasyon vardır.

2 — Yapan, yaptıran, yapılmış olan ve alelitlak dinamizm ifade edenler:

t, d

3 — Tekarrür ifade eden:

r

4 — Hacim, imtidat, mesafe, şümul, umumilik, gayrı şahsilik, müphemiyet ve nefi gösterenler:

---

[1] Begeliyev. Kazakça - Rus. sözlük, S. 249.

[2] Bütün bu misaller ve daha pek çok benzerleri Radloff'un meşhur «Türk lehçeler Lûgati denemesi» eserinde bol bol mevcuttür.

n, c, ç, s, ş, j, z, l

Türkçede bütün konsonların başlı başına birer semantik rolü vardır. Ve her konson bir ses parçası halinde bir idenin fonetik sembolü ve bir fikrin refleksidir (makesi). Bizde ses sembolizminin ve afektif fonetiğin (fonetikte his ifadesi) izahı sadece budur.

Kelime strüktürü (yapı):

Güneş-Dil teorisi kelimelerin strüktüründe ve gelişiminde - ana kökünde görüldüğü gibi- nüve olarak yalnız bir (V.+ğ) dediğimiz ve her kelimenin başında bulunan veya bulunmuş olan bir ana kök kabul eder [1]. Teorinin (mana bakımından) semantik sıklet merkezi budur. Kelimelerin diğer elemanları bu ana kök mefhumunun -yukarıdaki tabloda görülen rollerine göre- gelişimini tavsif ve tayin ederler. Bu vahitlere alelitlak ve morfolojik fark gözetmeden eleman veya ek adını veririz.

Bizce kelimelerin gövdelenmesinde tahakkuk etmiş olan morfolojik formül: (V. + k.) + (V. + k.) + (V. + k.)... formülüdür. Dillerin doğumlarından başlıyarak monosilabizm (tek hecelilik), aglütinasyon (bitişkenlik), ve fleksiyon (bükülgenlik) istihalelerini temamen geçirmesi, geçirmeye mecbur olması bugün ne tipte olursa olsun, her dilin bir zaman bu morfolojik formülde bulunmuş olmasını kabul ettirir. Neolitik medeniyet dilini konuşmuş olan Türkçede bu halin katî ve muhakkak olması tabiidir. İleride Sumer ve Eti dillerinin tetkiki sırasında bu bahis üzerinde de duracağız.

(V. + k.) disiplininden şu iki mühim kaide çıkmıştır:

1 — *Her kelime, aslında vokalle başlamış, konsonla bitmiştir.* Bu hadise eski dillerden Sümercede çok bariz ve katî olarak görülmektedir.

2 — *Bir kelimede iki konson yan yana gelmez, gelmiş ise vokalin düşmüş olması ve etimolojik analizde tekrar yerine konulması lâzımgelir. Yan yana düşmüş olan bu iki konson aynı cinsten ise birinin (ğ) den değişmiş olması mülâhaza edilmelidir.*

Kelimelerin bugünkü strüktürü ne olursa olsun etimolojik analizleri yapılırken bu kaidelere riayet zaruridir. Araştırmalar bu kaidelerin şaşmadığını ispat etti.

Kelime gövdesindeki değişimlere (évolution morphologique) gelince: Kelime uzadıkça telâffuzda suhuleti, ve kelimede ahengi, yani öfoniyi temin kanunu hükmetmeğe başlar. Böylece baştaki kökün kedisinden

[1] — V. = Vokal yani sâit, K. = Konson yani sâmit.

sonraki elemanla kaynaşması ve ortadan bazı vokal ve konsonların erimesi hadisesi baş gösterir.

Güneş-Dil teorisi'nin morfolojide esas tuttuğu ana prensipler muhtasar olarak bunlarla ifade edilir.

Analizin gayeleri:

«*Güneş-Dil Analizi*» nin iki büyük gayesi vardır:

Bunlardan biri; *kelimenin neden dolayı şu veya bu anlama delâlet ettiğinin metodik olarak izahıdır.*

Bugüne kadar hiç bir lengüistik metot, bir kelimenin neden dolayı şu veya bu anlama delâlet ettiğini izah edememiştir. Bir lisanda bir manaya gelen sözün önüne veya sonuna konan eklerle manasında ne gibi değişmeler olduğu izah olunur. Fakat Avrupa lengüistiği ne "kök = racine» ne demek olduğunu, ne de bunun neden dolayı şu veya bu manaya geldiğini anlatamamış ve anlatmaktan ümidini bile kesmiştir.

«*Güneş-Dil Teorisi*», kelimenin manasını izah, ve gerek kelimenin, kökünü, gerek manaların tek ve müşterek orijinini tenvir eden ilk büyük görüştür.

Kökler ve ana anlam bu teori ile açık bir şekilde izah edildiği gibi, köklere katılarak ana anlamda değişmeler yapan ekler de sayısız ve karışık şekilde izahtan kurtularak tam ve basit bir şekil altında sıraya konmuştur.

Meselâ şöyle bir sual önünde kaldığımızı farzedelim:

— Niçin «el» dediğimiz uzva «el», «ayak» dediğimiz uzva «ayak» adı verilmiştir?

Şimdiye kadar lengüistlerin buna verebildikleri tek cevap şu idi:

— Türkler, kendi aralarında vücudün üst yanlarının sonunu teşkil eden ve iş yapmağa yarıyan uzuvlara «el» adını takmışlar; alt yanlarını sona erdiren ve yürümeğe yarıyan uzuvlara da «ayak» demişlerdir.

Halbuki, *Güneş - Dil Teorisi* bu kelimeleri doğrudan doğruya analiz ederek bu manaların sebebini izah edebilmektedir:

"El„ kelimesinin etimolojik şekli şudur:

(1) (2)
eğ + el

(1) Eğ : Ana manayı ifade eden ana köktür. Ana mana "Güneş„ tir. "Güneş„ ten çıkan türlü genel mefhumlar arasında buraya en yakışanı "kuvvet, kudret„ manasıdır.

(2) El : Ana kök anlamını en geniş manada hacimlendiren ve kıymetlendiren elemandır.

T. C. YÜKSEK KURUMU KÜTÜPHANESİ

Kelimede ana kök kaynaşmış ve zahirde, yalnız bu eleman kalmıştır. (Eğ + el = eğel = el) sözünün manası kuvvet ve kudretin yaygın ve şamil oluşundan ibarettir. İptidaî insan için her türlü kuvvet ve kudret tezahürü alelıtlak "el„ ile yapıldığından, bu uzva ve bunda mündemiç olan şamil kuvvet ve kudrete "el„ adı verilmiştir.

"Ayak„ kelimesine gelince, bunun etimolojik şekli de şudur:

(1) (2) (3)
ağ + ay + ak

(1) ağ : Ana köktür. Asıl anlamı "Güneş„ tir. Burada "Güneş„ in her gün Şarktan garbe doğru yapar gibi göründüğü "hareket„ manasınadır.

(2) Ay : Ana kök manasını temessül ettiren prensipal elemandır. Ana kök kaynaşarak onun yerine geçmiştir. Türk lehçelerinde "ay„ yürümek, gitmek manalarına kullanılır.

(3) Ak : Bir süje veya obje gösteren elemandır. Ana kök manasını temsil eden "ay„ ile birleşince "yürüme, gitme, hareket etme objesi„ demek olur ki "ayak„ sözünün manası da budur.

Görülüyor ki *Güneş - Dil analizi,* kelimeye verilen manayı izah için yepyeni ve pek mühim bir metot halindedir.

Teorinin bu notadaki muvaffakiyeti, bir kere bütün anlamları tek bir asla, "Güneş„ aslına bağlamasından, bir de bütün konsonların manaca sarih ve muayyen rollerini saptamasından ileri gelmektedir.

Türk dilinin, diller arasında yeri:

Analizin ikinci gayesi; *kelimenin orijini hangi dil olduğunu tespite yaramasıdır.*

Güneş - Dil Teorisi, katî ve mutlak olarak monojenist değildir. Fakat yer yüzü dillerinin hepsinde neolitik devirden başlıyarak ileri giden kültür anlamlarını ifade eden kelimelerin ana Türk dili orijininden doğduğunu ispat etmektedir.

Bu ispatın iki mühim cephesi vardır: Bunlardan biri istorik, öteki de lengüistik delillerdir.

Türk Tarih tezi, [bu yazının ön kısmında görüldüğü gibi] neolitik kültür devrinin ve bundan sonra gelen ilerlemelerin yeryüzünde en eski olarak Orta Asyadaki ana Türk yurdunda vücut bulduğunu ispat etmiştir.

Bir yeni kültür, kendi ana yurdundan yeryüzünün başka ülkelerine yayıldığı zamanlarda, bu kültürü ister sahipleri kendileri götürmüş, ister

sosyal münasebetler husule gelerek öteki ülkelerin halkı gelip ana yurttan almış olsunlar, bu kültürün ifade ettiği mefhumların yeni girdiği muhitte de ana yurttaki adlarını muhafaza ettikleri, her gün emsali görüle gelen bir hadisedir. Meselâ İslâmiyet, İran ve Turana girdiği zaman onun getirdiği yeni dinî ve içtimaî mefhumlar o dini yapanların dilinde kullanılan kelimelerle birlikte bu ülkelere girmiş, Iran ve Turan dillerinde Arap dili varlıkları ayrı ve mühim bir yer tutmuştur. Rönesans devrinde Avrupa millî dilleri, eski Yunan ve eski lâtin dillerinden alınmış bir çok ilmî, fennî, dinî terimlerin tesiri altında kalarak bu dillerden kelimeler almağa mecbur olmuştur. Tanzimattanberi Avrupa kültürünü benimsiyen Türkiyede de bir çok Aurupalı kelimeler lisana girmiştir.

Bu misallerin ispat ettiği hadise, neolitik kültürü yeryüzüne yayan dedelerimiz Türklerin de her gittikleri ve kültürlerini verdikleri yerde dillerinin de izlerini bıraktıklarını şüphesiz olarak ortaya çıkarır.

Türk Tarih Tezi, Orta Asyadaki neolitik kültür sahibi brakisefal Türklerin göç hatlarını da tespit etmiştir.

Türk Tarih tezi'nin ortaya koyduğu bu hakikat, dil araştırmalarına yeni bir istikamet vermektedir.

Güneş-Dil Teorisi bir Pürizmi karşılamak için doğmamıştır.

Güneş-Dil Teorisi'nin dilde yapılmak istenilen bir tasfiye ve temizleme ameliyesini karşılamak ve asla ecnebî kelime kullanmamak yolundaki temayülleri önlemek maksadiyle ortaya atıldığını iddia edenler aldanmışlardır. *Güneş-Dil ekolü* mensuplarından hiçbir fert böyle bir şey düşünmedi.

Filhakika Osmanlı devrinin Fars, Arap ve Greko-Romen dillerinden yaptığı serbest istiarelerle Türk dilinin bunalmağa başladığı zannedilince az çok her memlekette olduğu gibi böyle bir hareket ve cereyanın bizde de başlaması tabiî idi. Çünkü Osmanlı devri bu istiarelerin hepsini hakikî bir ihtiyaç karşısında yapamadığı gibi aldığı kelime ve kaidelerin Türk dil bünyesine ne dereceye kadar uyabileceğini tetkik ve hesap etmemişti. Zaten o devrin mütefekkir geçinenleri tarih ve etnoloji bakımından Türklüğü, şimdi bazı garpli âlimlerin hâlâ tahmin ve iddia ettikleri gibi ırkan Mogollara ve kıdem bakımından son zamanlara irca ederlerdi. Çünkü *Orhon* abidelerinden, *Turfan* metinlerinden, *Kudatku-Bilik*'ten, *Divanı Lûgat-it-Türk*'ten bile haberleri yoktu. Bu hal on dokuzuncu asrın sonlarına kadar devam etti. Fakat artık Türk varlığının kıdemini, Türk dilinin asilliğini gösteren deliller ve emareler meydan almağa başlamıştı. İşte bunun üzerine doğan Pürizm, Türkiyede bir nevi dil Türkizmi yarattı. Meşrutiyet senelerini (1908-1914) bu heyecanla meşbu görürüz.

Bu epürasyon ilim ve kaideden fazla hisse istinat ediyor ve ecnebi sandığı her kelimeye karşı koyuyordu. Hangi kelime ecnebidir? Niçin ecnebi sayılmaktadır? Burasını hesap edemiyordu. Çünkü ilmî manada bir Türkoloji henüz teessüs etmemiş ve dil karşılaştırmalariyle iştigal eden lengüistik kurulmamıştı. Bu işe ancak Cümhuriyetten sonra (1923) başlandı. Modern lengüistik işlenirken yapılan yaklaştırmalar Türk dilinin büyük bir dil ailesinin içinde ve başta olduğu sezgisini kanaat derecesine vardırdı. Bu kanaatin hududu belirip, kaideleri anlaşılınca *Güneş-Dil Teorisi* meydana çıktı. Bu vaziyetin izah ve mukayesesi kısaca şudur: *Pürizm edip ve muharrirlerin, Güneş-Dil Teorisi lengüistlerindir.*

Güneş-Dil Teorisi kelimeleri nasıl kontrol eder? Bunun için size basit bir misal verelim: Teknik «technique» kelimesini Fransız etimologları grekçeye irca ederler. *Boisacq*'a göre kelimenin grekçe şekli (tehni) olup Ar (sanat) manasınadır. Bunun aslı doğramacı, marangoz, ağaç işliyen ve artisan demektir. *Wald-Pokorny*'ye göre Hindo-Öropeen yapma kökü (tekth) tir ki manaları: Doğramacılık, odun yontuculuğu ve dolayısiyle inşa etmektir. Her iki âlimin verdiği manalara göre kelimenin primitif oluşu, primitif mananın evvelâ ağaç yontma, sonra doğrama, daha sonra bunları bir sanat nizamına koyma ve nihayet eşya ve bina yapma gibi bir evolüsyon geçirdiği anlaşılıyor. Hususî olan bu developman, seyrini takip ederken diğer inkişaflarla zarurî kaynaşma dolayısiyle ayni kelimeye ait çeşitli şekillerin başka sanat istihsallerine ve hususiyetlerine de karışmış olması muhakkaktır. Netekim yine bu âlimlerin bildirdiğine göre (tekth) yapma kökünün Sanskritçe şekli olan (taksati) kelimesi ağaç yontar, doğrar, marangozluk, eder, sanatkârane hazırlar ve yapar manası verir. Lâtince mütenazırı olan (texo) ise dokumak, örnek anlamlarınadır.

Bu müştaklarda kelimenin bir mahsul meydana getirmek ve doğurmak, semantik cevherini muhafaza etmek üzere verdiği mana, preistorik medeniyet adamının ele geçirdiği ve hükmü altına aldığı maddeleri el yordamı ve zekâ ışığı ile şekillendirip meydana çıkarmasıdır. Kelimenin ve müştaklarının Türk dil ailesinde yaşayıp yaşamadığını tetkik etmezden evvel manalarını aslî ve iptidaî bir ana anlama irca edelim. *Güneş-Dil Teorisi*'ne göre bu kelimenin iptidaî ve hakikî anlamı varlık, kudret ve ışık anlamından doğmaktadır. Bu itibarla teknik kelimesinin ana kökü olan (eğ) kudret ve ışık anlamındadır. (V. + t) ile aktif olarak (V. + K) unsuruna taallûk edince kudret ve ışık olan, kudret ve ışık yapan ve kudret ve ışık yaptıran manasında bir kelime olarak çekirdeklenir. Binaenaleyh şimdi, (eğ + et + ek) ve kaynaşmış şekli ile (tek) kelimesini Türk lehçelerinde arıyalım:

Doğmak, Toğmak = meydana gelmek, aydına çıkmak, ışık vermek

Kokmak = vurmak

Bunlar mücerret manalar olup kronoloji sırasiyle:

Doğramak
Dokumak
Dikmek
Düğümlemek
Takmak
Tekne

Ve daha buna benzer birçok kelimeler ki hepsi de el yordamı, kudreti ve zekâ ışığı amil olmuş sanat, iş ve husul ifade ederler. Bu böyle olduğu gibi eski bir Türk lehçesi olduğuna biltecrübe inandığımız Sumercede de meselâ:

Duğ — İnşa etmek, kılmak, yapmak
tuğ, duğ — yarmak
dag — sıyırmak
tak — vurmak
tag — süslemek
dağ — aydın, parlak
duk — güzel, güzel yapmak

Bu suretle de anlıyoruz ki eski Türkler şimdikinden daha çok şümullü olan bir mana gurupunu varlık, kudret ve ışık mefhumlarının mümtezici olarak (V. + t) + (V. + K) elemanları veya onların varyantlariyle ifade etmişlerdir. Bu genişlik ve şümul Türkçede bulunduğuna göre kelimenin türkçe olarak doğmuş olması lâzımgelmez mi?

Işte yeni Türk lûgatini yaparken kelimelerin hüviyetini tetkikte kullandığımız ölçü ve düstur bundan ibarettir. Türk diline mal olmuş iken bu tetkika göre Türk asıllı çıkmıyan kelimelere derhal ecnebi damgası vurduğumuz gibi, türkçeye henüz girmemiş yabancı kelimelerden bu kaideye göre Türk asıllı oldukları anlaşılanlara yeniden Türk tâbiiyetini vererek vokabülerimize ithal ederiz.

Sumer ve Türk dillerinin münasebeti:

Bu vesikalı en eski dil sayılan sumercenin hemen hemen bütün dil gurupmanları ile mukayesesi yapılmıştır. Her mukayese az çok muvaffakiyet gösterdiği için sumercenin bir ana dil olması ihtimalini düşünenler oldu. Hattâ, dilde evolüsyonizm transformist (istihaleli tekâmül) kabul

etmiyen bazı bilginler Sumercenin ilk dil olduğuna da inandılar. Bunlar dil menşeinde konvansiyon kabul edenler veyahut dili ilâhî bir menşe ve iradeye bağlıyanlardı.

Gerçek mazinin en işlek ve en geniş bir dili olan Sumercenin iyi muhafaza edilmiş ve birer sanat eseri olan vesikaları istorya hududunu birdenbire genişletmiş ve ilim âlemine yepyeni mevzular arzetmişti. Bu sayede, ilk kültürün şarka doğru izlenmesi için, malûm ufkun çok ötesinde esaslı bir istasyon elde edilmiş bulunuyordu. Sumer ülkesindendir ki Sint havzasında *Amrî* kültürünün *Mohencodaro* ve *Harappa* merkezlerine varılabildi.

Biz bu eski medeniyetin bu suretle izlenerek Orta Asyada ilk medeniyeti kuranların, yani Türklerin anayurduna varacağına inanıyoruz, yine inanıyoruz ki Sumerce, Türkçe idi. Ve bugünkü Türk dil grupmanı tetkik edilmeden, eski sumerceyi hakkiyle ve tamamiyle tetkik etmek kabil değildir. Zaten Sumercenin tetkiki başladığındanberi ilim âleminin otoriteleri aşağı yukarı bunu söylemiş bulunuyor. Bu görüşün seyrini kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

A. Tarihçe

Sumer etütleri, *Britiş Müziyum*'da bulunan bilink (Sumer-Akad) bir tabletin, 1851 de *A. H. Layard* tarafından "*Çiviyazılı Yazıtlar*„ [1] adlı koleksiyonda neşredilmesiyle başlamıştır. İran çiviyazısını çözmüş olan İngiliz âlimi *H. C. Rawlinson*, 1853 te bu yeni dili tetkik ederek onda ne İndo-Öropeen, ne de Semitik hiçbir vasıf görmedi. Sumercenin bu ilk müdekkiki, bu dilde şimale mahsus dillerin bitişkenliğini görmüştü. Bundan dolayı Sumerce "*Iskitik*„ tabiriyle tavsif edildi [2]. Fakat o devirde, bu sözün sarih bir manası yoktu, ondan eski zamanlarda Orta Asyadan, Ön Asyaya akın etmiş olan halk camiası kastedilirdi [3].

Meşhur "Sumer meselesi„ [4] ve bu mücadelede Sumerceyi "Turanî„ menşee bağlıyan taraf galip geldi. "Turanî„ kelimesiyle ilkönce Fin-Ugur, Samoyet, Türk, Mogol, Mançu ve hattâ Japon, yani bütün Ural-Altay dillerini ihtiva eden büyük dil camiası kastediliyordu. Fakat zamanla,

---

[1] A. H. Layard: Inscriptions in the Cuneiform Character 1851, Pl. 58

[2] "Athenaeum„ mecmuası 1853. s. 228

[3] A. Drexel, bütün dünya dillerini, ırka göre, şu şekilde ikiye ayırıyor: "Skythoid„ (şimal) ve "Austroid„ (cenup), Skythoid camiasının ortasında Ural-Altaylılar (göbeğinde Türkler) ve bunun iki tarafında da İndo-Öropeenlerle, Hamito-Semitler bulunuyor. ("Die Frage nach der Einheit des Manschengeschlechtes im Lichte der Sprachforschung„ 1924; s. 57 ve 67)

[4] F. H. Weissbach: "Die Sumerische Frage„ 1898

Sumercenin bu grup dahilinde muhtelif dillerle karşılaştırılma tecrübeleri birer birer tasfiyeye uğrıyarak, nihayet "Turanî„ guruptan yalnız türkçenin akrabalığı sabit kaldı. *Rawlinson*, Sumercede bir Asyalılık, "İskit„ lilik görmüştü. Sonrakiler, bir adım daha ileri giderek, bu vasfı "bitişkenlik„ şeklinde ifade ederek, dillerin tipolojik tasnifini yapmak moda olan o devirde bitişken dil tipi diye Ural-Altay (o zamandaki tabirle "Turanî„) grupu gösterildiğinden, Sumerceyi umumî olarak bu camiaya bağladılar. Fakat, bu dilin herhangi bir nevi bitişken dil olmadığı, Ural-Altay grupunun herhangi bir koluna gelişi güzel akraba çıkarılamıyacağı çok geçmeden anlaşıldı ve sumercede ancak Türk dili tipinde bir bitişkenlik vasfı bulunduğu ve bilhassa umumiyetle dil akrabalıklarının en kuvvetli bir delili olan morfolojik ayniyet bakımından da yalnız Türk dili ile organik ve cezrî bağlarla bağlı olduğu meydana çıktı. Bu bakımdan, Sumerce alelitlak "İskitik„, alelıtlak "Turanik„ veya "Altaik„ değil, münhasıran "Türkik„ tir.

1877 senesinde, en meşhur sumerologlardan *F. Delitzsch*'in ilk talebesi genç *Fritz Hommel* (1854-1936) da *Alman Şarkıyat Cemiyeti* huzurunda verdiği mühim bir konferansla [1] Sumer-Turan nazariyesinin müdafaasını yapmakla beraber Sumerolojinin seyrini başka bir istikamete döndürmüş oldu; ve tetkikleri, sumerceye akraba arıyan *Hommel*'i bu geniş sahadan çekerek tedricen yalnız "Altaik„ şubesine tahdit etmiş, ve çok geçmeden bu "Altaik„ saha da daralarak *Hommel* kendisini yalnız Türk dilleri camiasında bulmuştur:

Bu arada *Oppert*, *Lenormant*; *Sayce* gibi âlimler, sumerce ile Turanî dedikleri diller arasında birçok yakınlıklar tesbit ve ilân etmişlerse de *Hommel*, Sumer-Türk nazariyesini son nefesine kadar müdafaa etmiştir [2]. O, tezinin "bir hipotezden ibaret değil, inkârı kabil olmıyan bir hakikat olduğunu» tâ 1886 da bile sarahaten söylemişti [3].

Hommel'den az evvel, yani *Lenormant*'ın gününde, "Turanî„ tabiriyle Fin-Ugur dilleri dahi kastedildiğinden, bazı Macar âlimleri, meselâ *Somogyi*, *Munkaczi* ve *Galgoczy*, sumercede gramatikal cins bulunmaması, postpozisiyon kullanılması ve vokal harmonisinin mevcudiyeti gibi birkaç umumî vasıflardan istifade ederek, onu macarcaya yaklaştırmak istemişlersede, nazariye tutunamamıştı. Birçok Fin âlimleri ve hattâ *Macar Akademisi* bile aleyhinde bulunmuşlardı. *Hommel*'in Sumer-Türk tezi

---

[1] Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft mecmuası Cilt 32, 1878, s. 177.

[2] a. J. B. Nies'in "Ur-Dynasty Tablets„ adlı kitabında s, 196-224
b. "Innsbrucker Jahrbuch für Völkerkunde„ I, s. 100-109
c. "Festschrift fur P. W. Schmidt„ 1928 s. 67-74.

[3] "Geschichte Babyloniens and Assyriens„ s. 246.

meydana çıkınca, önce *Zimmern* gibi muhafazakâr sumerologlar ona "kuvvetli bir ihtimal„ nazariyle baktılar, *Donner* gibi bir Ural-Altaist "bu iki dilin akrabalığına katî bir mani görmüyorum„ dedi, *İngiliz Şarkıyat Cemiyeti mecmuası*'nda [1], *C. R. Conder*, 1893'te *Hommel*'i teyit ettikten sonra kendi dahi birçok gramatikal ve leksikal aynilik veya yakınlıklar meydana çıkardı. Zaten *İngiliz ekolü* sumerolojinin kuruluşundanberi, Altaik-Türk tezine sadık kalmıştır. En son mümessillerinden *L. Woolley* "Sumerliler, etimolojisiyle değilse bile, morfoloji bakımından eski Türkçeye (Turaniyen) benziyen bitişken bir dil konuşurlardı„ demiştir [2]. Sumercenin akrabalık meselesini yeniden yeniye inceliyen genç Alman şarkıyatçılarından *V. Christian*, *Hommel*'in Sumer-Türk tezini birçok cihetlerden hemen hemen aynen kabul ediyor [3], hele dilin en canlı organları olan morfolojik elemanlar bahsinde "şayanı dikkattir„, "akrabalık çok yakın ve sıkıdır„, "inkârı kabil değildir„ gibi ifadelerde bulunmuştur. Bu tarihçeden sonra artık yine kısa olmak üzere bir Sumer-Türk dili mukayesesi yapabiliriz. Bu mukayesede fonetik, morfolojik, semantik bakımından Sumer-Türk yakınlığının derecesi ölçülebilir.

B. Sumer-Türk mukayesesi

Sumerce için mehazlar:

S. Langdon: *A Sumerian Grammer, 1911*
F. Delitzch : Grundzüge der Sumerischen Grammatik„ 1914
A. Poebel : Grundzüge der Sumerischen Grammatik, 1923
A. Deimel: Sumerische Grammatik, 1924

ve *F. Hommel*'in yukarıda anılan eserleri.

1. Fonetik

A. Vokaller: Sumercede önce *a*, *i*, *u*, sonra türkçede olduğu gibi *a*, *e*, *i*, *o*, *ō*, *u*, *ū* vokallerine tesadüf edilir. Türkçenin ı sesi, vokal harmonisinin doğurduğu muahhar bir ses olsa gerek; lehçelerimizde yıldız'a yoldız dahi denir.

Sumercede görünen bazı uzun vokallere karşılık Türkçede (ğ) nin kaynaşmasiyle husule gelmiş uzun vokaller gösterilebilir, meselâ lehçemizdeki toz kelimesinin eski toğos şekli (Moğolcası [4] toğusu-n Sumerce

[1] "Notes on Akkadie„ (Sumer) "Journal of the Royal Asiatic Society„ 1893, s. 855-867

[2] "The Sumeriane„ 1927, s. 15

[3] "Die Sprachliche Stellung des Sumerischen, 1932, s. 52-63.

[4] Mogol ırkı ile Türk ırkının esasta bir alâkası olmadığı gibi, mogolca ile türkçenin de bir münasebeti yoktur. Ancak muahhar karışmaların ve Mogolistana giden Türk akın kolu oraya da Türk kanı ve Türk dil elemanları aşılamıştır. Yakınlık ancak bundandır.

ash + dağas), veya dağ kelimesinin, uzun a ile *dā* okunması, belki sumercenin bütün uzun vokalleri böyle bir (ğ) kaynaşmasından hâsıl olmuştur. *Güneş-Dil teorisi* de bu hâdiseyi ancak bu şekilde izah eder.

Türkçede olduğu gibi sumercede dahi vokal harmonisi vardır. Bazı lengüistler sumercedekini "vokal tesviyesi veya tevzini„ (Vokal ausgleichung) tesmiye ediyorlarsa da her ikisinin de esası ilkel bulunan hece "synharmonisi„ prensipidir [1]. Birçok lengüistler İndo Öropeen kelimelerin asıllarını dahi vokal harmonisiyle yazıyorlar; meselâ, + diw − : +däyäwä—; +kerd—: kädädä v.s. [2].

Sumer vokal harmonisinin bazı misalleri şunlardır: ki-ta yerine ki-ti (= aşağı), nam-gir yerine nim-gir (şimşek), uş-bi yerine uç-bu (= onun müddeisi).

Bu prensipe göre, gerek sumercede, gerek türkçede diftong, ve aynı hecede iki konson yoktur.

b. Konsonlar

Sumercenin orijinal konsonları k, g, ğ, t, d, b, m, n, z, s, ş, r, l, h, y dir. v fonemi ancak Neo-Sumer çağında b veya g foneminden dönme olarak görülmektedir. Bizde de v ile başlıyan bir çok kelimelerin eski şekillerinde b fonemini buluyoruz, varmak - barmak virmek - birmek gibi. G v tebadülüne gelince, şu kelimeleri karşılaştırabiliriz: eski sumerce gul = yeni sumerce vul = türkçe yıl (dız). Lehçelerimizde yıldız kelimesinin cıldız, çıldız, jıldız şekilleri de bulunduğundan, Türkçede mevcut olup ta sumercede tesadüf edilmiyen c, ç, j fonemlerinin esası, Sumercenin gul sözünün delâletiyle, g(ğ) foneminde görülebilir ki *Güneş-Dil Teorisi*'nin de hükümlerindendir. Yine karşılaştır, lehçemizden oğul = çuvaşça üvül = yeni sumerce ibilla, mutasavver eski sumercesi = ugulla.

Türkçe ben, men; biz, mis kelimelerinde olduğu gibi sumercede dahi m - b fonemleri mütebadildirler. Yine, iki dilde de k - g, p - b gibi sert - yumşak fonemler arasında tebadül hadisesi mevcuttur; meselâ sumerce kep = gib (veya gim) = Türkçe gibi, kim.

F fonemi her iki dilde de mevcut değildir.

Türkçede ekseri iki vokal arasında bulunan (n) foneminin nazal (nğ) telâffuz edildiği ve bazan da (ğ) nin, delâletiyle (m) ye tekâsüf ettiği veçhile, bu konsonlar aynı şerait dahilinde sumercede dahi aynı değişime tâbi tutulur; meselâ türkçe deniz = tenğiz; türkçe domuz eski şekil dunğuz; eski sumerce dingir = yeni sumerce dimir (tanrı).

Her iki dilde de r fonemi ile kelime başlamaz.

---

[1] R. Jacobsohn: K. Karakteriske yevraziyskogo yazıkovogo Soyuza, 1921 s. 30
K. Herman: Die Anfänge der menschlichen Sprache, 1936-s.115

[2] H. Pedersen: Linguistic Science in the Nineteenth Century: 1931, s. 290—336.

2. Morfoloji

Sumer ve Türk dilleri her ikisi de bitişken dillerdir. Bitişkenlik gayet umumî ve geniş bir vasıf olduğundan onun bir çok nevileri vardır, [1]. Sumer diliyle türkçe, bitişken diller arasında, aynı neviden bitişkendirler.

Türkçede olduğu gibi, sumercenin esasında dahi prefiks sistemi yoktur. Sumercede prefiks zannedilen bazı elemanlar, orijinde ayrı ayrı kelimeler olmuş, sentaks icabı olarak bağlı bulundukları kelimelerin önüne geçmiş, ve sonra morfolojikman zayıfladıkları için tekaddüm ettikleri kelimelere bitişmişlerdir. Bu hadisenin bugünkü Türkçede, nadir olmakla beraber misalleri vardır. Sumercenin aglütinasyon sistemi katiyetle sûfiksal - postfiksaldir, meselâ aguziga = sabah, tahlili: a (= kuvvet) + gu = boyun + zig = kaldırmak + a sûfiksal eleman, hepsi birden "kuvvetin boyun kaldırması,, = sabah, zira güneşin kuvveti o zaman yükselmeğe başlar.

Güneş - Dil bakımından da sumercedeki şu hadiseler şayanı dikkattir:

a. Hece teşekkülünde, (v. + k.) şekli (k. + v.) şeklinden daha orijineldir, [2] ap, ab, at, ad, ak, ag, gibi.

b. Bir çok kelimelerin son konsonu düşmüştür (Türkçe ulu, uluğ da olduğu gibi); bunlardan bazılarının eski konsonlu şekli bulunabilmiştir; meselâ, ri, eski şekli rig; da, eskisi dad; ka, eskisi kag; ki eskisi kin; gi, eskisi gig; tu eskisi tud; ti eskisi til; zi, eskisi zig, v.s.

c. Bir çok kelimelerin hem başta vokalli, hem de vokalsiz olarak iki şekli vardır [3], Türkçedeki sıcak, ısıcak ikiz kelime olduğu gibi. Sumerce misaller: me, eme (= dil); nim, inim, (yüksek olmak, yüksek); bur, ubur (kap); bu kelimenin gubur şekli de vardır ki *Güneş - Dil Teorisi*'nin "ana kök,, tesmiye ettiği ağ'a (burada uğ) dahi göstermektedir.

Sumer ve Türk dillerinde gramatikal cins (müzekker, müennes farkı) yoktur.

Her iki dilde de isim halleri, yani konjügezon kelimenin sonuna eklenen elemanlarla yapılır. Hal gösteren elemanla, cemi eki, nominal afiksinden sonra gelirler. Konjügezon dezinansları şöyle karşılaştırılabilir:

---

[1] H. Steinthal - F. Misteli: Charakteristik der hauptsächlichsten typen des Sprachbaues, 1893, s. 348-413 agglutinirende Sprachen.

F. N. Finck: Die haupttypen des Sprachbaus, 1909, s. 74 - 84: die Türkische oder Osmanlisprache.

[2] S. Langdon, anılan eser, s. 29 (3) aynı eser s. 27.

[3] Bu hadiseye Hommel'den başka Sumeroloğ V. Christian'la Türkoloğ F. Kraelitz dahi büyük ehemmiyet vermişlerdir, bak: V. Christian, anılan eser, s. 61.

	Sumerce	Türkçe
Mücerret	-	-
Mefulünbih (Aküzatif)	bazen -e	-ı
Muzafunileyh (Jenitif)	bazen -ni	-ın(ğ)
Mefulünileyh (Datif)	-ra	eskiden-ra
Mefulünfih (Lokatif)	-ta	-da; ta
Mefulünan (Ablâtif)	-ta	-dan,tan

Türkçede olduğu gibi, Sumercede dahi kelime yapısında, tema'dan ayrılmıyan ekler (erstarrten Affixe) vardır, Türkçe kana*t*, eşe*k* kelimelerindeki -t ve k unsurları gibi ki kelimenin tema'sından ayrılmazlar (karşılaştır; ine*k*, eşe*k*, köpe*k*). *Hommel* bu gibi "ayrılmaz ekler,, den bir çoklarını sumerceyle, türkçede, karşılaştırmıştır: -b, -d, -g, -l, -m, -n, -r, -ş, -z.

Sumer ve Türk zamirleri dahi morfoloji bakımından mütenazırdırlar:

	Sumerce		Türkçe	
Müfret	**Tam şekil**	**Süfiksal şekil**	**Tam şekil**	**Süfiksal şekil**
Mütekellim	me (n)	-m (u)	men (ben)	-(l) m
Muhatap	zi/si	-zu	sen	eskiden s,z
Gayıp	ni	-ni	(-n-)	(-n-)

Misal, Sumerce adda-mu = Türkçe *ata—m*.

İkinci şahısta, Türkçe süfiksal şekil eskiden -s veya -z ekiyle yapılırdı [1]. Üçüncü şahıs için kullanılan eski -n- ekinin kalıntıları ise o, onlar, o-nun atını gibi sözlerde görülen -n- elemanında mahfuzdur.

İşaret edatlarına (démonstratif) gelince, şu mutabakat göze çarpar:

Sumerce		Türkçe
bi	=	bu
şi, şin	=	şu

Hommel'e göre, sumerce birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin eski şekli + *man* + *zan*, türkçelerinki de + *men* + *zen* idi, ve her iki seri de -n elemanı ile takviye edilmiş bulunuyordu *ma-n*, *za-n* gibi.

Sumercede üçüncü şahıs zamirlerinden biri olan -gi (= o) partikülünün türkçe karşılığı da -ki edatıdır, meselâ *dağda-ki*, *benim-ki*.

İstifham edatı Sumercede *ana*, Türkçede ise *ne* dir.

Fiillere gelince; tasrif her iki dilde de fiilin tema'sına eklenen postfikslerle yapılır. Şahıs postfikslerinde şu mutabakat görülüyor:

[1] Hommel: The Sumerian Language its Affinities, s. 363

Sumerce	Türkçe
Eski	Yeni
Tagga-mu = men tokar men	tokarım (döğerim)
Tagga-zu = sen tokar sen	tokarsın (döğersin)

Türkçe arı - t - mak, piş - ir - mek, kol - da - mak, gül - dür - mek gibi fiil şekillerinde görülen *t*, *d*, *r*, formatif elemanlar Sumer ve Türk fiillerinin bir hususiyetidirler. Şark lehçelerimizde vücubî sigasının (optatif) eki olarak kullanılan -gav (Uygur: bol-ğay = ola) elemanı ayni fonksiyonla -ği şeklinde Sumercede dahi mevcuttur. Lâzım (refleksif) fiilerinin -n- elemanı her iki dilde de müşterektir: Sumerce *garinna*: Türkçe görünmek. Sumerce *aggış* tasrif şeklinin *-iş-* kısmı, Türkçe müşareket ekinin tam kendisidir. Rabıt sıgasının *-ıb* (gidip, gelip v. s.) elemanına da Sumercenin *-bi* (=berber, ve) postfiksi tekabül eder. Uygurcada kullanılan istikbal süfiksi - *hay*'ın Sumerce karşılığı ise prekatif prefiks *he-*'dir. Sumercede *-da*, *-de* süfiksi, Türkçenin *-ıt* eki gibi fiillerden isim yapar. Her iki dilde de nefi edatının esası *b/m* ve *n* unsurlarıdır. Men edatı (prohibitif) Sumercede *ba*, Türkçede *-ma-* (meselâ *aç-ma*) şeklindedir. Doğrudan doğruya nefi edatı ise Türkçede *ma-*, ve *ne bu ne o* tabirinde de *ne* şeklindedir; Sumerce mukabili *ban-* ve *nan-* dırlar, meselâ: *ban-gar* = yapmamalı, *nan-gar* = yapmadı.

Gerek Sumerce, gerekse Türkçede propozisyon yok, postpozisyon vardır.

3. Sentaks

Her iki dilde tayin eden unsur, tayin edilene tekaddüm eder. Muzafünileyh, muzaftan evvel gelir ve muzafa da bir posesif eki verilir: meselâ:

Sumerce:	Kuş - bi - ake	hullu - bi
Türkçe :	vücud - u - mun	illet - i

Bu karşılaştırmada kelime sırasından başka, üç nevi ekin dahi her iki dilde tam bir tenazur arzetmesi şayanı dikkattir; eklerin nevi ve sırası şudur:

Muzafunileyh: mücerret kelime + şahıs zamiri + jenitif eki
Muzaf : mücerret kelime + posesif

Eski Sumercede, Türkçede olduğu gibi sıfat isme tekaddüm ederdi, meselâ *gal.lu* = büyük adam.

Her iki dilde de relalif cümle (Fransızca *qui*) yerine participial construction kullanılır ("o kitap ki okudum„ yerine "okuduğum kitap„).

Gerek Sumercede, gerekse Türkçede cümlede normal kelime sırası şudur: 1. *Fail*, 2. *Meful* ve *Mütemmimler*, 3. *Fiil*. Meselâ: *udba patesige kalemmana zigga baniggar = o zaman patesi memleketinde kendisi için vergi toplad;.*

4. Vokabüler

Yukarıdanberi yapagelmekte olduğumuz mukayese, dilin eski varlığı demek olan formatif elemanlar sahasında cereyan etti. Bu mutabakat asla istiare ile izah edilemez, çünkü kelimeler ödünç alınabilirse de, dilin morfolojisi kendi jenisine bağlı olan hılkî ve fıtrî bir hususiyeti olduğundan istiare yolu ile meydana getirilemez.

Bununla beraber, Sumer ve Türk dillerinin leksikal münasebeti de birçok kelime benzerliği veya ayniliğiyle ispat edilebilir. *Hommel* ilk önce 200, sonraki ilâvelerinde de bir o kadar daha Sumer - Türk kelime ayniliği meydana çıkarabilmiştir. Yukarıda adı geçen *Conder* ise, 300 kelime karşılaştırmıştır.

Gramatikal delillere, leksikolejinin de şehadetini ilâve etmek üzere Sumer-Türk kelime birliğinden birkaç misâl getirelim:

Sumer	Türk	Sumer	Türk
Uru	örun	uş	üst
bar	par (lak)	dingir	tengri, tanrı
kun	gün	dirig	diriñğ, derin
ur	er	dug	doğmak
ab	ev, ep, oba	dug,de	demek
ad	ata	tukul	tükel
agarin	karın	dur	durmak
agar	eker, ekin	tur	törü, türe
arat	artam	gad	kedmek, giymek
aş	asamak (=yemek)	gag	geyik
bal	balta, bölmek	gal, val	bolmak, olmak
bulug	bölük	kal	kalın
tin	tinlig	gan	kan
tin	dinç	gar, var	birmek, vermek
ud	öd, od	gar, var	yaratmak
sur	sürmek	ug	ocak
gar	yarlık, yarmak	ub	öpmek
gar	yaruk (=aydın)	gin	küng (cariye)

karip	karık
gar, kar	kır
gibil	kıvılcım
gid	gitmek
gid	etmek
kider	gedmek, gedik
gig	gice
gimuş	gemi
gin	kōni (=doğru)
sağ	sevmek
eş	yaş
izi	ışık
gir	kur (kemer)
gir	yürümek
giş	kişi
kışlağ	kışla (ğ)
ku	komak
gub	kopmak
gud	kut
gul	gülmek
gu(ş)	kuş
guş	kızmak
ib	ip

Buraya kadar yapılan morfolojik tahlil ve karşılaştırmadan çıkan netice, Sumer-Türk tezini esaslandırabilecek mahiyettedir. "İstorik metodla„ dillerin tasnifini yapmıya alışmış olan bazı garp âlimleri bizden "kronoloji„ ve "kelime tarihi„ gibi vesikalar istiyebilirler. Fakat yazılı vesikaların ademi mevcudiyeti lengüistik ilmine ne bir mesuliyet yükliyebilir, ne de onun faaliyetine ilmî bir mâni teşkil edebilir. Dil karşılaştırmalarında, aralarındaki karâbet derecesinin tesbiti işinde, Romen dillerini Lâtinceye bağlıyan "kelime tarihi„ ve "kronoloji„ delilleri kadar elle tutulur, gözle görülür vesika pek nadiren bulunabilir. Lengüistik ilmi, dillerin jenolojik tasnifinde, yazılı vesikaların yoksuzluğu yüzünden "metod istorik„ kullanamadığı zaman, "metod komparatif„ e baş vurur. En eski yazılı vesikalarına ancak Milâttan 16-17 asır sonra tesadüf edilebilen birçok dillerin, Milâttan birkaç bin sene evvel yaşamış olan İndo-Öropeen müşterek diline bağlanabilmesi ancak bu son metodla mümkün olmuştur. Türk dilinin Sumer diline bağlanması yolunda kullanılan ilmî usullerden biri de işte garp ekolünün dahi inandığı ve kullandığı "metod komparatif„ tir. Bu hususta preistuarla antropolojiden dahi asığlanmak elbette ki doğru ve ilmî olur.

5. Netice

Bu bahsin ilk kısmında, Sumercenin keşfindenberi onun benliği ve akrabalığı hakkında "Turanî„ sahada ileri sürülen fikirlerin inkişafını gördük. Önce gayri muayyen *"İskitik„* tabiriyle tavsif edildi, sonra gayet geniş manada "turanik„ sıfat kullanıldı, bu meyanda Fino-Ugur, Altay ve hattâ Japon dilleri işe karıştı, ve nihayet bu akrabalık taharrisi Türk dilleri camiasında neticelendi.

İkinci kısımda ise, bu Türk-Sumer akrabalığını esaslandıran bir nevi mukayeseli gramer denemesi yapıldı, ve aralarındaki asırlarca farka rağmen bu iki dilin, fonetik, morfoloji, sentaks, vokabüler ve bilhassa dilin asıl organik varlığı bakımından, müşterek kadîm bir tip üzerine kalıplanmış olduğu görüldü. Zaman ve devir farkını da hesaba katarsak, bu gibi sıkı bir mutabakatın, dil karşılaştırmalarında nadiren tesadüf edilen bir hâdise olduğu daha vazıh bir surette meydana çıkar. Bunun içindir ki *Hommel*, Sumer-Türk karşılaştırmasını «*lengüistikte yeni bir fasıl açan esas*» [1] diye ilân etmiştir. Yine bundan dolayıdır ki, *Conder* «*Öküz nehri Türk oymaklarının diliyle şarkî Sibiryadaki Türk Yakutların dili, eski sumercenin yaşıyan en yakın akrabalarıdır*» kanaatini edindi [2].

Ve nihayet inkârı kabil olmıyan bu delillerin önündedir ki «*Sumerce istorik devrin en eski türkçesidir*» hükmünü veriyoruz. Böyle olmakla beraber, Sumerceyi başka bir çok, dillerle de karşılaştıranlar olmuştur: Sumer-İndo Öropeen [3], Sumer-Mısır [4], Sumer-Semitik [5], Sumer-Sudan [6], Sumer-Eti [7] Sumer-Etrüsk [8], Sumer-Bask [9], Sumer-Kafkas [10]. Sumer-Dravid [11], Sumer-Tibet [12], Sumer-Çin [13], Sumer-Okyanusya [14], Ural-Altay grupundan Fin, Macar, Mogol ve Japonca ile de karşılaştırıldığını yukarıda görmüştük.

N. Marr'ın Yafetik ekolü Sumer dilini de ihtiva ederek büyük bir «Yafetik» grupu [15], *H.Pedersen* ise Sumer, Türk dilleri de dahil olmak şartiyle Avrupa ve Asya dillerinden müteşekkil bir «Nostratik» dil

[1] «Zweihundert Sumero-Türkische Wörtervergeleichungen, s. 1
[2] anılan eser, s. 830, 867.
[3] C. Autran : Sumérien et Indo-européen, 1925
[4] W. St. Chad Boscaen: The Prehistoric Civilization of Babylonia (Jour. Anth. Inst. 1879)
[5] C. H. Ball : Semitic and Sumerian (Hilprecht-Festschrift 1909)
[6] A. Drexel : Bornu und Sumer (Anthropos XIV,XV)
[7] C. R. Conder : anılan eser
[8] J. Taylor : Accad and Resen (Trans. 2 nd İnt. Cong. Orient. 1876)
[9] J. Karst : Origines Méditerraneae, 1931
[10] M. Tseretheli : Sumerian and Georgian (J. R. A. S. 1913-14)
[11] A. Drexel : anılan eser
[12] A. Drexel : anılan eser
[13] C. H. Ball : Chinese and Sumerian, 1913
[14] P. Rivet : Sumerien et Oceanien, 1929
[15] N. Marr : Yafetiçeskaya Teoriya, 1928

grupu [1], *H. Koppelmann* da bu dilleri bir araya toplıyarak bir «Eurasiatik» [2] dil grupu meydana getirmeğe çalışmışlardır. *Hommel* bile, Türk, Sumer dillerini merkez tutarak, Ön Asya, Etrüsk, İber, Bask dillerini de içine alan büyük bir dil grupunun mevcudiyetini sezmişti. *H. de Barenton* ise bütün dilleri Sumerceden çıkarıyor [3].

Bu geniş münasebetlerden bahsederken Sumer-Türk mevzuundan asla dışarı çıkmış sayılamayız, zira bu dava aynı zamanda *Türk ekolünün* davasıdır da. *Güneş-Dil Teorisi*nin tasarladığı büyük Proto-Türk dil grupu, başkalarının muhtelif adlar altında meydana getirmek istedikleri umumî dil camiasının ta kendisi, ve Sumer-Türk mihveri de beşeriyetin bu kültür dilleri birliğinin en önceki ve başkasına ircaı kabil olmıyan özeğidir.

Eti ve Türk diller münasebetleri:

Etilerin millî yazısiyle meşgul olan ilk büyük âlim *A. H. Sayce*, bu dilin süfiksal ve bitişken dil olduğunu işaret ederek onu Altay grupuna bağlamıştı. 1887'de toplanan *İngiliz Antropoloji Kongresi*, ırk, kültür, yazı ve dil bakımından bu Altay tezini teyidederken, *C. R. Conder*, Eticeyi Altay dillerinden, betahsis Türkçe ile karşılaştırdı. Etiler ve Eticenin Altaylı olduğuna, *Isaac Taylor*, *Hyde Clarke*, *C. Bettin*, *Birch*, *Lacouperie*, *Peiser Wright* gibi âlimler de inanmışlardır. Zaten İngiliz lengüistleri-*Seyce* [4], *Sweet* [5], *Taylor* [6]- Arileri dahi orijin itibariyle Altay camiasına bağlamakta hemen hemen müttefiktirler. *Sayce*, Arî dillerin hususiyetini teşkil eden bir çok lengüistik hadiselerin iptidada mevcut olmadığını ve bu sayede Arî ve Altaik dillerin menşe bakımından bir tutulabileceğini «*Mukayeseli Lengüistik*» inde (S. 285 ve passim) izah etmiştir. *Taylor*, «*Arîlerin Menşei*» adlı (S. 293-96) kitabında bu

---

[1] Pedersen'de bu fikir, Türk dilini tetkik ederken doğmuştur: «Türkische Lautgesetze» makalesi «Zeitschrift der Morgenlündischen Gesellschaft» mecmuasında cilt 57, 1903, s. 535-561. H. Sweet'in «Ario-Altaic» Teorisi de vardır, bak: «History of Language. 1900, s. 112-132.

[2] H. Koppelmann: Die eurasische Sprachfamille, 1933.

H. Arntz'ın «Germanen and Indogermanien» adlı kitabında da (iki cilt, 1936) şu makaleler vardır:

A. Schott: Indogermanisch — Semitsch — Sumerisch. (s. 45-93)

H. Gensen: Indogermanisch-Altaisch, (s. 125-131)

Lengüistlerin dördüncü enternasyonal Kongresinde de (Kopenhag, 1936)

S. Mladenof «Indo-Öropeen, Türk ve Moğol dillerinin müşterek unsur ve Karakteristikleri» hakkında bir komünikasyon okumuştur (bak: IVe Congrès International de Linguistes, Copenhague 1936, Résumés des Communications, s. 70-72)

[3] Hilaire de Barenton: L'origine des langues» 1932-1936

[4] A. H. Sayce: Principles of Compartive Philology, 1875

[5] H. Sweet: The History of Language, 1900

[6] I. Taylor: The origin of the Aryans, 1889

iki dil grupunu ayni şekilde biribirine yaklaştırarak Ariceyi eski Altaycadan çıkmış olan muahhar bir dil teşekkülü olarak kabul ediyordu. *Sweet* ise, «*Dilin Tarihi*» adlı eserinde, (S. 112-132) Arî, Fin-Ugur ve Altay dillerini mukayese ederek Altay camiasını öbür iki grupun ceddi olarak tanıttıktan sonra, bir Ario-Altaik dil grupunun varlığını da meydana koyuyor. Yine *Sayce*'e göre, Hiyeroğlifik-Piktoğrafik yazı sistemleri munhasıran aglütinan (bitişken) diller için icat edilmiştir.

İşte, Eticeyi Altay dillerine bağlarken bu gibi lengüistik esasları da göz önünde tutan İngiliz âlimlerinden *Conder* 1887 de ileri sürdüğü tezi 1893 te dahi [1] aynı hararetle müdafaa etmiştir. Ona göre gerek Sumerce, gerek Elamca, gerekse Etice, Türkçeye yaklaştırılıp Yakut ve Şark lehçeleriyle karşılaştırmalıdır. *Conder*'in işaret ettiği veçhile, Eti Hiyeroğliflerinde geçen meşhur *Tarku* adı, orijini türkçede aranması gereken bir sözdür.

Fakat, bu Eti-Türk karşılaştırmalarında, başlıca Hiyeroğlifik Eticenin esas tutulduğunu, gerek bu vadide, gerekse çivi yazılı Etice sahasında 1887 ve 1893 ten beri Hititolojinin hayli ilerlemiş olduğunu, yeni keşifler önünde nazariyelerin değiştiğini ileri sürenleri de tatmin etmek üzere, biz Türk-Eti mukayesesini Hititolojinin en son verimlerine göre yapacağız.

I. Tipoloji:

Bu bahiste ve başka yerlerde yaptığımız mukayeseler daha ziyade garp lengüistik ekollerini tenvir maksadiyle olduğu için tetkik usullerine ve terim almakta o ekollerin ağzını kullanacağız. Böyle olmakla beraber *Güneş-Dil Teorisi*ni bilenler bu yazılış tarzında da teorinin esaslarını mütalea edebileceklerdir. Zaten sırası geldikçe notlar ilâve edilerek vaziyet tenvir edilmiştir. *Boğazköy* hafriyatında, Eti birleşik devleti hudutları dahilinde iki, hattâ üç tipte dil konuşulduğu anlaşılmıştır [2]. En eski yerli Etilerin dili (Proto-Hatti ve Bala dilleri) tamamiyle bitişken tipte bir dildi. Göçmen klasik Etilerin dilinde ise hem bitişkenlik, hem de bükülgenlik vasıfları yanyana yaşıyorlardı. Etilerin Luvi denilen dili de yerli ve göçmen unsurların dilleri arasında bir intikal tipi arzediyordu.

Klasik Eticede görünen bazı fleksiyonel bükülgen unsurlardan dolayı onu Türkçeden ayırıp münhasıran İndo-Öropeen dil grupuna bağlamak doğru olamaz.

---

[1] C. R. Conder: Notes on the Hittite Writing (Journal of the Royal Asiatic Society, 1893, s. 823-853)

[2] E. Forrer: Die Inschriften und Sprachen des Hatti-Recihes (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1922, s. 174-269)

Çünkü, son tetkiklere göre, bu iki tip biribirine ircaı kabil olmıyan iki farklı menşeden türemiş değil, ancak tekâmül bakımından bir derece farkı gösteren ayni dil gelişiminin iki merhalesini temsil etmektedir. Bu hususta en son yazı yazanlardan *C. Meinhof*, "Bükülgen dillerin menşei„ adlı eserinde [1] bükülgen dillerdeki formatif elemanların ya bir zaman aynen müstakil kelime olarak yaşadığını veya bu gibi müstakil kelimelerden koparılmış parçalar olduğunu katiyetle söylüyor. Yafetolog *Marr*'a göre de [2] muhtelif dil tipleri biribiriyle alâkası olmıyan muvazi çeşitler değil, bilâkis biri öbürünün devamı olan tek bir çember teşkil ederler. Dilin amorfo-sentetik, (şekillenmemiş ve terkibî), yani monosilabik devrinde müstakil kelimelerin formel fonksiyonları (şeğillendirme rolü) de vardı. Bunlar aglütinan devirde aşınmış, formel elemanlar şeklini almış ve fleksiyonel devrinde de afiks ve dezinans rolünü oynamıştır. Çin gramerinde dahi mana ifade eden «dolu kelime» lerin yanıbaşında formel rolleri olan "boş kelime„ lere de yer ayrılmış bulunuvor. Indo-öropeen dillerin prestuarını inceliyen *H. Hirt*, orijinde bu dillerin flektif olmadığına kanidir [3]. Aglütinasyon - fleksiyon farkına, orijinel prensip itibariyle lengüistikte günden güne ancak izafî bir kıymet atfedilmekte ve eski ehemmiyet verilmemektedir. Aglütinasyon hadisesi flektif dillerde, fleksiyon hadisesi de aglütinan dillerde prensip itibariyle aynen mevcuttur; fark ancak bir derece farkıdır. Hattâ Çincenin dahi vaktiyle flektif bir dil olduğu da meydana çıkarılmıştır [4]. *Schuchardt*'a göre de fleksiyon, anormalleşmiş aglütinasyondan başka bir şey değildir.

Flektif sayılan dillerde görülen aglütinasyon hadiseleri pek çoktur. Meselâ : İngilizce "sadakatsizce„ manasına olan untruthfully kelimesi şu unsurlara ayrılır: un (nefi edatı)-tru («sadakat» anlamını taşıyan esasî unsur) - th (isim eki) - ful (sıfat eki) - ly (zarf eki). Sıfat eki - ful «dolu» manasına olan full kelimesinden olmadır ; zarf eki - ly ise "benzer„ demek olan like sözünün ihtisar edilmiş bir şeklidir : Yine «tayin ve tahdit olunamazlık» manasına olan almanca Un - bestimm - bar - keit sözü, Türkçede olduğu gibi, bir esas temaya birçok formatif elemanların bitişmesiyle husule gelmiş bir kelimedir. Fransızca finirai gibi bir tasrif şeklinin aslında avoir fiiliyle yapılmış finire habeo sözü gizlenmiştir. Finire habeo zamanla finir ho ve bitişerek finirai olmuştur. Flektif dillerde aglütinasyonun mevcudiyetini gösteren bu gibi misaller sonsuz denecek kadar çoktur.

---

[1] C. Meinof : Die Entstehung Flektierender Sprachen, 1936, S. 34

[2] N. Marr : Yafetiçeskaya teorya, 1928

[3] H. Hirt : Indogermanische Grammatik, cilt III, 1927,S. 3

[4] B. Karlgren : Le proto - Chinois, langue flexionnelle, 1920

Türkçeye gelince, *İkinci Dil Kurultayı*'mızda *Prof. Giese* «dillerin yekheceli, iltisakî ve ınsırafî diye taksiminin artık hükümden düştüğü»nü ve bütün dillerin ayni kanunlara bağlı olduğunu alenen söylemiştir [1]. Yukarıdaki misallerde görülen formatif elemanların bir zaman müstakil kelime oluşu hadisesi aynen Türk dilinde görülüyor. Meselâ: meçhul fiillerin - l -, müteaddilerin de - t - ve - tür - enfiksleri, olmak, etmek ve türemek fiillerinde aynen yaşıyorlar: Acı + etmek = acıtmak; sağ + olmak = sağalmak; yapı + türemek = yaptırmak gibi. Başka bir enteresan misal de ile sözüdür, ilmek, iletmek, ilişik, ilgi, ulamak gibi türevlerde bu söz müstakil ve tam bir kelimedir; ile şeklinde bir edattır, seninle, kitapla gibi, füzüyone hallerinde de afikstir. Böylece ayni sözün hem müstakil kelime, hem edat, hem de afiks olarak ayni zamanda yaşadığı, Türk dilinde görülüyor.

Not — *Güneş - Dil Teorisi* bütün bu hadiseleri kontrol ve sebeplerini tetkik etmiş olduğu için tipolojiye asla ehemmiyet vermiyerek ne şekilde bulunursa bulunsun, kelime morfolojisini (yukarda görüldüğü gibi, (V. + K.) + (V. + K.) disiplinine tâbi tutmuştur. Yine, kelimelerin ötedenberi kaynaşma ve işlenme şeklindeki ittirat, nizam ve fonksiyon sadakatine bakarak, onları terkip eden elemanların semantik kıymetini, doğuş ve yaşayışlarına göre, tetkik ve tespit etmiştir. Bu itibarla verdiğimiz misalleri muahhar gramer ağzı ile parçalara ayırarak tetkik etmek kabil olduğu gibi, onları eklerine ve eklenmelerine bakmıyarak son kelimeler halinde tetkik etmek te kabildir.

Kelimenin temasında husule gelen vokal alternansları, flektif dillerin bir inhisarını teşkil etmez. Ayni hadise Türkçede dahi vardır, ancak şu farkla ki Türk alternansları pregramatikal devirde rollerini oynamış ve kelime temasını tespit etmişlerdir. Meselâ yokuş, yukarı ve yüksek kelimelerinde bir o, u, ve ü alternansı görülüyor. Kesmek ve kısmak kelimelerinde ise semantik nüans yapan bir e - ı alternansı kendini belirtiyor. El ve almak sözlerinde dahi bu pregramatikal vokal değişimi amil olmuştur,

Not: *Güneş - Dil Teorisi* bu alternansın ezelî, ebedî ve umumî olduğuna bakarak yaptıkları nüansı izafî ve talî derecede saymış ve «vokallerin semantik fonksiyonda başlıca rolü yoktur» kaidesini koymuştur.

Flektif dillerde olduğu gibi Türkçede dahi konson alternansı, hattâ mütasyonu mevcuttur. İndo-öropeen lehçelerde «pişirmek» manasına gelen *pek* ve *pec* temalarına mukabil, Türk lehçeleri piş, piç, pij, pis, piz v. s. gibi temalar arzeder. «Kalb» anlamına olan İndo - öropeen kor,

---

[1] «Türk Dili» Sayı 8, 1934, S. 68

kar, ser gibi temalarının Türkçe karşılıkları yür, sür, jur, cer, gibi temalardır. Lâtince *cogo* (Kogo), Sanskritçe *sayami* kelimelerinin Türkçe karşılıkları ayni konson alternansiyle kov, koğ (mak) ve sav (mak) sözlerinde dikkate değer bir mutabakatla görünür. Yakmak ve yanmak kelimelerinde dahi mana nüansı yapan bir konson tebadülü vardır. İmdi umumiyetle denebilir ki: pregramer çağında Türkçede mana nüansı yapan vokal ve konson alternansı hüküm sürmüş olduğu muhakkaktır.

Not: Bu bakımdandır ki *Güneş-Dil Teorisi* mana nüansı yapan elemanları konson kategorileri halinde tespit etmiş ve «kelime bünyesinde muayyen semantik rolünü yapamıyan unsurun (ğ) ye ircaı lâzımgeldiği kaidesini koymuştur.

Böylece, şu birkaç mühim nokta tespit edilebilir:

1 — Türk dilinde bulunan aglütinasyon İndo-öropeen dillerinde de vardır.

2 — İndo-öropeen dillerdeki fleksiyon Türkçede dahi mevcuttur.

3 — İndo-öropeen dillerin flektif olmadığı pregramatikal çağda, Türkçede, bilâkis, vokal ve konson alternanslariyle yapılan bir fleksiyon mevcuttu.

4 — Eti dilinde hem fleksiyon, hem de aglütinansyon vardır.

5 — Böyle olunca tipoloji bakımından Eti ve Türk dilleri arasında esaslı bir fark olmaz.

Bazı prefiksal elemanlardan dolayı, Eticeyi, Kafkas grupuna dahi yaklaştıranlar olmuştur. Fakat, prefiks denilen unsur *Jespersen*'e göre ya müstakil bir kelimeden bozma, yahut kelime bünyesinden «ifraz» (secrétion) edilmiş bir parçadır [1].

Not: *Güneş-Dil Teorisi*'ne göre bu prefiksal elemanlar müstakil birer kelime olup ana köklerini gövdelerinde tamamiyle kaynatmış ve kaybetmiştir. Binaenaleyh tetkikleri ancak başlarına birer (V. + ğ) getirmekle kabil olur.

Sumercede olduğu gibi Eticede dahi, bazı söz parçaları sentaksın icap ettirdiği kelime sırasına girebilmek için isim veya fiillerin önüne geçerek zamanla aşınıp prefiks halini almış olsa gerek. Prefiks meselesi bir lengüistik «allotropi» meselesidir, yani ayni konstitütif elemanların cümle veya kelime teşekkülünde farklı şekilde yanyana gelmesi [2]. Meselâ türkçe «kapıdışarı etmek» tâbirindeki *dış-* parçasiyle, fransızca "disloquer„ sözünün *dis-* kısmı iki allotropik teşekkülde görülen idantik unsurlardır. Ancak fiillerde Türkçede postpozisyon, Fransızcada prepozisyon kulla-

---

[1] O. Jespersen: Language, its Nature, Development and origin, 1922 S. 384
[2] C. Autran : Sumérien et İndo-Européen, 1925, S. 167.

nıldığı için *dış-* veya *dis-* elemanı birisinde postfiks, öbüründe ise prefiks şeklini almıştır. Kafkas dillerine gelince; *Dirr*, bu dillerdeki söz veya kelime teşekkülünde, gevşek bir harçla biribirine tutunmuş söz «kırıntıları» (Abbruchmaterial) görüyor [1]. Anlaşılıyor ki pregramatikal çağda bu dillerdeki formatif elemanlar temalara sıkıca bitişmediğinden, afiksler başıboş ve serbest bir halde temaların etrafında, önünde ve arkasında dolaşır ve kelime sırası nizamına da bir serbest kelime kadar kolayca uyarlardı. Eğer, meselâ, eskiden bir Kafkas dili cemi mefhumunun temaya takaddüm eden «çok» kelimesiyle ifade ediyordıysa, şimdi cemi ekinin kelimenin başına gelmesi pek tabiî olur. Şimdiki dilimizde (kitaplar) kelimesinin yanında (çok - kitap) tabirinin de bulunması gibi. Hakikaten Proto-Hatti dilinde cemi, prefiksal bir elemanla yapılır. O dilde, meselâ «çocukları» mefhumu için *le i - binu* kelimesi kullanılmıştır. Bunda tema *binu*'dur. Türkçe *-lar* veya *-ler* cemi unsuruna, Proto - Hattice *le*, Türkçe mülkiyet zamiri *ı* ya, Proto Hattice aynen *i* unsuru tekabül ediyor. Her iki dilde de mülkiyet zamiri cemi unsurundan sonra konulmuş ve hep birden kelimenin temasına bitişmişlerdir. Bu Proto - Hattice cemi edatı «le-» nin bugünkü Türkçe «ler» gibi bir edat mı, yoksa «çok» gibi bir prefiksal unsur mu olduğu henüz taayyün etmiş değildir. «Çok» gibi olmadığına göre de aradaki fark ancak bir yer farkından ibarettir ki yukarıda allotropizm hadisesiyle izah edilmiş idi. Yine, ayni Proto - Hatti dilinde *taş-te-nuya* tek kelime olarak «gelmemeli» anlamınadır. Burada *taş* nefi unsuru, *te* ise 3 üncü şahsa ait vücubî edattır. Türkçede olduğu gibi bu edat nefi unsurundan sonra gelir. Eğer Proto - Hatti dili «gelmemeli» mefhumunu «yok müsaadesi gelmiye» şeklinde ifade ediyorduysa o zaman allotropi, muadil unsurları o şekilde tanzim etmiştir.

Not: *Güneş - Dil Teorisi* kelimeleri Pankronik bir ölçü ile tetkik ettiği için kalıplaşmış bir sentaks kabul etmez. Sentaks, hattâ gramer zamanın hâkim zihniyetine ve zevkine göre nizam alan tesislerdir.

***

Bazı dilcilerin gayretine rağmen, Etice, İndo - Öropeen grupuna katiyetle bağlanamamıştır. Hititoloğ *J. Friedrich*, "Eticenin fonetiği bir çok İndo - Öropeencileri inkisarı hayale uğrattı„ dedikten sonra [2] *Hrozny*, *Marstrander* ve *Sturtevant* gibi âlimlerin bu dilin fonetiğini zorlamak suretiyle İndo - Öropeen fonetiğine uydurmak hususundaki gayretini tenkit ediyor. Yine ayni Hititoloğa göre, "Etimoloji bakımından da pek az kelimelere Indo - Öropeen karşılık bulunabilmiş ... ve ... bu

[1] A. Dirr: Einführung in das Studium der Kaukasichen Sprachen, 1928, S. 38.
[2] G. Friedrich: Hethitisch und «Kleinasiatische» Sprachen, 1931, S. 26 - 27.

dilin akrabalığına dair katî bir hüküm verilememiştir„ [1]. Bazılarına göre Eticenin "karışık„ (mixte) bir dil olduğu sabittir. Diğerleri onda "muayyen miktarda Arî aşısı„ buluyor, başkaları onu bir Ön İndo-Öropeen (Proto-İndo-germanisch) dalgasına dahil ediyor [2], daha başkaları da onda tam İndo-Öropeen değil ancak İndo-Öropeenimsi (İndogermanoid) vasıflar görüyor [3]. *Friedrich*'e göre, Etice, İndo-Öropeen dillerden pek eski zamanlarda ayrılmıştır, o kadar eski ki, ayrılma münasebetlerinin teferrüatı hipotetik kalmıştır [4]. *Husing* ve *Bork*, bu dilin İndo-Öropeen grupa bağlanmasına asla razı değillerdir. Eticeyi bu grupa bağlamak istiyenler bile, grupun öbür dillerine nispeten Eticede aşikâr bir ayrıksılık görmekten kaçınmamışlardır. *Ungnad*'a göre Eti dili, "Ana İndo-Öropeen„ (Urindogermanisch) grupu ile ayrı ayrı kol olarak bir hipotetik Ön İndo-Öropeen (Proto-İndogermanisch) birliği teşkil etmiş bulunuyordu [5]. *Petersen*'e göre onun yeri, İndo-Öropeen grupu dahilinde bir anomalik yer işgal eden Toharcanın yanı başındadır [6]. *Sturtevant* ise, Eti dilinin İndo-Öropeenliğini şu şema ile gösteriyor [7]:

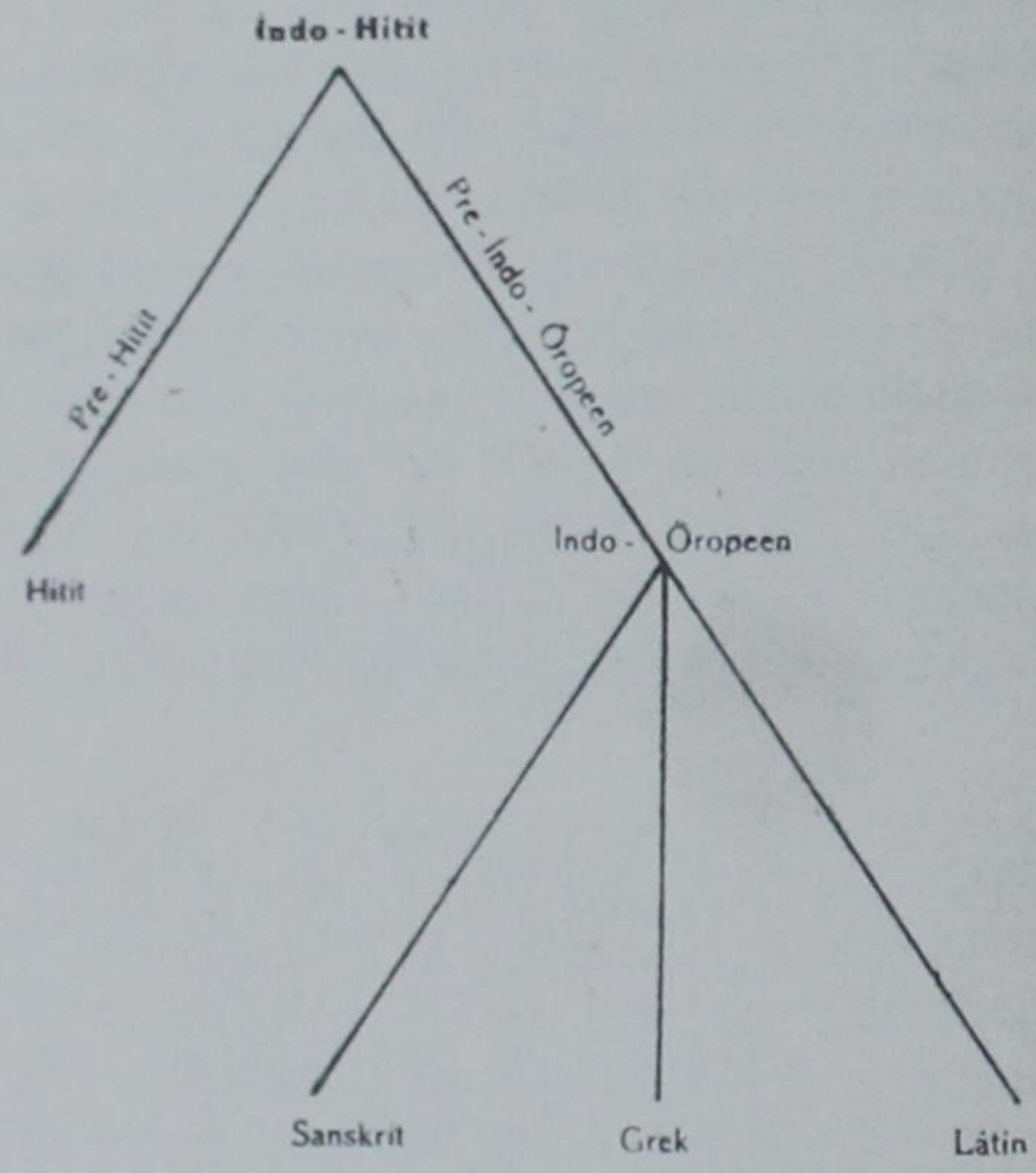

[1] G. Friedrich: Hethitisch und «Kleinasiasche» Sprachen S. 38-41.
[2] P. Kretschmer: «Glotta» mecmuasında, 14, S. 300.
[3] F. Hrozny: Über die Völker und Sprachen des alten Chatti-Landes, 1920, S.47
[4] G. Friedrich: ayni eser, S. 38-41.
[5] «Zeitschrift für Assyriologie» mecmuasında, 1923 I, S. 3.
[6] «Language» mecmuasında IX, S. 12-34.
[7] K. Sturtevant: «A. comorative Grammar of the Hittite Language» 1933,S.29-30.

Yani, Eticenin İndo - Öropeen grupla doğrudan doğruya hiçbir alakası yoktur. Bu hususta *Sturtevant*'ın delillerinden biri de İndo - Hitit tesmiye ettiği hipotetik dil birliğinde bulunan bir *h* foneminin İndo - Öropeen dillerde kaybolmuş olmasıdır [1]. İndo - Öropeen gramer vasıfları veya kelimeleri diye gösterilen bir çok hususiyet ve unsurların aynen Türk dilinde mevcut olmasını bir tarafa bırakalım. *Sturtevant*'ın Hind - Avrupa ve Hitit dilleri arasında bir uzaklaşma sebebi olarak gösterdiği *n* elemanı Türkçede mevcuttur. Bu hadiseyi yine *Sturtevant*'ın misallerinden bir kaçını alarak Türkçeleri ile karşılaştırıp teyit edelim. Meselâ:

Etice Manası		**İndo - Oropeen Manası**		**Türkçe**
arha "uzak„	:	are (Sanskrit) "uzak„	:	ırak, (uygur : ırak)
haras "kartal„	:	aro (eski Alman) "kartal„	:	kar (tal)
hwrtai "lânet okur„	:	verbum (Lâtin) söz	:	hor - anlama efsun, efsune)

Bu misallerden anlaşıldığı veçhile, Etice tâ Pre - İndo - Öropeen çağda İndo - Öropeen dillerden ziyade, Türkçeye benziyordu.

Eti - Tohar birliğine gelince, bunların da birliğine delil olarak getirilen ve hususiyetine dahil oluşu kıtlık manasına olan Etice *kaşt* = toharca *kaşt* = Türkçe *kesit* (kıtlık) demektir.

Tipoloji bakımından Eti dilini böylece Türk diline bağladıktan sonra, fonetik bahsine geçelim. Aşağıda, iki dilin morfolojik benzeyişini göstertir başka misaller göreceğiz.

II — Fonetik:

Türkçede olduğu gibi, Eticede dahi vokal ve konsonlar basittir. Nazal fonem olmadığı gibi *f* sesi dahi yoktur. *R* ile kelime başlamaz; bu fonemden evvel ekseri protetik bir vokal gelir. Her iki dilde de normal *h* ve *k* den başka birer gutural *h* ve *k* (q) dahi vardır.

Eticenin, Türkçeye benziyen en bariz hususiyetlerinden biri de diftonga her ikisinin de tahammül edememelerinde görülüyor. İki vokal yanyana gelince aralarına muhakkak bir konson girer ki bu ekseriya *Y* veya *V* dir: meselâ Eticede:

a + a = aya i + a = iya i + i = iyi i + u = iyu
u + u = uyu u + e = uye u + a = uva u + i = uvi

Her iki dilde dahi, bilhassa kelime başlarında ayni hece içinde iki konson yanyana gelemez; bu gibi hallerde Hititoloğların "yardımcı veya sessiz vokal„ ("voyelle auxiliaire„, "voyelle muette„) tesmiye ettiği

[1] Ayni eser, S. 141 - 142.

unsur araya girer; meselâ Etice şpant yerine şipant veya işpant; şmaş yerine şamaş; linkta yerine lingatta olduğu gibi.

Türkçe bogatur, bahadır gibi kelimelerin, ortadaki ga, ha hecelerinin kaynaşmasiyle batur, batır şekline girdikleri veçhile, Eticede dahi birçok kelimelerin ortasındaki va hecesi kaynaşır. Meselâ: Memivani yerine memini; memivanaz yerine meminaz gibi. Türkçe bişmiş-pişmiş, demir-temir, göz-köz kelimelerinde b/p, d/t, g/k yumşak sert farkı gözetil-mediği gibi, Eticede dahi bu fark yoktur.

Türkçe uluğ-ulu sözlerinde görülen final konson düşme hadisesi Eticede dahi aynen mevcuttur. Etice tz okunan z foneminin ds (c) veya tş (ç), den türemiş olduğu tespit edilmiştir [1]. Tz fonemi c, ç. s, ş, j ve z ile mütekabil olmak şartiyle Türk lehçelerinde mevcuttur, meselâ; pişirmek-bitzirmek (Tobol lehçesi) gibi, Ayni fonem, Etice olduğu gibi, Türkçede dahi d-t sesiyle münasebettardır, meselâ adak, azak, ortası adzak (=ayak).

III. Morfoloji :

Her iki dilde de deklinezon (ahvali isim) ve isim türevleri müşekkil elemanların ilâvesiyle yapılır. Kelime yapısında Etice taraş eki failiyet (nomina agentis) gösteren bir ektir, Türkçe türemek aslından çıkmış ve ayni rolü oynıyan -tır parçasına tekabül eder, meselâ: Vaşiş = mer'a veş-taraş = çoban, yani mer'ada faaliyeti olan demektir. Eticede, isim kategorileri İndo-Öropeen dillerde olduğu gibi müzekker-müennes cins farkına göre tasnif edilmemiştir.

Eti deklinezonunda, mücerret işareti olan -ş, isimlerinden bir unsurdur ve bizde fiilleri isimlendiren (V+ş) unsurunun pregramatikal mütenazırıdır, varmak'tan varış, gelmek'ten geliş gibi. Eti aküzatif dezinansı (V+n) aynen eski Türkçede dahi mevcuttu, meselâ atı yerine atnı (orta Türkçe) gibi. Eti, datif dezinansı i'ye de bizim -a, e unsurlarımıza tekabül eder.

Türk-Eti mutabakatının en şayanı dikkat misallerinden biri de sıfat veva zarf yapan -li, -ili postfiksidir, meselâ Hattili = Türkçe Hatti-li; Hur-lu = Türkçe Hur-lu; UD-ti-li = Türkçe gün-de-lik gibi.

Zamirler ise şöyle karşılaştırılabilir.

Etice ug/k	= Türkçe özüm (ben),	Etice ammug	= Türkçe men (ben)
Etice zıg/k	= Türkçe sen; eski	Etice şa-	= Türkçe şu
Etice Weş	= Türkçe biz, miz	Etice şumeş	= Türkçe siz

Yani zamirlerde esas fonem bakımından şu mukayese tablosu çizilebilir:

---

[1] E. H. Sturtevant: The Sources of the Hittite Z "Language,, mecmuasında IV-4, 1928 s. 227-331):

L. Delaporte: Grammaire Hittite, 1929. s. 11 ve 14.

T. DİL KURUMU KÜTÜPHANESİ

	Etice	Türkçe
Müfret 1 inci şahıs	-m	-m
» 2 inci »	-z, - (t)	-s
» 3 üncü »	-n, - s	-n (onlar, onun gibi); -ş (şu, şol gibi)

Bitişik şahsî zamir ve mülkiyet zamirlerinden -mu ve -miş Türkçede hep -m unsuru ile karşılanır: Etice katti-mi = Türkçe kat-ım (da), kıtım (da) yani, "nezdimde, yanımda,, .

Etice relâtif unsuru kui, Türkçe -ki dir; dağdaki tabirinde gördüğümüz ki gibi "her...,, ve "bir kimse,, manalarına olan Etice kuisa ve kuiski sözlerinin Türkçe karşılığı da kişi kelimesidir.

Eticenin, Türkçeye benziyen bir hususiyeti de esas kelimelerin gövdesine bitişen ve harficer, zarf veya benzer fonksiyonlar yapan bitişik cüzüler kullanmasıdır; meselâ "ve, sonra,, manasına olan Etice -ta unsuru; gibi ki Türkçe mukabili "ben istedim, o da verdi,, cümlesindeki da kelimesidir.

Fiillere gelince, gelirim, gelirsin tasrif şekillerinde görünen -m ve -s birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin Etice karşılığı -mi ve -şi dir. Her iki dilde de mazii şuhudi d/t unsuru ile tayin edilir, meselâ Etice vatta = Türkçe gitti.

Türk - Eti birliğine ait başka bir hususiyet te, fiillerin gövdesine girip mana nüansı ile müştak fiiller yapan partiküllerin mevcudiyetidir. Meselâ; Eticede fiilin bünyesine giren bir -h- (gutturalh) eki denominatif bir rol oynar; bunun Türkçe karşılığı aynı fonksiyonu olan -k- unsurudur: bir - birikmek, geç - gecikmek gibi. Yine, Eti müştak fiillerinde - eş - enfiksi "gibi olmak„ anlamını veren bir unsurdur; Türkçe karşılığı - sa -, - se -, - si - dir. Susamak, benimsemek, güçsimek'te olduğu gibi. Benzer bir mana veren Etice ek dahi - *ya* - unsurudur; Türkçe mukabili - a - dır: tıkmak - tıkamak, sanmak - sanamak, boş - boşamak'ta olduğu gibi. Dördüncü bir benzeyiş de Eti fiillerinin teştit enfiksi olan - şk - ile Türk fiillerinde "son haddi„ mefhumunu ifade eden - iş - enfiksi arasında görünmektedir : yetmek - yetişmik, gelmek - gelişmek, kızmak - kızışmak şeklinde olduğu gibi.

Her iki dilin morfolojisinde görülen bu mutabakat, müstear olabilen leksikolojik elemanların mutabakatına benzemez. Bu gibi aynilikler dil jenisinin, akraba dillerde görülen dil mantığı birliğinin yarattığı müşterek organik ve orijinel unsurlar, *Autran*'ın tabiriyle [1] "éléments cellulaires,, , "éléments doctrinaux„ lardır. Dil akrabalığına bundan kuvvetli delil olamaz.

---

[1] C. Autran : Sumerien et Indo-Européen, 1925 s. 2-3

IV. Sentaks:

Gerek Eticede, gerek Türkçede, cümle dahilinde tayin eden unsur tayin edilene takaddüm eder. Sıfat, isimden evvel, muzaf muzafunileyhten sonra gelir: meselâ Etice A-SAG-aş ZAG-an "tarlanın hududu„ demektir.

Mefhum itibariyle adet, cemi, onu takip eden isim de müfret olarak kullanılır; 5 ev gibi. Her iki dilde de fiil cümlenin sonuna konur, tekit maksadiyle bazan başa da gelebilir.

Başka bir karakteristik te her iki dilde «discours direct» e çok yer verilmesidir. Meselâ «geleceğini söyledi» tabiri yerine «gelirim dedi» sözü gibi.

Nahiv tertibi ve kelime sırası bakımından aynilik bariz ve katîdir. Etice bir cümle misali:

takku A. SAG-aş Zag-an Kuiski parşiya = «eğer bir tarlanın hududunu kimse parçalarsa». Kelime bekelime tahlili şudur:

takku = eğer
A-SAG-aş = tarlanın (- aş jenitif dezinansı)
ZAG - an = hududunu (- an aküzatif dezinansı)
Kuiski = kimse
Parşiya = parçalar

Kelime sırası, deklinezon dezinanslarının çeşidi ve yeri tam Türkçedeki gibidir; muzafunileyh, muzaftan evvel ve fiil de cümlenin sonunda gelir.

V. Vokabüler:

Eti - Türk birliği formatif elemanlardan başka leksikolojik elemanlarda aynilığiyle de sabittir. Bazı misalleri şunlardır:

Etice	Manası	Türkçe
uppa	göndermek	ibermek (çağ), yıbarmak, yibermek
war	yanmak	parlamak
uiye	göndermek	ıymak (D.L.T.), iydimek
wahnu	döndürmek	avlanmak (Kazan)
teşhit	rüya	düş, tüş, tiş
damasti	tazyik etmek	damu, tamu; damga
dapia	bütün, hep	tap (tamamen), dibelek, top
tapari	prens	taparlı (saadetli), tapgaç
taruppanteş	birikmek	dermek, terimek (içtima etmek)
daşşu	kuvvetli	döşürük (iktidar), döşünük (kuvvetli)

Etice	Manası	Türkçe
dariyat	sihirle tedavi	torba (sihir), tarma (sihir)
tarahheşket	mağlûp etmek	targalav (hercümerç); tarkalamak tarkaşmak (perişan olmak)
warreş	gelmek	varış, erişmek
tukkat	tespit etmek	tuktamak (berkarar olmak)
turiya	arabayı koşmak	tayarlamak (hazırlamak), turalamak (tanzim etmek)
tuzzi	ordu (tertibi sufuf anlamına)	düzen, tüzümek (tanzim etmek), tüzgelmek (saf tutmak)
tittanu	vazetmek, yerleştirmek	tutmak, tut (ordugâh)
tezzi	söylemek	demek, diymek
tegan	yer, toprak	toyon, tun (kil, toprak, balçık)
şuppi	temiz	süpürmek
şulliyat	çarpışmak, kavga	sülemek (harbetmek)
şipant	libasyon etmek	suvsamak (efsunlamak)
Kueri	tarla	Kır, göveri
şarra	kabahat işlemek	sürçmek (kabahat işlemek), şor (belâ)
şak	bilmek	sağ (akıl), sak (akıllı, ârif).
pir	ev	baru (melce)
pedi	bağ, rabıta	beğit (bağıt)
işhe	birleştirmek	ıştırmak (cemetmek)
işha	sahip, efendi	ıs, ısı (sahip), işi (prenses)
anna	ana	ana
atta	baba	ata
aniyat	mesaj, haber	anıt
ar	vâsıl olmak	ermek
ara	doğru, âdil	arı, arık
arhi	uzak	ırak
arunaş	deniz	ırmak
aşşu	iyi	asığ (iyi, faideli)
adanna	yemek	etmek
azzık	ziyafet	azık
happar	iş	yapar
harra	tazyik etmek	karağ (nehbü garet)
human	hep, bütün	kamu
hark	telef olmak	karaktamak (imha etmek)
it	git	git
itten	gidin	gidin

Etice	Manası	Türkçe
gaena	damat	kayın
kaşt	kıtlık	kesit
katta	nezdinde	katında
ki	vazetmek	koymak
kuişki	her kim	kişi, ki
makkeş	büyük	maktamak
iştamar	kulak	işitmek

Netice: Böylece Eticeyi, tipoloji, fonetik, morfoloji, sentaks ve vokabüler bakımından Türkçe ile karşılaştırdık. Her sahade dikkate değer bir mutabakat görüldü. Bilhassa, dil akrabalıklarının ispatında o kadar ehemmiyet verilen "cellulaire„ müşekkil elemanlarda pekçok benzerlikler meydana çıkarıldı. Sentaks, tamamiyle Sumerce ve Türkçe gibi kendini belirttiği gibi, tipoloji bakımından da Etice, Indo-Öropeen dillerinin hilâfına Türkçe kadar aglütinan ve onun kadar da fleksiyonel olarak görünüyor. Kelime benzerlikleri ise meydandadır.

Şayet bu karşılaştırmalar arasında Indo-Öropeen grupuna uyabilecek unsurlar dahi meydana çıkarıldıysa, bu hâdise Türk-Indo-Öropeen orijnel birliğine atfedilmelidir. *Güneş-Dil Teorisi*'nin aydınlattığı hakikatlerden biri de bu grupları içine alan bir Proto-Türk kültür ve dil birliğinin varlığı olmuştur. Sumerce agar, Etice Kueri, Türkçe Kır ve Eker, Grekçe Agros, Lâtince Ager gibi.

Bir Türk-Hint-Avrupa mukayesesi:

Türk Dil Ekolü, Türk dil grupunun ilk üstün medeniyetini söylemiş ve konuşmuş olduğuna kanidir. Bu itibarla, Türkçe bütün medenî dil grupmanlariyle mukayesesi yapılabilen bir ana dildir. Neolotik medeniyet Orta Asya'daki merkezinden Türk akınları ve göçleri vasıtasiyle yayıldı. Her göç, uğradığı yerin halkına bu medeniyetin kültür malzemesini tanıtırken dillerine de bu malzemenin lâfızlarını kattı. Görüşumüzü tevsik edecek lengüistik deliller çok olmakla beraber, yazının tafsile tahammülü olmadığı için yalnız biribirine bağlı iki misal vermekle iktifa edeceğiz. Misali bilhassa, Türk dil grupuna yer, ırk, hars ve dil bakımından en uzak gibi görülen bir sahadan intihap ediyoruz: *Saga* ve *Edda* kelimeleri.

Saga, İzlandalılar da dahil olmak üzere şimal Cermenlerinin kullandığı bir kültür kelimesidir. Oralarda, bu kelime ile bir kahramanlığın nasıl geçtiğini ve bir kahramanın nasıl yaşadığını nakleden edebî hikâyeler kastedilir. Hikayelerin karakteristiği; bir macerayı bütün teferruatını ihtiva etmek üzere uzun uzadıya ve tafsilâtiyle anlatması, bir kahramanın, hattâ doğumundan çok evvelki hallerden başlıyarak,

bütün hayatını ve ölümünden sonra da hayatının devam eden akislerini nakil ve hikâye etmesidir. *Saga*'lar birer methiye olmakla beraber kahramanın ölümünden sonra hâsıl olan boşlugu ve onunla etrafın duyduğu teessürü anlatması bakımından bir nevi mersiyelerdir.

Saga'lar bidayette nesir olarak başladı. Bir de bunların manzum ve daha edebî olanı var ki ona *Edda* adını verirler. *Edda* yüksek bir sanat eseri olup İskandinav halkının jenisi onun mısraları arasında tetkik ve zevkle mütalea edilebilir. Her haliyle yüksek bir kültür ifadesidir.

Saga ve *Edda* nereden, nasıl ve ne zaman geldi? tetkik etmiyeceğiz. Ancak bu iki kelimenin Etimolojik tetkikı, bize onların başka sahalarda İskandinavyadan çok uzak yerlerde ve çok eski zamanlarda da yaşadığını gösteriyor.

Bugünkü garp etimolojisi *Edda* kelimesine - ihtimal kaydiyle - şiir anlamı verir. Çünkü, eski İzlanda dilinde şiir manasına bir odr kelimesi vardı. Halbuki bu sonuncu kelime, klasik ekolün fonetik telâkkilerine göre *Edda*'nın aslı sayılamadığından etimolojisi şüpheli kalmıştır. Böyle olmakla beraber yine odr kelimesinin Hint - Avrupa ailesi içindeki akrabaları da tetkik edilmiştir. *Walde - Pokorny'ye göre (C. I. s. 216):*

Hind - Avrupa	kâkü - Mat, euat = zekâ ve şuuru tahrik edilmiş
Sanskritçe	- api- vatati = anlar, idrak eder.
Avesta	- aipi = vat = malûmattar olmak.
Lâtin	- vates = gaipten haber veren, bakıcı.
Eski İrlanda	- faith = şair
Kimir	- gwawd = şiir
Got	- wods = hiddet
Anglo Sakson	- Woth = şarkı, ses.

Bu tetkike göre her biri ayrı bir dilde olmak üzere odr eski Nort kelimesinin manaları şunlardır: Zekâ ve şuur tahriki, idrak etme, gaipten haber verme, şair, şiir, hiddet, şarkı, ses. Bu manaların hepsini de veren Türk kelimeleri şunlardır:

ot = akıl, huş	*(Uygur lehçesi. Radloff).*
odu = nefis, Rus	*(Şark lehçeleri Houtsma.)*
otuk = bidar, uyanık	(*Uygur. B.T. Lûgati*)
yatcı = sahir	(*Uygur. Baug*)
yada = sihir	(*Çagatay. P. de Courteille*)
Ötkünç = hikâye, menkıbe	(*D. el. Lûgat*)
ötük = hikâye	(*Çağatay. Ş. Süleyman*)
aydu = söz, kelâm	(*alt. tel. Radloff*)
ayduk = şiir	(*Türk - Dili, Veled Çelebi*)

ayıtmak, eyitmek } = söylemek (*Garp lehçeleri*)
ötkem = mütehevvir (*Çağatay B.T.L.*)
ötme, aydım } = teganni (*Çağatay B.T.L.*)

Bu tablodan anlaşılacağı üzere Türk dil haznesi, odr veya uat, euat aslına irca tecrübesi yapılmış olan Hindo - Öropeen manalariyle beraber ihtiva etmektedir. Böyle olunca bütün bu kelimelerin (İndo - Öropeen ve Türkçeler dahil) hepsi birden ana dile mal olması lâzımgelir. İşte *Güneş - Dil Teorisi* bu ana dile Proto - Türk adını veriyor. Bunun başlıca bir delili de Grekçenin bir yere irca edilmiyen şu kelimeleridir:

aido, attik şekli ado = teganni etmek.
aidi » » odi = şarkı
aidos = şarkıcı

Filhakika *Boisacq* (s. 15) bu Grekçe kelimenin etimolojisini katî bir neticeye vardıramaz. Halbuki kelimenin Türkçeliği apaçıktır. Ve yukarıdaki grupa dahil kelimeler arasındaki Türkçe ötme ve aytma kelimelerine bağlıdır.

Bu kısa tetkikten de anlaşılacağı veçhile, İskandinav dillerinde eski, yüksek, şiir ve felsefe ile mümteziç bir sınıf eserini ifade eden *Edda* kelimesi, garp ekolüne nazaran menşei şüpheli kalmakla beraber, paleolitik Proto - Türk kelime haznesinden doğmuş olmak gerektir. Bir çok başkaları gibi bunun da bilâhara İskandinavyada tiplenerek bugünkü istiklalini kazanmış olduğu anlaşılıyor.

*
* *

Saga'ya gelince: Her ne kadar bunun etimolojisi bir neticeye erdirilmiş sayılırsa da gösterilen türevler ve akrabalar arasına Türkçe mütenazırları konulmadığı için bizce bu etimoloji nâkıstır. Aşağıya aldığımız bu kelime müştaklarına ait tablo okunduktan sonra vereceğimiz yeni Türkçe ve eski Türkçe (Sumer ve Eti) mütenazırlariyle karşılaştırılınca bu hakikat meydana çıkar. Bu misaller daha fazla Cermanik gruptan alınmıştır.

Walde - Pokorny (C. 2. s. 477) de

Hind - Cermen	sequ	= söylemek
Ombr	sukatu	= ilâh edilmiş, söylemiş.
Litvan	seku	= söylemek, anlatmak,
Eski Slav	sok	= ihbar eden, şikâyet eden

Müşterek Cermen	sagio	}	söylemek.
Eski Nord	sag(g)ja		
Eski Yuk, Alman	sagen		
Eski Sakson	seggian		
Anglo Sakson	secgan		
Yeni İngiliz	say		
Eski Nord	saga	=	söz, masal.
Eski Yuk. Alman.	saga	=	» »
Yeni Alman	sage	=	» »
Anglo Sakson	sagu	=	haber, masal.
Yeni İngiliz	saw	=	» »

Collitz'e göre bu Cermen grupu bir Sagh köküne bağlanmalıdır. Bütün bu gruptaki kelimelerin iştirak ettiği mana; söylemek, şikâyet etmek ve masal anlatmak ve haber vermekten ibarettir ki temaları sag, say, saw'dır. Bugünkü Türkçemizde her üçü, yukarıdaki şekilde manaları vermek suretiyle yaşamaktadırlar.

sağ - u = hüzünlü şarkı, sızlanmak, *(Şark lehçesi. Pavet de Courteille.)*

sağ - un = feryad, figan *(Çagatay. Şeyh Süleyman)*

say-lemek = (Garb lehçesi)

sav = söz, darbı mesel, hikâye, mesaj, şöhret, ün (ses) *(Divanı Lûgat - it - Türk)*

savlamak = Çok konuşmak, çok darbı mesel kullanmak *(Divanı Lûgat - it - Türk)*

Bu Türkçe kelimelerin *Saga*'yı yukarıki etimolojiden daha kuvvetle temsil edeceğine inanmak doğru olur. Çünkü bunlar *Saga*'nın bugünkü medlûlünü beş altı bin yıl önce de ifade ediyorlardı:

Sumerce metrukâtta aynı yazı ile yazılmış olan *di* ve *sa* sinonim kelimeleri (*Deimel* C. III. s. 457) bugünkü Türkçede dahi aşağı yukarı aynı manada, fakat tamamiyle aynı mana sinonimidirler:

demek, söylemek

Konumuzu ilgiliyen sa'nın Sumerçedeki varyantları ve çeşitli manaları şunlardı:

sà = bildirmek, adlandırmak, sōylemek

sà = söz, hüküm. saga, sagar, sözle hüküm veren, tefrik ve temyiz eden.

sav - a = tesmiye etmek, çağırmak.

sag = yemin, and

Eticede sakiya = ilân etmek.
şakiyah = önceden haber vermek.
Şagai = alâmet, vukuundan evvel haber vermek.

Şu halde etimolojisi dar bir hudut içinde yayılmış olan Nordik *Saga* kelimesini ilk yüksek kültürün dili olan Türkçede aramak elbette ki daha ilmî olurdu. Bu tetkikı genişletmek kabil olsa idi, ki yazının hacmi buna müsait değildir, *Saga* ve *Edda* kelimelerinin prehistuarını da eşeliyerek gelişiminin nasıl bir polisemik âlem içinde husule geldiğini izah ederdik.

Bütün Hind-Avrupa grupu içinde münferit manalar halinde serpilmiş olan *Sag*'a gibi, birçok temaların bütün şekilleriyle ve manalariyle eski ve yeni Türk dillerinde bulunması, Türk dilinin bir ana kültür dili olduğunu ispata hizmet eden kuvvetli delillerdendir. Eğer *Güneş-Dil Teorisi* bütün yüksek kültürlü dillerle meşgul olabilirse bunun sebebi ve hikmeti bu dillerle eski Türkçeden kalma sayısız eski kültürel kelimeler yaşamasındandır.

* * *

Hulâsa: Seyrini paralel olarak takip eden *Türk Tarih* ve *Türk Dil Tezleri*, ilimlerini dünya ilminin şimdiye kadar bulup ortaya attığı malzemeden ve tespit ettiği müşahedelerden işlemektedir. Türk Ekolü her tarafta her devrin yürüdüğü taharri yolunu izliyor. Eğer o, hakikati bulmuşsa bunun sebebi, vakıaları oldukları gibi, fakat antropoloji, arkeoloji, kültür tarihi gibi müspet ve katî yardımcıların kontrolüne tâbi tutarak almasındandır.

İlim başlıyalıberi kültürlü sahalarda vakıalar ve hadiseler müşahedeye karşılaştırmalara tâbi tutularak hüviyetleri tespit ve onlardan tezlerimiz gibi terkipler yapılmaktadır. Hakikatler işte bu terkiplerden doğar. Fakat bir hakikatin tam manasiyle hakikat olması için onu meydana çıkaran terkibin aynı zamanda büyük ölçüde bir kontrola tâbi tutulması icap eder. Onun içindir ki gerek Tarih ve gerek Dil davalarımızda coğrafya, antropoloji, arkeoloji ve lengüistik, psikoloji ve kültür tarihi elele yürümekte ve daima biribirini kontrol etmektedir.

Tezlerimiz, ilmi çok geniş saha ve zaman içinde mütalea etmekle beraber, kontrolü fazla ve şamil yaptığı için netice gayet emin çıkmaktadır. Maamafih bu, umumî vaziyet olup çalışma metodumuzda hadiseleri önce sıkı bir kayıt altında mütalea etmek de esastır. Meselâ lengüistikte herhangi bir hadiseyi önce sırf lengüistik olarak tetkik eder, sonra vâsıl

olduğumuz neticeyi öbür ilim şubelerine nazaran gözden geçiririz. Kontrol müspet çıkınca bu netice bizim için bir hakikat olur.

Bu tarzda bir çalışma yarım hakikatleri ortadan kaldırdığı gibi, zaman ve mekân hakkında hazmolunmamış faraziyelere de kıymet bırakmaz.

Garp ilim âleminde Türk tezleri için uyanan candan alâkayı ve vatandaşların gösterdiği arzuyu tatmin maksadiyle kaleme alınan bu küçük eserde ancak ana hatların umumî bakımdan ve kısa bir izahı yapıldı. Münasebet düştükçe bu tarzda neşriyata devam edilecektir.

Profesör
H. R. Tankut

Profesör
Şemsettin Günaltay

DİYARBAKIR

ADI ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Ulu Önder Atatürk'ün Şark seyahatleri sırasında onur verdikleri doğu illerinden *Diyarı Bekir* adı üzerinde geçen Tarih ve Dil çalışmalarını Belletenimizde göstermey uygun bulduk. Türk Dil Kurumu'nu kutsal eliyle kuran ve koruyan, çalışmaları yüksek yaratıcı dehasının ışıklariyle ileri götüren Ulu Önderimiz, 17. XI. 1937 de *Ergani*'de iken, yüksek iradeleriyle Özel Büro Direktörlüğü şu telgrafı göndermiştir :

Ergani, 17.11.937, Saat : 3,45

Aceledir :

Bay İ. N. Dilmen

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri

ANKARA

D. Bekir şehrinin isminin etimolojisine dair etüt var mıdır? Esasta bu şehrin ismi Bakır memleketi manasına olan Diyarbakır olması gerektir ve artık bu isimle tanınacaktır. Dil Kurumunun bu hususta Tarih Kurumu ile işbirliği yaparak historik ve lengüistik tetkikatta bulunması emrediliyor. Balıkesir Saylavı İsmail Hakkının da mesai birliğine davet edilmesi faydalı olacaktır. Tetkikatın tezlikle yapılmasını ve mümkün ise neticelerin takiben bildirilmesini saygılarımla dilerim.

Riyaseti Cümhur
Hususî Kalem Müdürü
Süreyya Anderiman

Bu telgraf üzerine hemen Kardeş Türk Tarih Kurumu ile haberleşilerek o gün Türk Dil Kurumu merkezinde iki Kardeş kurumun ortak bir toplantısı yapıldı. Bu toplantı verimi şu telgrafla bildirildi :

Ankara, 17. II. teşrin 1937

Cumur Başkanlık Özel Büro Direktörlüğüne

Takiben

C. Diyarı Bekir adı üzerine elde hazır bir etüt yoktu. Telgrafınız üzerine hemen Tarih Kurumuyle görüşülerek iki Kurumun buradaki

Üyeleriyle yirmi iki kişilik bir toplantı yapıldı. İstanbulda bulunan İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile Hasan Reşit Tankut ve Mükrimin Halil Yinanç yarın geleceklerdir. Bunlarla Yusuf Ziya Özer, Ahmet Cevat Emre, Abdülkadir İnan ve Veli Necdet Sünkitaydan mürekkep bir komisyon yarın çalışmıya başlıyacaktır.

Genel toplantıda şehrin eski adı olan (Amida) sözünün Yakut lûgatinde bakır sikke demek olduğunu ve (diyar) sözünün de Yakutçada ev manasına (dier) den geldiğini Abdülkadir İnan gösterdi. Bu esas bütün arkadaşları sevindirdi.

Bu yerlerin neolitik çağlardan beri maden mıntakası olarak tanındığı ve bakırın insanlığın gözüne çarpacağı en mühim yer buraları olmak lâzım gelecegi, bu yerlere "Bakır eli„ anlamiyle Diyarbakır denilmesi pek yüksek bir buluş eseri olduğu bütün toplantıda bulunanlar tarafından şükranla karşılanmaktadır.

Buralara Bekr-ibni-Vail kabilesinin gelmesinden dolayı Diyarı Bekir dendiği yolunda klâsik kitaplarda görülen kayıtların membaını araştırmağa devam edilecektir. Bu şehrin o zamanlardan çok evvelden beri kurulu olduğu bazı eserlerde görüldüğü de anlaşılmıştır. Bütün kitaplar araştırılacak ve kelimenin etimolojisi ve toponomisi de yapılacaktır.

Fakülte elemanlariyle Kültür Bakanlığı ve Dil Kurumu uzmanları da bu iş üzerinde araştırmalar yaparak buluşlarını komisyona verecekleridir. Elde edilecek verimler yine bildirilecektir.

Ulu Önderin sonsuz saygılarla ellerinden öptüğümüzün arzını diler, saygılarımı sunarım.

Türk Dil Kurumu
Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

Ertesi günü toplanan komisyonun vardığı sonuçlar da gene şu telgrafla arzedildi:

Ankara, 18. II. teşrin 1937

Cumur Başkanlık Özel Büro Direktörlüğüne

Takiben

Dünkü telgrafa ektir. İstanbuldan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hasan Reşit Tankut, Mükrimin Halil Yinanç bu sabah geldiler. Komisyon toplandı.

Diyarıbekir adı, milâdın 8-9 asırlarında, şehrin değil, havalinin adı olarak islâm kaynaklarında görülmeğe başlar.

Şehrin adı yakın zamanlara kadar (Amid) ve (Karaamid) olarak gösterilir.

(Amid) ve (Amida) isimleri, Yakut dilinde bakır demek olan (Amiday) dan gelmektedir. Rusçada bakırın adı (Med) dir. (Maden) ve (Metal) kelimelerinin orijini de bu sözlerde görülmektedir.

(Amiday) Yakut lûgatinde bakır sikke diye gösteriliyorsa da maden adının ondan yapılan paraya da verilmesi Türkçe (Altın) kelimesinde de görülen bir haldir.

Diyarıbekir'deki (Bekir) sözünün gûya oralarda yerleşen (Bekr - ibni - Vail) kabilesinin adından alındığı yolundaki izahlar, islâmî devirde uydurulmuş olduğu, bu izahın ancak onuncu asırdan sonraki eserlerde görülmesiyle de anlaşılmaktadır. Bu (Bekir) sözünün (Bakır) dan geldiği ve Arap yazısının ve şivesinin tesiriyle Araplarca (Bekr) gibi okunduğu kanaati elde edilmiştir,

Pr. Yusuf Ziya Özer, (Bakır) sözünün sert taş anlamına olduğu ve (Amid) adının da (Amat) kabilesinin isminden geldiği kanaatindedir. B. Ahmet Cevat Emre, gerek (Bakır) ve gerek (Amıday) sözlerinin, aslında eski mübadele vasıtası olan hayvan adlarından geldiğini ileri sürmüştür.

Fakülte ve Kurum Uzmanları bütün kitapları araştırmakta ve etimolojik ve toponomik analizler de hazırlanmaktadır. Komisyon yarın tekrar toplanacaktır. Mühim verimleri arzederim. Ulu önderin sonsuz saygılarla ellerinden öptüğümüzün arzını diler, saygılar sunarım.

Türk Dil Kurumu
Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

Bu telgraflara 20. XI. 1937 de Eskişehirden gelen şu telgraf cevap verdi :

Eskişehir, 20. XI. 1937

Çok tez

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

ANKARA

(Bekribni Vagl) ile (Bakır, ebin, avıl) sözlerini karşılaştırarak elde edeceğiniz anlamı Ankaraya vardığımızda bize bildirmeniz, ricasiyle sunulmuştur. Müşkülünüzü halle Dergi kâfidir.

Riyaseti Cümhur
Kalemi Mahsus Müdürü
Süreyya Anderiman

Bu telgraf üzerine yapılan araştırma verimi 20-21 XI. 1937 gecesi Ankarayı şereflendiren Ulu Önderimize istasyonda arzedilmiştir. Bu verim biraz ilerideki analizlerde görülecektir.

Bu telgraflarda sözü geçen büyük ortak toplantı ile komisyon toplanışlarının zabıtları şunlardır:

BÜYÜK TOPLANTI

TÜRK DİL KURUMU MERKEZ BİNASINDA TÜRK TARİH VE DİL KURUMLARININ 17. XI. 1937 TARİHİNDE BİRLİKTE YAPTIKLARI TOPLANTININ

ZAPTI

İçtimada bulunanlar:

Türk Tarih Kurumundan: Hasan Cemil Çambel, Halil Ethem, Yusuf Ziya Özer, İhsan Sungu, Hasan Fehmi Turgal, Muzaffer Göker, Şevket Aziz Kansu, Hamit Sadi Selen, Faik Reşit Unat, Uluğ İğdemir,

Türk Dil Kurumundan: İrahim Necmi Dilmen, Ahmet Cevat Emre, Naim Onat, Ali Canip Yöntem, Besim Atalay, Refet Ülgen, Dilaçar, Mehmet Ali Ağakay, Abdülkadir İnan, Saim Ali Dilemre, Şükrü Akkaya, Veli Necdet Sünkitay.

[Tarih Kurumundan İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile Mükrimin Yinanç ve Dil Kurumundan Hasan Reşit Tankut İstanbul'da oldukları için bu toplantıda bulunamadılar].

Saat 15 te toplanıldı. Profesör Necmi Dilmen iki Kardeş Kurumunun büyük değer taşıyacak bu ilk müşterek çalışmasına mevzu teşkil edecek tarihî vazife hakkında izahat vererek ve bu toplantıyı kutlayarak Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel' in toplantıya Başkan seçilmesini teklif etti ve bu teklif ittifakla kabul edildi.

Başkan toplantıyı açtı ve maksadı izah etti. İçtimaın mevzuunu teşkil eden meseleye dair Cümhur Riyaseti Hususî Kalem Direktörü Süreyya Anderiman'dan gelen telgraf okundu.

Başkan meselenin tetkikına derhal başlamak için toplantıdan evvel azanın yapmış olduğu tetkiklerin okunmasını istedi. İ. Necmi Dilmen Kamusülâlâm'da Diyarı Bekir kelimesi hakkındaki izahatı okudu. Mucemülbüldan'da bu kelime hakkındaki izahat okundu ve şehrin (Bekir-ibni-Vail) e nispet olunduğu ve başka bir kayıt bulunmadığı anlaşıldı.

Veli Necdet Sünkitay söz istedi. Diyarbekir'in şehir adı değil mıntakanın bir adı olduğunu ve İbni Esir ile Vakıdî'nin bunu gösterdiklerini öyledi. Şehrin Amit veya Amida, Amidon şeklindeki adının Radlofta canlı mahlûk, zihayat manasına geldiğini ve civarın maden sahası olmasına bakılarak bu isimle bakır arasında bir münasebet aranabileceğini ileri sürdü. Hilaire de Barenton ve Deliç'in (bakır) kelimesine av ve (dar) kelimesine kral manasını verdiklerini ve civarda (Darkir) gibi buna benzer isimler bulunduğunu söyledi Amidon'un (Cemşit, Bakkus, Borhan) gibi Şarap Tanrıları manasına da geldiğini ve Diyarı Bekir halkı arasında şarap hakkında bir takım ananeler bulunduğunu ve eski devirlerden kalma büyük şarap köylerine tesadüf olunduğunu anlattı. Ayni zamanda Diyarı Bekir civarında bir de (Bakus) adında köy bulunduğunu söyledi. Bunlarla beraber civardaki tabiatin maden zenginliği dolayısiyle buraya Bakırili adını verdiğini ve Sumerde ilk madenciler sitesine de Bat-ti-pira adı verilmiş olduğunu ilâve etti.

İhsan Sungu Diyarı Bekir ve Amida hakkında izahların Basri Konyar'ın "Diyarı Bekir Tarihi„ adlı kitabında hulâsa edilmiş bulunduğunu söyliyerek okunmasını teklif etti ve kitabın bu bahsi okundu. Veli Necdet bu malûmatın sıhhatinin tetkike muhtaç olduğu ve Etilerin Diyarı Bekir'e inmediklerini ve Sumer devrinde bu şehrin mevcut bulunmadığını söyledi.

Profesör Yusuf Ziya Özer bu mütaleayı reddederek "Eğer kale Dâra tarafından yapılmışsa Darabkert olması mümkündür„ dedi. Veli Necdet, Dâra'nın yaptırdığı şehrin Diyarı Bekir'in Cenubunda olduğunu söyledi. Profesör Necmi Dilmen Darabkert kelimesi hakkında Kamusulâlâm'daki izahatı okuduktan sonra, Profesör Abdülkadir İnan'ın bu hususstaki etüdünün dikkate şayan olduğunu söyliyerek okunmasını teklif etti ve bu etüdü okudu:

"Aldığım emir üzerine "Diyarbekir„ ve "Diyarbakır„ kelimeleri üzerine elimizde bulunan mehazlarda araştırmalar yaptım. Aldığım neticenin 3 saat zarfında yapılan bir tetkikın mahsulü olduğunu dikkat nazarınıza alarak kusurlarımın affını da önce delerim,

"Netice şudur:

" 1 — "Diyarbekir„ çok yeni bir isimdir. Bununla beraber eski bir. ismin, diğer lehçelere tercemesinin ananevî rivayetlere **istinaden**

yenileştirilmesinden meydana gelmiş ve mahallî telâffuza göre "bekir„ şekline girmiş olması çok muhtemeldir.

" II — Malûmdur ki "Diyarbekir„ in eski adı "Amida„ dır. Bu kelime eski Türk ananelerine göre hayat ve şarap ilâhının adıdır [Bakınız: Potanın Oçer. S. -Zap. Mogol., IV S. 796]. Bu kelimenin, Güneş - Dil Teorisine göre, "Amidağ„ olması lâzımdır. Bu kelimenin eski manasını bilmiyoruz. Fakat Yakutçada bu kelime "Amiday„ şekline girmiştir ("ğ„ Türk fonetiği icabı bazan "y„ olur) ve manalarından biri de "bakır sikke„ demektir [Bakınız: Pekarsky sözlüğü S. 99 - 100 "Amiday„ kelimesinin 2 inci manası]. Yakut sözlüğünde bu ikinci manaya bir istifham (?) konulmuş ise de bize göre birşey ifade etmez.

"Yakut dilinde "amiday„ kelimesinin "bakır„ ifade etmesinin çok eski bir ananeye müstenit olması mümkündür. Bundan dolayı bu kelimenin "bakır„ yahut son zaman telâkkisine göre "bakır sikke„ manası unutulmak üzere olduğundan Pekarsky bir istifham (?) işareti koymak mecburiyetini hissetmiştir.

"III — "Diyar„ kelimesinin menşei itibariyle Türkçeden uzak olmadığı görülmektedir. Malûmdur ki bazı kelimeler eski manalarını kaybederek ancak mitolojide veyahut mitolojik motiflerde devam eder. Eski mana ile ancak bu kelimeyi ödünç almış milletlerde yaşar. "Diyar„ kelimesi de bu cümleden olsa gerektir.

"Yakut mitolojisinde bir ilâh adı "Dierde Bahsınat„ tır [1]. *Bu kelime, Pekarsky'nin izahına göre, "ev (yurt) sahibesi tanrı„ demektir [Pekarsky sözlüğü, S. 698]. Bu kelimeyi tetkik edersek görürüz ki burudaki "Dierde„ (ev, evin) demek olup "Basınat„ (bakıcı, bekleyici, hami) dir* [2]. *"Diyar„ ın eski iptidaî manası da "ex„ ten başka birşey değildir.*

Ahmet Cevat Emre, Profesör İnan'ın görüşünün doğru olduğunu söyledi. Bay Halil Ethem bakırın Arap dilinde (bekr) şeklinde yazılarak gene bakır telâffuz edildiğini, fakat sonraları bizim Bekir suretinde telâffuz ettiğimizi söyledi.

Profesör Şevket Aziz Kansu Anadoluda bakırın neolotik devirden başladığı ve kablettarih arkeoloji malûmatının bunu teyit ettiğini söyledi. Veli Necdet, Palu ile Diyarbekir arasında Pirem mıntakasında çok eski devirlerde işlenmiş bakır maden ocaklarını bizzat gördüğünü ve Strabonda Romalıların burada maden işlettiklerinin kaydedilmiş olduğunu söyledi. Profesör Naim Onat şehrin adının "Bekr - ibni - Vail„ e izafe

---

[1] Jastremski. Fragment choisis du folklore Yakoute, Leningrad, 1929, S. 134.
[2] Pekar. 412.

edilişinin çürütülmesi icap ettiğini ve Hicretin altıncı asrında yazılmış olan (Mucemül-büldan) ın bu havaliye bu adın Rebia ailesinin bu havalide yerleşmesi dolayısiyle bu aileden evvelâ Bekre izafetle Diyarbekir denildiğini ve Amit kelimesinin Rumca kaydedilmiş olmasına bakılarak Türkçe asıldan olmasına hükmedilebileceğini söyledi.

Ahmet Cevat Emre, bu ismin (Bekir - ibni - Vail) e izafe edilişi iddiasının çürütüldüğünü, asıl (Amit) kelimesi üzerinde durulmak zaruretini ve Rumcada bu kelimenin bulunmadığını söyledi. Yalnız Makedonyada (Amidan) ismindeki şehrin bakıra izafetle tesmiye edildiği takdirde Diyarbekire gelen aşiretlerin de bu kelimeyi bakıra izafetle terceme etmiş olmaları melhuz bulunduğu ve Etilerin de buradan almış olabileceklerini ilâve etti.

Profesör İnan, bugün Türkistanda mevcut olan bir nehrin terceme suretiyle böylece adının devir devir değişerek yaşadığını Angazan nehrinin bilâhara Ahengzan şekline sokulduğunu söyledi.

Profesör Yusuf Ziya Özer (Karamat) kelimesi üzerinde durulması lüzumunu serdetti. Amit şehri Akat kabilesinin kurduğu bir şehir olması lâzım geldiğinin, zaten şehirlerin, köylerin kabilelere izafe edildiğini, eğer Amida bakır manasına gelirse bunun çok dikkate şayan olduğunu, ikinci defa gelen Türklerin bunu bakıra terceme ederek Bakıreli manasına Diyarbakır demiş olabileceklerini söyledi.

Ahmet Cevat Emre para ile madenin mana birliğine bakılarak, (Amiday) kelimesinin bakır manasına da geleceğinin kabulü lâzım geldiğini söyledi.

Faik Reşit Unat bu mesele hakkında Mısırlı Yusuf Kemal'in yaptırdığı haritalar kitabiyle (Schrader) in tarihî Coğrafya atlasının, (Basnier) in tarihî Coğrafya lûgatinin de tetkiki faydalı olacağını söyledi.

Hamit Sadi Selen Diyarbekir isminin yeni olduğunu, hattâ daha tanzimat zamanında bile Amit dendiğini, Diyarbekir adının seyyar aşiretlerin dolaşma sahasına verildiğini, Coğrafya bakımından buranın hakikaten bir bakır bölgesi olduğunu, kendi seyahatinde Ergani civarında akan çaya attığı bir maden parçasının kırmızı renk aldığını söyledi.

Naim Onat Yakutu Hamevide bu adın Hicrî yedinci asırda Diyarı Bekir olarak gösterildiğini tekiden tekrar etti. Bay Uluğ Diyarı Bekir adının İbni Batuta seyahatnamesinde dahi geçtiğini söyledi.

Ahmet Cevat Emre resmî lisan daima muhafazakâr olduğundan (Amida) adını korumuş olabileceğini, Profesör Yusuf Ziya Özer kabile ismi olan (Karaamat) üzerinde durulması lüzumunu söylediler. Ahmet Cevat Emre kabilenin iştigal ettiği sanatın da mevki adına izafe edilebileceğini ilâve etti.

Faik Reşit Unat Diyarı Bekir Beylerbeyi adıyla Osmanlı teşkilâtında bir idare bölgesi bulunduğunu, fakat Nevşehirli İbrahim Paşanın yaptırdığı bir haritada şehir adının yine (Amit) gösterildiğini söyledi.

Doktor Şükrü Akkaya, (Karaamat) adının bizi çok eski devrelere götürdüğünü ilâve etti.

Doktor Kansu, Hamit Sadi Selen'in fikrine iştirakle burada bakırın bol olduğuna göre tarihî Coğrafyadan mülhem olarak bu havalinin madenle münasebetinin ismiyle ilgisini izah etti.

Ahmet Cevat Emre, Rusçada dahi (med) kelimesinin bakır manasına geldiğini ve kelimenin Yakutça (Am tay) ile münasebettar bulunduğunu söyledi.

Hamit Sadi Selen, Almanca (kupfer) kelimesinin (Kıbrıs) adıyla münasebettar bulunduğunu ilâve etti.

Ahmet Cevat Emre kadimde mübadele vasıtası olan hayvan adlarının yerine daha sonraki mübadele vasıtası olan maden adlarının geçtiğini söyledi ve bakır kelimesinin (Boğur) ve (Boğa) dan gelmiş olabileceğini, belki de Kıbrısın ismi dahi bir hayvan isminden alınmış olabileceğini ilâve etti.

Prof. Yusuf Ziya Özer; «eğer Amidanın bakır manasına geldiği ve Diyarbekrin de bununla münasebeti kabul edilirse mesele kalmaz ve bu tarz bana da mülâyim geliyor» dedi.

Ahmet Cevat Emre bir komisyon teşkilini ve yarın öğleye kadar bunların tespit edilmesini teklif etti.

İbrahim Necmi Dilmen, «Bugün görüşülenleri toplayıp bir rapor halinde arzederiz. Yarın daha bazı arkadaşlar gelecektir. Mesainin birkaç cephesi vardır. Bir kere bu isimlerin tarihî ve mümkünse kablettarihî silsilesini bulup tesmiyenin sebebi hakkındaki fikirlerle bunların isabetsizliğini meydana çıkarmak ve diğer taraftan toponomi ve Güneş-Dil Teorisi yoluyle manasını tespit etmek için iki komisyon teşkilinin daha muvafık olduğunu söyledi.

Prof. Muzaffer Göker, bugün tarihî ve lisanî malzeme üzezinde görüşüldüğünü yarın gelecek arkadaşlarla bu malzeme üzerine de görüşülerek etimolojik cephesinin de tetkik edilebileceğini ve kendisinin de bir iki gün zarfında Fakülte elemanlarından tabletlerdeki kayıtlardan malzeme toplıyacağını söyledi.

Ahmet Cevat Emre, lengüistik malûmatın vazıh olduğunu, bu malûmatla bu akşam bir rapor yapılabileceğini söyledi.

Başkan Hasan Cemil Çambel, komisyon teşkili hakkındaki teklifin umumî kabule mazhar olduğunu, binaenaleyh bu komisyonu teşkil ederek metodik tetkikata başlanmasının muvafık olacağını bildirdi ve aşağıdaki

zevattan mürekkep bir komisyon teşkil edilerek bu meselenin Dil ve Tarih bakımından tetkik edilmesine ve içtimada bulunan diğer arkadaşların da bugünden itibaren taharrilerde bulunarak mesailerini komisyona vermelerini tensip etti.

Komisyon şu zatlardan kuruldu:

Prof. Hasan Reşit Tankut
Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı
Bay Veli Necdet Sünkitay
Prof. Yusuf Ziya Özer
Prof. Abdülkadir İnan
Bay Ahmet Cevat Emre
Bay Mükrimin Halil Yinanç

İçtimaa 16,45 te nihayet verildi.

Sayı: 1 18. XI. 1937

T. D. K.

«Diyarbakır» Sözü Üzerine Tetkik Komisyonu

TUTULGASI

«Diyarı Bekir» ve «Diyarbakır» adının Tetkik Komisyonu 18. XI. 1937 saat 11 de Türk Dil Kurumu binasında toplandı.

Toplantı Etimoloji Kolbaşısı Profesör Hasan Reşit Tankut tarafından açıldı ve onun teklifiyle Komisyon Başkanlığına profesör Yusuf Ziya Özer, Sekreterliğe Profesör Abdülkadir İnan seçildi.

Uyeler:

Ahmet Cevat Emre, Hasan Reşit Tankut, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mükrimin Halil Yinanç, Veli Necdet Sünkitay.

Uzmanlar:

Agop Dilaçar, Muzaffer Ramazanoğlu.
[Genel Sekreter İ. N. Dilmen toplantıya sonradan gelmiştir].

Mevzular:

I. «Diyarı Bekir» adının tarihi ve bu adla şehrin tesmiyesinin sebebi:
II. «Amid» ve »Amida» adlarının tarihi ve veçhi tesmiyesi;

III. İstorik ve lengüistik araştırmalara göre «Diyarbakır» adının ilmî durumu.

Konuşmalar:

I. «Diyarı Bekir» adının tarihi ve bu adla şehrin ve vilâyetin tesmiyesinin sebebi mevzuu üzerine Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Doçent Mükrimin Halil tarafından mufassal izahlar verildi. Şehrin bulunduğu mıntakaya dair en eski tarihî ve coğrafî malûmatı hülâsa ederek islâm coğrafyacılarının verdikleri malûmatı anlattılar. Bu izahlara göre, şehrin islâmdan önceki adı «*Amid*» olup «*Diyarı Bekir*» adına ilk defa ancak ikinci Hicrî asrın nihayetlerinde ve üçüncü asrın bidayetlerinde yaşıyan Vakıdî'nin eserinde tesadüf olunur. *Diyarı Bekir* ülkesinin hududu Yakutu Hamevî tarafından tayin edilmiştir [metni aynen okundu].

Bay Veli Necdet Sünkitay en eski coğrafyacıların ve tarihçilerin verdiği malûmatla muhtelif seferlere dair yazılan eserlerdeki malûmatı mukayese ederek dedi ki:

— *«Diyarbakır'ın daha eski tarihini ararsak, Samilerin değil, Türklerin izlerini buluruz. Diyarbakır'ın merkezi olan Amida'nın hangi tarihte yapılmış olduğunu kesinle tayin etmek zordur. Herodot'un tarihinde ne Amid adı geçer ne de bu mıntakanın etnoloji ve jeolojisi hakkında malûmat vardır. Herodot yalnız, gene aslında türkçe bir kelime olan, Tigris yani Dicle ırmağından bahsederek, bu ırmağa iki Zap çayının da aktığını kaydeder. Herodot'un tarihinde Fırat üzerinde Babil ve Dicle üzerinde de bugünkü Bağdat'a yakın bir yerde Opis şehirlerinden başka şehir adı geçtiğini hatırlıyamıyorum.*

"Coğrafyacı Strabon Diyarbakır mıntakasından bahseder. Fakat bunda da Amid adı geçmez. Strabon Ermeni sanılan Kral Tigran'ın kendi adına izafetle Dicle üzerinde Tigrano Gerda adlı bir şehir yaptırdığını ve şehre civar kasabaların halkını zorla getirip oturttuğunu ve nihayet o devirde Romalılarla mücadele eden damadı Mihirdat Tigran'a sığındıktan sonra Roma Konsüllerinden - zannederim ki - Lucullus tarafından Tigrano Gerda muhasara ve zaptedildikten sonra henüz yeni olan kale kâmilen yıkılmış ve içinde zorla oturtulan muhtelif unsurlardan halk ta serbest bırakılmıştır. Ermeni tarihçileri henüz tamamiyle yapılmadan yıkılan bu kaleyi Dikrano Kerd adı altında Diyarbekir olarak göstermeğe gayret etmişlerse de bu tamamiyle yanlıştır. Bu Dikrano Kerd bugünkü Siverek kazasının batısında ve Bucak nahiyesi dahilinde yıkıldığı zamandan beri bir daha yapılmamak üzere harap bir halde mevcuttur. Bu kalenin karşısında ve Murat çayının sağ kıyısında

eski bir Eti şehri olan Samsad harabeleri ve şimdi de bir köy olan Samsad köyü bulunmaktadır. Ben bu harabeleri vaktiyle gördüm ve tetkik ettim.

"Amida'ya gelince: Bundan iki yıl önce bu adın orijinini araştırırken burada bulunan arkadaşımız Abdülkadir Inan, Rus müsteşriklerinden Potanin'in "Şimali Garbi Mongolistan monografileri,, adındaki kitabından bana verdiği bir nota göre Orta Asya masallarında Amida ve diğer adıyla Borhan namiyle bir tanrı hükümdar varmış ve şarabın icadı da buna isnat edilirmiş. Orta Asyadaki Boryat Türkleri de içki içerken Borhan = Amida'yı anarak onun namına kadeh kaldırırlarmış. Şu halde Amida yahut Borhan Türkün Cemşid'i demektir. Bilirsiniz ki Cemşid'in yalnız şarabı değil, maden işlemesi, kumaş dokuması gibi medenî hayata girerken diğer faydalı şeyleri de icat ettiğini şark tarihçileri yazarlar. Bizim Cemşid'imiz olan Amida'nın da şaraptan başka beşeriyetin en çok faydalandığı bir maden olan bakırı da keşfederek ondan istifadeyi temin etmiş olması tabiî ve mantıkî bir neticedir.

"Diyarbakır ilinin merkezi olan bugünkü Amida'nın da eski zamanlarda etrafı çepçevre kilometrelerce süren bir bağlık mıntakası olduğu bugünkü bağ duvarları ve muassıra yerleriyle meydandadır. Hattâ Diyarbakır halkı arasında bir de şöyle bir tradisyon vardır: Amida'da vaktiyle çok şarap yapılır ve içilirmiş. Hükümdarın biri bu âdeti yasak ederek bağların büyük bir kısmını bakımsız bırakmış, halk şarap yerine siyah üzüm suyunu kaynatarak içerlermiş, bunun adı da Kara+aş'tır. Diyarbakırlılar bugün bile bayramlarda bu Karaş'ı pişirirler.

"Bakır'a gelince: Bu mıntakada (bakır) yalnız Ergani madenine munhasır değildir. Diyarbakırın şimalinde ve takriben 40-50 kilometre mesafede bir Piran nahiyesi vardır. Bu mıntakada simli kurşun, demir, mika ve bilhassa bakır damarları mebzuldür. Simli kurşun madeni son zamanlara kadar iptidaî bir tarzda işletilmekte idi. Gir Belek denilen yüksek dağın eteklerinde bulunan zengin bakır madeninin çok eski devirlerde işletilmiş olduğu henüz yığın yığın duran cüruf kümeleriyle sabittir. Bunları da ben yine gözlerimle gördüm. Bu yerler ayni zamanda bağlık ve cevizlik bir mıntakadır. Bağlar ve tepeler de meşeler ve ardıçlarla örtülüdür.

"Şu kısa sözlerimle şu neticeye varmak isterim: Amida diğer adıyle Borhan ya Tanrı ya Hükümdardır. Belki de hakikî Cemşit odur. Şarabı nasıl icat etmişse bakırı da o keşfetmiş ve işletmiştir. Ve en eski devirlerden beri bir bakır ve üzüm mıntakası olan Amida'yı ya kendisi kurmuş yahut kendisinin hatırasını yaşatmak üzere kendisinden sonra

buraya gelen Türk boyları kurdukları bu kende Amida adını vermişlerdir. Amida'nın da yine İnan kardeşimizin Pekarsky'den yaptığı tetkiklere göre Yakutçada bu kelimenin Amidey tarzında bakır sikke demek olduğu anlaşılıyor.

"Benî Rabia'nın bir kolu olup Mazo dağlarından ileriye yani Mezopotamya ile Diyarbakırı birbirinden ayırt eden sıra dağlardan yukarı aşmıyan Bekr-ibni-Vail kabilesinin bu mıntakanın cenubunda kısa bir zamanlar dolaşmış olmasından istifade eden Arap müellifleri bu kabilenin adına koca bir Türk elini izafe etmeğe çabalamışlardır. Halbuki bütün bu yerlerde bunlar bir şehir değil bir köy bile kurmamış oldukları ve hiç bir yerde bayındırlık izlerine tesadüf edilmediği meydandadır.

"Radloff'un lûgatinde Amitton kelimesinin muhtelif Türk lehçelerinde canlı, zihayat, halk ve millet manalarına geldiği ve Sumer - Akat hükûmdarları arasında da Amiditana adında kudretli bir prensin bulunduğunu burada kaydetmek icap eder. Bütün bunlara rağmen Türk Tanrı-Hükûmdarı olan ve icat kudretini gösteren Amida yahut Borhan'ın bakır madenleri de bu ilde keşfetmiş ve işletmiş veya bu hakanın ananelerini buralara birlikte getiren eski Türklerin ayni şeyleri yaparak her iki manasiyle Diyarbakıra Amida adını da vermiş olduklarını kabul etmek zaruridir.„

Bay Veli Necdet Sünkitay'ın bu beyanatı üzerine Başkan Profesör Yusuf Ziya Özer şu sözleri söyledi:

" — Diyarbekir hàvalısinde bir çok bağ yerlerinin bulunması ve eski zamanlarda bir çok şarap çıkarılmasiyle Amida'yı Türklerin Cemşid'i zannetmek biraz garip olur. Türklerde Amida namında bir ilâh yoktur. Burhan Allah demektir. Amida ise canlı manasına olduğundan Amida Burhan canlı ilâh demektir, ki Budistlerin Dalaylama'ya verdikleri Dieu Vivant tabirinin Mogollar nezdindeki ifadesidir. Eski zamanlarda şarap hayatı insaniye zevk ve lezzet veren bir şey olduğu için hem kudsî addedilmiş, hem de tasavvur fevkinde addolunacak kadar her tarafa tevessü etmiş idi. Mezopotamya'nın biraz tümseklik arzeden herhangi bir noktasına dikkat ederseniz binlerce sene evvel inkıraz bulmuş bağ izlerine tesadüf olunur. Bundan Diyarbekir'in manasını istihraç imkânı olmadığı gibi Dieu Vivant tabirinden Amida'nın bir Türk ilâhı olduğu telâkkisine varmak ta doğru olabileceğini zannetmiyorum.„

Bay Ahmet Cevat Emre "Bizim mevzuumuz için "Diyarbekir„ adının ne zaman ve "Amida„ adının ne zaman ilk defa tarihlerde zikredildiğini tetkik etmek lâzımdır. Verilen malûmat bu noktayı tenvir etmeli„dedi.

Başkan Profesör Özer "Diyarbekir„ adının tarihi hakkında Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile birlikte verdikleri malûmatı hulâsa etmesini Bay Mükrimin Halil'den rica etti.

Bay Mükrimin Halil'in verdiği hulâsa şudur:

— "Diyabekir„ kelimesine ilk defa Vakidî ve onun muasırları olan İsmail ibni-İshakı Temimî ve Ebi İsmail-il-Ezdî'nin eserlerinde tesadüf ediyoruz. Sonra bunları takibeden üçüncü Hicrî asrın müellifleri ezcümle Ebu Hanife-tit-Deynevesî ve İbni Kuteybe ve nihayet Taberî, Belazirî "Diyarbekir„ adını kaydederler. Bunlar "Diyarbekir„ ismini vilâyete alem olarak kullanmışlar ve fakat nereden geldiğini söylememişlerdir.

"Dördüncü Hicrî asırda yazılmış olan coğrafya kitaplarından da "Diyarbakır„ adı bir mıntakaya alem olarak geçmekte ve fakat sebebi tesmiyesi zikredilmemektedir. Bilâhare yetişen müellifler ve bilhassa coğrafya lûgatçileri ezcümle Yakutu Hamevî, Bekrî ve sairleri (yâni yedinci Hicri asır müellifleri) "Diyarbekir„ isminin o havalide dolaşan Bekr-ibni-Vail kabilesinden geldiğini söylemektedirler. Fakat bunlar, muahhar oldukları için tabiî ihticaca salih eddedilemez.„

Başkan Profesör Özer'in: "Diyarbekir„ adının ikinci asrı Hicriden önce görülmediği ve bu adı Bekr-ibni-Vail habilesinin adiyle izah çok muahhar devirlerde yapıldığı ve uydurma olduğu tamamiyle anlaşılmıştır„ diyerek bu formülü reye koydu ve müttefikan kabul edildi.

II. Diyarbekir'in eski adı olan "Amit„ ve "Amida„ nın tarihi üzerine Bay Dilaçar şu malûmatı verdi:

— "Ermeni müverrihlerinden Horenli Movses'te şöyle bir kayıt vardır: Milâttan birkaç asır evvel Ârilerin Şark kısmından *Amet* isminde bir kabile şarkî Anadoluya gelip *Ahmadan* şehrinde yerleştiler. Bu kabileden de Amadunî sülâlesi çıkmıştır.„

Başkan bu malûmatı muhim buldu ve kendi kanaatinin de bu merkezde olduğunu beyan etti.

Profesör Hasan Reşit Tankut «Amiday„ kelimesinin eski Yakut Türkçesinde "bakır sikke„ manasına geldiğini ehemmiyetle kaydederek Türklerin buraya gelenleri eski Türkçeyi kendi lehçelerindeki "bakır„ kelimesiyle terceme etmiş olacaklarını, Arap nüfuzu tesirinden sonra bu kelimenin halk etimolojisine göre "Bekir„ yapılabileceğini, bununla beraber daha etraflıca filolojik ve etimolojik tetkiklerin derinleştirilmesi de şayanı arzu olduğunu söyledi.

Manaları ayrı ayrı tespit edilmiş olmakla beraber "Bekir„ adiyle "İmamı Bâkır„ adına da dikkati celbetti.

Bay Ahmet Cevat Emre mevzua dair hazırladığı "Diyarbekir ismi üzerine bir araştırma„ adlı aşağıdaki etüdünü okudu:

"Dünyanın en zengin bakır madenleri topraklarında hattâ sularında saklıyan bir Türk ülkesine bir Arap oymağının geçici konuşu daimî isim vermiş olması akıl almaz bir uydurmadan başka bir şey değildir. Fakat eski medreseci skriptler, Balimus topunun bile adını "balyemez„ e çevirerek "asel nemi horet„ diye terceme ettikten sonra "bakır elin„ den Diyarı-Bekir terkibini çıkarmış olmalarına şaşılamaz. "Bakır„ ın popüler fonetikte "Bekir„ haline girmiş olması da bu yanlış tercemeye mahal verebilir. (Ata'nın ete, asra'nın esre... olduğu gibi). İslâm tarihinde Arap harfleriyle bakır'ın yine Arap tecvidiyle "Bekr„ suretinde yazılması tabiîdir; medresecilik ise bu imlâyı kutsileştirmiş, ve Arap menkıbesiyle süslemiştir.

"Muhafazakâr Babıâli aklâmı ise son asra kadar halis Türkçe olan Amit adını kullanmakta devam etmiştir ki, bunun da manası "bakır„dır. Pekarsky'nin Yakutça lûgatinde amıday "bakır para„ manasiyle yazılı olduğu gibi, Türkçe (maden) de ayni etimolojidendir. Aşağıda Güneş - Dil analizi ile görülecek etimolojik şemalarından amıday ile maden sözlerinin ayni elemanları havi olduğu sabit olmaktadır.

"Bu Türk kelimesi eski Slâvcaya ve bugünkü Rusçaya da Med - radikali ile ve "bakır„ manasiyle geçmiştir. Gotlar ve Keltler dahi bu kelimeyi müşterek vatan olan Orta Asyadan Avrupanın garbine kadar götürmüşlerdir, ve Avrupanın kullandığı Metal ayni sözünü şümul unsuruyle genişlemesinden çıkmıştır. Frigya Kralı "Midas„ ın ismi de madenî servetleri sebebiyle kendisine verilmiş, bir epitet olmalıdır.

Gotçada bulduğumuz (Al. Wal. II.222) Maytan (demiri, madeni dövmek) ve İrlanda dilindeki mein, medin "metal„ sözü de Türkçe madenin varyantlarından ibarettir.

"Radloff'un Türk lehçeleri lûgatinde poda (soyun.) ve podo (tel.) nun 40 sincap derisi kıymetinde bir para gibi kullanıldığı gösterilmektedir; buradan Türk matah/mata "mal„ sözünün etimolojisine geçerek onların ayni orijinden çıktığını anlıyoruz.

"Para ile paranın yapılmasına hizmet eden maden arasındaki münasebet malûmdur: Fr. argent hem para - akça, hem de para kesmeğe yarıyan gümüş demektir; lâtince pecunia "davar, mal„ sözü de mübadele vasıtası olmak yoliyle, servet, para - monnaie, ve aşağı Lâtincede bakır para manasını kazanmıştır.

"Türkçe "mal„ (Altay lehçelerinde pal) da hem davar, hem de servet ifade ettiği gibi para demek olan "pul„ ayni sözün bir fonetik varyantıdır. Bakır ile mangır arasında da ayni münasebeti görüyoruz.

"Araştırmamız bizi pakır - bakır sözünün de etimolojisine götürüyor.

"Türkçe buğur-buhur-puhur "erkek deve„, buğu-puğu "geyik„, buğa-puğa "öküz aygırı„ buğra-bura-pura ve puru (Çuv.) "buzağı„, puran "kuzu, koyun„ ile yani bütün iri ve ufak davar isimleriyle birleşir. Lâtince pekora "hayvanat, sürüler, mallar, zenginlikler„ de bu Türkçe sözlerle identiktir. Türkçe pakır-bakır'ın ve Türkçe para'nın da etimolojisi bundan ibarettir.

Amıday'ın davar-hayvan mefhumu ile alâkası da dil tanıklariyle pek güzel tespit edilebilmektedir. Çağatayca amidun, Altayca amıtta (ve Moğolca amıdan) gibi canlı mahlûk, hayvan demektir. Diğer taraftan, Teleütçe Poda'nın sincap, (ve sincap derisi) demek olduğunu gördüğümüz gibi, muhtelif lehçelerde yavru'nun, hususiyle deve yavrusunun aldığı isimler şunlardır:

"Poduk, (Osm.), bota (Kır.), bodağ (Es. Tür.), butum (Çağ.), Yakutça mataga ve batanga "deri, deriden torba v. s.„ ve mitolojik met (mek, emek) "hayvan„ bu etimolojiyi aydınlatan tanıklardandır.

"Tarançı ve Sart lehçelerinde dişi hayvan manasiyle mada ve made sözlerine rastgeliyoruz. Bugün ıstılahî bir manası olan bu sözlerin orijinde genel olarak davar-hayvan (canlı) manasiyle gelişmiş olduğu bütün bu araştırmadan anlaşılmaktadır.„

Başkan Profesör Yusuf Ziya Özer, bu araştırma üzerine şu mütaleayı serdetti:

"Bakırın etimolojisi hakkındaki bu tetkikin ehemmiyet ve kıymetini takdir ederim. İptidaî devirlerde Lâtinlerde Pekün yani sürü hayvanatının tedavül vasıtası olarak kullanıldığı ve sonraları bakır vasıtai mübadele olunca da bu isim ayni manada muhafaza edildiği ve nihayet sikke devrinde de paraya pekün denildiği malûmdur. Şu kadar ki Asya Türklerinde de maden ve sikkeye verilen isimlerin ayni safhayı takip ettiğini kabul etmek müşkülcedir.

"Bana kalırsa bir medeniyet kurmak için kesip biçecek sert ve dayanıklı alete ihtiyaç tabiîdir. Uzun müddet çakmak taşını medeniyet vasıtası olarak kullanan Türkler bakırı bulunca ve bunda daha ziyade sertlik ve dayanıklık görünce ona taş için kullandıkları ismi daha şiddetli bir vasıfla vermişlerdir. Çakmak taşına "çakiğir„ derlerdi ki bundan taşa yani sert madene "ir„ dedikleri anlaşılır ve bakır için de "ir„ kelimesine daha sertliği ifade eden bir vasıf ilâve etmişlerdir ki o da "pek„ lâfzıdır. "Bakır„ doğrudan doğruya "Pekir„ yani "sert taş, sert maden„ demektir.

"Nitekim "tunç„ kelimesi de sertlik ve salâbeti ifade eder ki bakırdan sonra elde edilen bu sertliğe de "tunç„ denilmiştir. Bunun daha vazıh delilini demirde görürüz. «Tüm», tam tamam manasınadır.

İmdi «demir» tam sert manasınadır ki beşerî medeniyetin arayıp arayıp nihayet elde ettiği tam sertliği ifade eder. Moğolca "möngen„ kelimesi gümüş manasınadır ki bu da Türkçe kuvvet ve salâbet ifade eden «mongo» kelimesinden yapılmıştır. Taşlık ve sertlik fikrini ifade eden «ir» kelimesinin maden manasını ifade ettiği diğer lisanların mukayesesiyle de anlaşılır. Nitekim İngilizcede «iron» demir, Almancada "k„ harfinin "r„ harfine tebadülü suretiyle "isen„ yine demir demektir. Şu hale göre bakır kelimesinin «sert taş, sert maden» demek olduğu şüphe götürmez. Bundan dolayı bakır kelimesinin deve manasına olan "bokur, bogur„ kelimesiyle ve hayvanat isminden alınmış diğer lâfızlarla münasebetini kabul edememek zaruretindeyim. Para, pul lâfızlarının da bunlarla münasebeti olmasa gerektir.

"Daha ileri giderek diyebilirim ki Yakutçadaki «Amıday lâfzının bakır manası canlılık ve binaenaleyh hayvan isminden gelmiş olması ihtimali bence şüphelidir. Bu kelimenin canlı manasına olan "Amidu„ kelimesinden ziyade ateşle, otla münasebeti mevzuubahs olabilir. Zira madenle ateşin arasında pek sıkı münasebet vardır.»

Bay Ahmet Cevat Emre bu itiraza cevap vererek nazariyesini izah etti.

Profesör Hasan Reşit Tankut, çok istifadeli olan bu izahla artık mevzuu tetkik zeminini hazırlamış olduğundan "Diyarbekir„ ve "Diyarbakır„ adları üzerine araştırmanın hulâsa edilmesi lâzım geldiği mütaleasında bulunarak, şu hulâsayı teklif etti:

«Eski kayıtlara göre Diyarbekir kıtanın ve Amid kasabanın adıdır.

"Âmid maden ve maden metal kelimelerinin de ürediği Türkçe bakır demektir. Şu halde Türkçe iki bakır kelimesinden biri sahanın, diğeri şehrin adı idiler. İslâmdan sonra imlânın verdiği imkân ve halk etimolojisi bakır kelimesini Arap şivesiyle Bekir şekline sokmuş, muahhar coğrafyacıların islâm gayreti bunu Bekr-ibni-Vail adına bağlamak gayretini teşvik etmiştir.»

Bu teklif reye konarak kabul edildi.

Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen, Fakülte Ecnebi Profesörlerinden bazılarının notları geleceğini ve Uzmanların yeni tetkikleri de gözden geçirilmek icap ettiğini söyliyerek, Komisyonun yarın da toplanmasını teklif etti ve kabul edildi.

Komisyon mesaisi hulâsasının telgrafla arzedilmesi Genel Sekretere bırakılarak bugünkü toplantıya nihayet verildi.

Komisyon yarın (19. 11. 1937) saat 11 de yine Türk Dil Kurumu binasında toplanacaktır.

T. D. K.

«Diyarbakır» Sözü Üzerine Tetkik Komisyonu

TUTULGASI

Başkan: Yusuf Ziya Özer
Üyeler: *İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hasan Reşit Tankut, Ahmet Cevat Emre, Mükrimin Halil Yinanç, Veli Necdet Sünkitay, Abdülkadir İnan.*

[Genel sekreter İbrahim Necmi Dilmen, Uzmanlardan Dr. Şükrü Akkaya, Muzaffer Ramazanoğlu hazır bulunmuşlardır].

Başkan celseyi açtı. Geçen toplantının tutulgası okunarak kabul edildi.

Prof. Hasan Reşit Tankut, Uzmanlardan Dilaçarın dersi olduğundan bu toplantıda bulunmadığını ve hazırladığı notu kendisine bıraktığını söyliyerek, aşağıdaki notu okudu:

"Herodot, Şarkî Anadoluda yurt kurmuş olan bir Matieni halkından bahseder. Milâddan 2000 yıl önce Eti yazıtları bu adı Mada (bazen Manda), Asur membaları ise (Milâttan 1000 yıl önce) Amadai, Matai ve Madai şeklinde kaydetmişlerdir. Akkad Kıralı Naram-Sin (M. Ö. 2750-2700) bu milletle çarpışmıştı.

"Yine Asur vesikalarına göre, Amadai'lardan bir kol Milâttan 1000 yıl önce Urmiya gölü civarında yerleşti.

"Bu adın en eski Grekçe şekli Madoi'dir. Ekseri bunların Med'ler bazan da Mitanni'ler olduğu zannedilir.

"Asur Kırallarından birinci Salmanasar Milâttan önce 1920 yıllarında Amid mıntakasını istilâ etmişti. Asur Kıralı Aşur-nasir-Bal (M. Ö. 884-859), Kummuh memleketine (Urfa-Malatya) akın ettikten sonra, Cenubî-Şarkıye döndü. Arkania ve Amadani dağ silsilelerini aşarak Damdamusa şehrini zaptetti. Orada 600 ve Amedi /Klâsik zamanlarda = Amida, sonraları = Amid = Diyarbekir/ şehrinde de 3000 kişi idam ettirdi.

"Milâddan önce 827 de Amid, başka eyaletlerle birleşerek Asur Kıralı Şamşı-Adadea karşı isyan etti.

"Asur metinlerinde Suriyedeki Hamatih şehrinin eski adı Amatu'dur.

Bakır (lâtince cuprum) memleketi sayılan Kıbrıs (Cyprus)'ta bir Amathus-şehri de vardı.

"Bir Amathus da Filistin'de Tabariye gölünün cenubunda vardı„.

Bay Veli Necdet Sünkitay, bu nottaki esasları teyiden Naramsi'nin şimal seferinde Diyarıbekir'den bahsedilmediğini, valnız cenup seferinde iken başlarında Tirikler (yani türkler) bulunan muhaliflerin bir ittihat yaptıklarını ve iki tarafın şimdi Pir Hüseyin adını taşıyan köy cıvarında muharebeye tutuştuklarını, mağlûp olan Tiriklerle müttefiklerinin civarda bir kaleye iltica ettiklerini ve bu kalenin Diyarıbekir olması lâzım geleceği zannında bulunduğunu söyledi ve Louvre müzesinde Naramsi'nin zafer abidesini de gördüğünü ilâve ile, daha o zamandan buralarda Türkler bulunduğuna bu Tirik isminin delâlet ettiğini ilâve etti.

Uzman Dr. Şükrü Akkaya, Tarih-Dil-Coğrafya Fakültesinde Sumeroloji profesörü Lamdsberger ile Hititoloji profesörü Gutterlok'un «Diyarıbekir hakkında en eski bilgiler» başlığı altında verdikleri Almanca notun aşağıda yazılı tercemesini okudu.

«Diyarbekirin, Asurilerin Anadolunun yarısına bir müstemleke ağı gerdikleri Milâttan önce 2000 yıllarında muvasala ve ticaretin mühim bir dönüm noktası olmuş bulunması kuvvetle tahmin edilir. Çünkü Asur-Kaniş'in (Kültepe) Şimal yolunun Mardin - Diyarbekir - Malatya üzerinden geçmiş olması muhtemeldir. Fakat Diyarbekirden şarka, Van gölüne giden yol da buradan ayrılır. "Maden eli„ demek olan Hahhu'nun da bu havalide olması lâzımdır ki buraları Asuryeden İç Anadoluya ihracat yapan yeri teşkil ederdi. Bundan başka diğer mühim ticaret yolları da burada çatışırlar. Ezcümle gümüş ve bakır semti olup Trabzon ve Sivas havalisine kadar yayılan şimal taraflarına da buradan geçilir. Fakat Diyarbekirin doğrudan doğruya ittisalinde bulunan (Ergani Madeni) havalisinden de zengin bakır istihsal edilir. Buna göre Diyarbekir'in, yalnız bir muvasala ve ticaret merkezi olmakla kalmıyarak, ayni zamanda bakır istihsal edilen ve tunç imal edilen semt olması da tahmin edilebilir.

«Maalesef, görünüşe nazaran, bu havalinin mevki adlarının ekserisi başlıca İsadan önce 1200 yıllarında vukua gelen büyük felâket dolayısiyle o kadar değişmiş ki 2000 yıllarının bakır yerlerinin adlarını sonrakilerle birleştiremiyoruz.

«Fakat 900 yıllarından sonra Diyarbekir (Amid) ile şimal ve şarkındaki (Haphi) hinterlantından haraç verildiği vakit, haraç eşyası arasında dikkati celbedecek surette bakır ve dolayısiyle tunç vardı. Bu meyanda bilhassa dikkate şayan bir şey vardır ki o da Asur Kıralı İkinci Sardanapal'in (883 - 859) tunçtan mamul bir yaban boğasının Haphi'den haraç olarak aldığının anılmasıdır. Bundan başka Haphi mevkii, bütün Ön Asyada ilkin arı, ikinci olmak üzere de koyun yetiştirmesiyle tanınmıştı.

"Diyarbekirin sarahatle tayini keyfiyeti ancak 882 den başlar. Bu tarihte ilk olarak Amid (Amida, Amedı) adı tevsik edilmiştir. Asurların buralara yaptıkları birçok seferler dolayısiyle Amid havalisinde bulunan bazı mevki adlarının da tayini mümkün olmaktadır. Meselâ:

Eski adı:	**Tuşhan,**	Yeni adı	**Kerh**
" "	**Subnat,**	" "	**Sebene suyu**
" "	**Arkaniya,**	" "	*(Belki)* **Ergani**

«Bu Haphi havalisinin bir kısmı, daha 1200 yıllarında Asurların elinde bulunuyordu. Fakat Firigyalı Muşki'ler tarafından zaptolunmuş, sonra 1116 da Asuriler tekrar istirdat etmişlerdi. Buna takaddüm eden Büyük Eti hakanlığı devrinde bu havali siyaset ve kültür bakımından Hurri'lerin elinde idi. Mitani elinin yok olmasını intaç eden Hurri-Eti muharebeleri neticesinde Eti Hükûmdarı Şupiluyuma tarafından zaptedilmişti.

«Asurların zayıf zamanı olan (950-1050) çağlarında Aramlılar bu sahaya akına başlamışlar ve bazı zamanlar oldukça kudret gösteren, fakat kısa zaman hükûm süren bir devlet kurmuşlardı ki bunun merkez noktasını «Amid» teşkil ederdi. Âramlıların "Amid„ adını kendileri vermiş olmayıp buraya geldikleri vakit bulmuş olduklarına hiç şüphe yoktur. Esasen Âramlılar geçici olan işgalleri zamanında halkın hususiyetlerini pek değiştirmemişlerdir.

"Önce arzedildiği üzere 900 den az sonra Asurlar Amid'i ve havalisini zaptederek buraya bir Uç Beyi koymuşlardır. Asur hâkimiyeti buralarda takriben 650 yıllarına kadar devam etmişti.„

Bu notların okunması üzerine Bay Ahmet Cevat Emre bunların kaynaklarının da gösterilmesi lüzumunu ve Başkan Yusuf Ziya Özer, bilhassa Bakıreli anlamına «Hahhi» adının ehemmiyeti olduğundan bunun membaının anlaşılması iyi olacağını zikrettiler.

Dr. Şükrü Akkaya bu noktaları Profesörlerden sormak üzere not etmekle beraber en ziyade Torer'in eserinden istifade edildiği zannında bulunduğunu, bir de Tarih Kurumu belleteninde Profesör Fuat Köprülünün makalesinde adı geçen Journal Asiatique'deki yazının görülmesi iyi olacağını söyledi.

Bay Mükrimin Halil Yınanç da Fransızca ve İngilizce birkaç kitabın her zaman bu gibi işler için faydalı olacağını zikretti.

İbrahim Necmi Dilmen, bu mecmua ve kitapların Kurum kütüphanesinde yok ise getirtilmesi için isimlerini kaydetti.

Başkan Yusuf Ziya Özer, coğrafya öğretmeni Bay Hamit Sadi'nin bir İngiliz eserinde Makdesî'ye atfen Diyarbekir taraflarına Arzı Akur

denildiği hakkında bir kayde tesadüf edildiğini söyliyerek, bugün saat on birde gelmeğe söz verdiğini, fakat saat on iki buçuğu geçtiği halde gelmediğine nazaran daha fazla beklenemiyeceğini beyan etti ve şayet sonra gelirse vereceği malûmatın Kurum Genel Sekreterliğince notedilmesini ve başka malûmat gelirse onların da Genel Sekreterlikte toplanmasını teklif etti. Bu teklif kabul edildi.

Bunun üzerine Başkan, konuşmaları hülâsa ederek, şu karar şeklini reye koydu.

«Diyarbakır kelimesinin, bakır anlamına gelen eski Türkçe Amiday «İercemesi olduğuna tetkikler neticesinde tam kanaat hâsıl olmuştur. «İlkin bakır diyarı anlamiyle Amiday denen bu yerlere sonradan gelen «Türkler, bu eski Türk sözünü bakıreli manasiyle Diyarbakır şekline koy«muşlar ve bu söz de sonradan Arap dili gayretiyle ve avam etimolojisiyle «Diyarı Bekir şeklini almıştır.»

Bu karar sureti aynen kabul edildi.

Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Diyarbakır şeklinin halk ağzında yine Diyarıbekir kılığına girebilmesi ihtimali olduğundan «Tunceli» gibi «Bakıreli» denilmesi hakkında bir temenni ihzarını teklif etti. Bay Veli Necdet, vilâyete «Bakır Eli» ve şehre «Amida» denilmesi mütaleasında bulundu.

Bu temenni ve mütaleaların Ulu Önderin Ankaraya avdetlerinde ağızdan arzı muvafık görüldü.

Başkan ayrıca müzakere mevzuu kalmadığından, gerek etüt yapacak olanlardan gelebilecek mütalealar ve gerek Komisyon azalarınca daha verilecek notlar arasında rapor tanzimiyle arzının Kurum Genel Sekreterliğine havalesini ve kelimelerin etimolojik analizlerinin Kurum uzmanlarının yardımiyle İbrahim Necmi Dilmen ve Hasan Reşit Tankut'a bırakılmasını teklif etti.

Bu teklif te kabul edilerek komisyon çalışmalarına son verildi.

DİYARBAKIR

Sözünün Orijinleri Üzerine

ETİMOLOJİK ANALİZ

İslâm kaynaklarında "*Diyarıbekir*„ diye yazılan kıtayı ilk defa Hicretin ikinci asrı sonlarında yaşıyan Vakıdî'nin eserinde bu isim altında anılmış görüyoruz. Ancak Hicretin altıncı asrına kadar yazılan eserlerde, buralara bu adın neden verildiği hakkında bir izah görülemiyor. Aradan üç asırdan fazla zaman geçtikten sonra, her ada arap kökünden bir sebep bulmak zihniyeti hâkim olan devirlerde, bir takım muharrirler buna şöyle bir sebep uydurmuşlardır:

"*Gûya İslâmiyetten önce Rebia ve Mudar kabilelerinin bir takımı Mezopotamyaya göçmüşler; bunların oturdukları yerlere de o kabile adlarına göre Diyarı Rebia ve Diyarı Mudar denilmiş. Beni Rebianın bir kolu olan Bekr-İbni-Vail kabilesi bir az daha şimale çıkarak oralarda yerleştiğinden bu mıntakaya da -Diyarı Rebia'nın bir fer'i olarak-Diyarı Bekir adı verilmiş. Her nedense bu Diyarı Rebia ve Diyarı Mudar adları sonradan bırakıldığı halde Diyarı Bekir adı yerleşip kalmış;*„

Yakutu Hamevî'nin *Mucemül-Büldan*'ına kadar giren bu mankıbe, islâmî âlemde klâsik bir hüviyet almıştır. Evliya Çelebi ise, kelimeyi «*Diyarıbıkr*» diye okuyarak, gûya pek eski çağlarda burada hiç evlenmiyen kızoğlankız bir hükümdar bulunduğundan dolayı, «Kız kalesi» anlamıyle bu adın verildiğini ileriye sürmektedir. Halbuki «*Diyarıbekir*» adının kaleye değil eyalete verildiğini ve eyalet merkezinin adı «*Amit*» ve «*Karaamit*» olduğunu yine kendisi söylemektedir [1].

Klâsik mahiyet alan rivayete gelince, *Léone Kaytano*'nun İslâm Tarihi eserinde, arap kabileleri hakkında, en derin araştırmalara dayanarak yaptığı şecerelerde Rebia oymağı içinde Bekr-İbni-Vail adlı bir

---

[1] Hicretin on üçüncü asrına kadar «Diyarıbekir» ismi hep eyalet ve havali adı olarak geçer. Şehrin ismi olarak bu kelimeye ilk defa Hicrî 1218 tarihli bir Atlasta tesadüf edilmektedir. Bundan sonra bir müddet şehir hem «Amit» hem «Diyarıbekir» adlariyle anılır ve yavaş yavaş «Amit» adı unutularak «Diyarıbekir» sözü hem vilâyetin, hem de merkezi olan şehrin adı şeklini alır.

kabile görülmüyor. İsmailiye kabilelerinin şeceresinde *Ali Rebia* içinde bir *Bekir* ismi görülüyor; fakat bu *Bekir*, *Vail*'in değil, *Kasıt-ibni-Hent-ibni-Efsa*'nın oğludur [1]. *Ali Mudar* silsilesinde de iki *Bekir* adı varsa da bunlardan biri *Bekr-ibni-Hevazin* öteki de *Bekri-ibni-Abdi Menat*'tır.

Görülüyor ki, yalnız *Diyarıbekir* adının *Bekr-ibni-Vail* kabilesinden dolayı konduğu rivayeti değil, hattâ böyle bir kabilenin varlığı bile, en muteber kaynaklara göre, şüpheli kalmaktadır. Bunları teyiden ileri sürülen *Diyarı Rebia* ve *Diyarı Mudar* adlarının da ortada hiç bir eseri yoktur.

Bu hakikati bir kere böylece tespit ettikten sonra, şu "*Diyar, Bekir, İbin, Vâil*„ ve "*Amit*„ kelimelerinin hakikî mahiyetlerini, Güneş-Dil analiz metodunun verdiği ışıkla, gözden geçirelim:

1. Diyar kelimesi:

Kamusu Türkide (*Dâr*) kelimesinin cem'i olarak «memleket, hıtta» manasına diye gösterilen bu kelime arabî Kamus tercemesinde yoktur. Bunun müfredi denilen «*Dâr*» kelimesi ise yine Kamusu Türkîde «büyük ev, konak, mahal, mekân» anlamlarına olarak gösterilmektedir.

Yakut Dili Lûgatinde (*Dier*) kelimesinin «ev» anlamı kendini göstermektedir. (*Dierde Bahsınat*): "ev (yurt) sahibesi olan Tanrı„ manasınadır [2] ki burada *Dierde* sözü "evin, evde„ anlamını ve *Bahsınat* sözü de "bakıcı, bekleyici, hâmi„ manasını taşıyor [3].

«*Tarama Dergisi*» nden de bu manayı okşıyan şu kelimeleri alalım:

1. *Tar*	:	Zaviye (Büyük Türk Lûgati «Çağatay Lehçesi„);
2. *Taram*	:	Kıta (Pavet de Courteille Lûgati; Çağatay Lûgati; Büyük Türk Lûgati «Kâşgar Lehçesi»);
3. *Tara yer*	:	Satıh (Büyük Türk Lûgati «Uygur Lehçesi»);
4. *Tarıs, tarus*	:	Sakf (Türk Dili Lûgati; Divanı Lûgat-it-Türk).
5. *Deyre*	:	Civar, muhit (Balkar Lehçesi)

[1] Bu «Bekir» ile babası gibi gösterilen «Kasıt» arasına bir de «Vâil» sıkıştıran muharrirler vardır. Fakat İslâm tarihini en önemli kaynaklardan toplıyan İtalyan tarihçisi bu kayıtları değerli bulmamıştır. Kabilenin ana oymağı denilen «Rebia» veya -tam Arap telâffuzıyle- Rabia ismine gelince, bunların da Arpağ adını taşıyan Türk boyu olduğuna şüphe yoktur. İki kelimenin analizi de bunu gösterir:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Rabia :	ağ	+ ar	+ ab	+ iğ	+ ağ
Arpağ :	ağ	+ ar	+ ap	+ ağ	+ .

Görülüyor ki yalnız «Rebia» adı değil, «Arap» ismi dahi bu «Arpağ» dan çıkmaktadır. Türk dilinde «Arpağ»: füsun, kehanet, sihir, tılsım anlamlarına gelir (Kamusu Türkî; Çağatay Lûğati; Pavet de Courteille lûgati Radlof, I. «Çağatay Lehçesi»)

[2] Pekarski, Yakut Dili Lûgati, sahife: 698

[3] » » » » » : 412

Bu seriye hepimizin bildiğimiz *Durak* kelimesini de ilâve edebiliriz ki bu da "durulan yer, ikametgâh„ anlamlarınadır.

Şimdi bütün bu kelimeleri «*dâr*» ve «*diyar*» sözleriyle alt alta yazarak analizlerini yapalım :

	(*1*)	(*2*)	(*3*)	(4)	(*5*)
Dâr :	ağ +	ad +	ağ +	ar +	.
Diyar :	iğ +	id +	iy +	ar +	.
Dier :	iğ +	id +	iğ +	er +	.
Durak :	uğ +	ud +	uğ +	ur +	ak
Tar :	ağ +	at +	ağ +	ar +	.
Taram :	ağ +	at +	ağ +	ar +	am
Tara :	ağ +	at +	ağ +	ar +	ağ
Tarıs :	ağ +	at +	ağ +	ar +	ıs (ğ)
Deyre :	eğ +	ed +	ey +	er +	eğ

(*1*) *Ağ, ig, uğ, eğ*: Ana köktür. Burada "güneş„ orijininden aldığı genel anlam "hararet, sıcaklık, soğuktan koruyuculuk„ olmak yaraşır.

(*2*) *Ad, id, ud, at, ed*: Ana kök anlamını "sahiplik, yapıcılık, yaptırıcılık yapılmış olmaklık„ anlamlariyle üzerine alan ve bu anlamı dinamik ve faal kılan prensipal elemandır.

Bu elemanın gelmesiyle hararet anlamı faal ve dinamik bir mahiyet alır ki dilimizde "ateş„sözünün orijini olan (*ot* = *od*) kelimesi de, (od+ oğ + ot + oğ) analizleriyle, işte bu elemandan kurulmuştur.

(3) *Ağ, iy, iğ, uğ, ey*: Dinamik hararet ve ateş anlamını üzerine alan süje veya objeyi gösterir elemandır [1].

(*4*) *Ar, er, ur* : Bu süje veya objede dinamik hararetin takarrür ve temerküz ettiğini ifade eden unsurdur.

Bu dört elemanın yarattığı (*dâr, diyar, dier, tar*) kelimelerinin aldıkları genel anlam: "kendisinde faal bir hararet müstakar bulunan obje„ anlamı olur ki işte içine sığındığımız, sayesinde kendimizi koruduğumuz "ev, ülke, zaviye„ fikirlerinden anlaşılan da budur. Ancak, bu kelimeler henüz tamamlanmış ve isimlendirilmiş

[1] Bu unsur birçok kelimelerde düşmüş görünüyor.

değildir. Bunnu için bir son eke daha ihtiyaç vardır ki o da

(5) *Ak,am,ağ,ıs(ğ),eğ* : sonekleridir.

Bu ekin de katılmasiyle kurulan (*durak, tara, taram, tarıs, tarus, deyre*) sözleri kendisinde dinamik hararet müstakar bulunan süje veya objenin adı manasını verir ki "ikametgâk, kıta, satıh, sakf, civar, muhit„ sözlerinden anlaşılan mefhum da bundan başka birşey değildir.

Görülüyor ki "*Diyar*„ ve buna tamamlayıcı (*ığ=ı*) eki katılarak kurulan "*diyarı*„ kelimeleri, ancak Türk orijiniyle izah edilebilen ve yalnız Türk dilinde manasının ve şeklinin delâleti ve nazirleri görülen bir öz Türk sözüdür.

II. Bekir kelimesi:

Arabî Kamus Tercemesi, "Kaf„ ve "Kef„ harfleriyle bu şekilde birçok kelimeler kaydetmektedir. Bunlardan bir kaçını işaret edelim:

1. *Elbekkar* : Demirciye denir, haddat manasına.

2. *Bakr ve Bakar* : Güneşe yahut sair nesneye bakmaktan göz kamaşıp görmez olmak manasınadır.

3. *Elbakr* : Su yerlerine nazar ve dikkat ederek suyu görmek manasınadır ve bir maddeyi cüstücu edip muttali olmak manasınadır.

4. *Elbukkayri* : Arap sıbyanına mahsus bir gûna lûup adıdır. Çocuklar birkaç küme toprak yığıp nezaketle bir kümenin içine bir nesneyi vazı ve ketmederler. Her kim tayin edip bulursa öndüle müstahak olur. "Toprağa gömme oyunu„ tabir olunur,

5. *Elbükre* : Erken, çın sabah demektir.

6. *Elbeker* : Bu dahi erken manasınadır.

7. *Elbekr* : Seherhîz olan adama denir.

Şu manalar ve bunlardan alınan anlamlar, dikkatle gözden geçirilirse, arapçada kelimenin her iki yazılışının anlamları, maden ve parlaklık orijinlerinden kopuştuğu görülür. Demirci manası maden fikrini ortaya koyduğu gibi, Arap çocuklarına mahsus denilen oyunun tarifi de topraktan kıymetli bir şeyi çıkarmak üzere araştırmanın temsilinden

ibarettir. Güneşe bakmak ve göz kamaşmak, suyu görmek, bir şeyi araştırıp mahiyetini anlamak, sabah erken ve erkencilik anlamları ise hep, konkre ve abstre olarak, güneş ışık ve parlaklık ile ilgili fikirlerdir. Maden fikrinin dahi doğrudan doğruya parlaklık ile alâkası meydandanır.

Şu halde, yukarıda saydığımız bütün Arap kelimelerinin Türkçe *bakır* kelimesiyle ilgili olduğuna şüphe edilemez.

Bakır'ın Lâtincesi denilen *Cuprum* sözü de gene *bakır* ile ilgili bir kelimedir. Bunun gûya *Kıbrıs* adasında bakır bulunmasından dolayı oranın adından alındığı rivayeti, olsa olsa, *Kıbrıs* adasına da "Bakır„ anlamından ad takılmış olduğu zannını uyandırabilmek bakımından, değerli tutulabilir.

Bakır ve *Cuprum* sözlerini altalta yazarak analizlerini yapalım :

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Bakır :	ağ	+ ab	+ ak	+ ır	+ .
Cuprum :	uğ(k)	+ up	+ uğ	+ ur	+ um

(*1*) *Ağ, uğ (k)*: Ana köktür. Asıl anlamı "güneş„ orijininden "parlaklık„ mefhumudur. Ana kökün polisemik anlamları arasından «kuvvet, kudret, hayat„ mefhumları da alınabilir.

(*2*) *Ab, up* : Ana kök anlamını üzerine alan süje veya objeyi gösterir prensipal elemandır.

(*3*) *Ak, uğ* : Bu mefhumu tamamlayıp isimlendiren ektir.

Buraya kadar olan analizle teşekkül eden kelime, fonetik ve morfolojik değişmelerle, *bak* ve *puğ* şekillerine girer ki « hayat » anlamiyle - arapça sanılan - *baka* ve *baki* kelimeleri ve «kuvvet, kudret» anlamiyle - hep bildiğimiz - *pek* sözü ortaya çıkmış olur.

(*4*) *Ir, ur* : Yukarıda teşekkülü gösterilen anlamın takarrür ve temerküzünü gösteren kesin bir unsurdur.

Böylece kurulan *bakır* kelimesi «kendisinde parlaklık ve dayanıklık müstekar olan bir şey» demek olur ki işte bakır madeninin ilk görüşte uyandırdığı intiba da bundan ibarettir.

(*5*) *Um* : Bu takarrür kendi üzerinde vukua gelen objeyi gösterir ki bununla *Cuprum* kelimesi de tamam olmuş olur.

Görülüyor ki gerek *diyar* ve gerek *Bekir* kelimeleri, Türk orijininden gelen ve manaları ancak ana Türk dilinin analiz metodiyle ortaya çıkabilen sözlerdir.

Mezopotamya illerini dolduran Türk göçmenleri, «Bakır evi, Bakır eli» anlamlariyle bu mıntakaya ad vermeyi

düşündükleri zaman, bu adı *Dier* veya *Durak* sözleriyle *Bakır* kelimesinden kurmuşlar ve buna - meselâ *Dierbakır* veya *Durağbakır* gibi - bir ad takmışlardır. Sonra bu kelime halk ağzında değişerek ve İslâmdan sonra her sözü Arap orijinine bağlamak hevesi ortaya çıktığı zaman arabî terkip şivesi alarak *Diyarı Bekir* şekline girmiş ve bunun üzerine de *Bekr - İbni - Vâil* masalı uydurulmuştur.

Bunu daha iyi göstermek için, kabile adı denilen bu sözün ikinci ve üçüncü parçalarını da analiz edelim :

III. İbin kelimesi :

«Oğul» anlamiyle *bin* ve *ibn* şekillerinde yazılagelen bu sözün arabî Kamus Tercemesinde bu manası yazılmış değildir. Halbuki Türkçede *ebin* ve *evin* kelimeleri «cevher, lübb, nüve» manalarınadır. /Radlof. I. «Teleüt Lehçesi»; Derleme Fişleri/ ki «oğul» da ailenin bir cevheri, bir nüvesi ve soyun devamının lübbüdür.

İbin, ebin, evin kelimelerinin birliği çok bellidir ve analizleri de şudur :

	(1)		(2)		(3)
İbin :	iğ	+	ib	+	inğ
Ebin :	eğ	+	eb	+	inğ
Evin :	eğ	+	ev	+	inğ

(*1*) *İğ, eğ* : Esas varlık anlamına ana köktür.
(*2*) *İb, eb, ev* : Ana kök anlamını üzerine alan süje veya objeyi gösterir prensipal elemandır.
(*3*) *İnğ* : Kelimeyi tamamlıyan ve isimlendiren ektir.

Bu halde bütün bu kelimeler "esas varlık kendisinde tecelli ve temessül eden süje veya objenin adı„ demek olur ki "oğul, cevher, lübb, nüve„ sözlerinin de manası bundan başka bir şey değildir.

IV. Vâil kelimesi :

Arabî Kamus Tercemesinde *Vâil* kelimesine yalnız «Esmadandır» denilip geçilmekte ise de, bunun aslı denilen *Elve'l, Elvüul, Elveîl, Elvial* kelimelerine «bir nesneye veya bir kimseye sığınıp kurtulmak» ve «sığınacak yer» manaları verilmektedir. Türk dilinde de *Avıl* sözü "hıtta, memleket„ /Çağatay Lûgati, Pavet de Courteille Lûgati/ demektir ki bunun da bir «sığınak» olduğu meydandadır.

Avıl ve *Vâil* kelimelerinin analizlerini karşılaştıralım :

	(1)	(2)	(3)
Avıl :	ağ	+ av +	ıl
Vâil :	ağ(v)+	ağ +	il

(*1*) *Ağ, av :* Hararet anlamına ana köktür. İkinci kelimede ana kök konsonu (v) ye değişmiştir.

(*2*) *Av, ağ :* Ana kök anlamını üzerine alarak temsil eden prensipal köktür. Harareti saklıyan, içinde hararet bulunan süje veya objeyi gösterir.

Bu iki elemanın vokalleri inceltilirse (eğ + ev = ev) kelimesi de kurulmuş olur.

(*3*) *Il, il :* Yukarki anlamı yaygın, şamil bir sahada ifade eder[1].

Avıl ve *Vâil* kelimeleri, bu analize göre «içinde hararet bulunan, yani kendisine sığınılarak koynunda ateş ve sıcaklık elde edilebilen geniş bir saha» manasını verir ki «hıtta, memleket, sığınak» mefhumlarının aynidir.

Bu kelimelerde ana kök yerine prensipal kökler alınırsa Türkçe *El-İl* kelimesi de ortaya çıkar.

	(*1*)	(*2*)
El :		eğ + el
İl :		iğ + il
Avıl:		av + ıl

Bunlarda da «geniş bir hararet» ve «geniş bir kuvvet» anlamları kendini göstermektedir.

Şu izahlardan anlaşılır ki gûya mevhum bir kabile adı denilen *Bekr-ibni-Vâil* isminin türk orijini «geniş bakır cevheri ülkesi» manasına olarak *Bakır ebin avıl* sözleridir.

V. Âmid kelimesi :

Arabî Kamus tercemesi, bu kelime için «*hayır ve menfaatle, yahut şer ve mazarratla memlû olan kimseye denir, gûya ki herbirini nihayete iblâğ eylemiştir ve sügur'da yani serhaddi Irak ve Arapta bir belde adıdır ki hâlâ Diyarıbekir eyaletinin kaidesidir; nihayeti hudutta vukuu baisi tesmiyedir*» diyor.

Yakut Dili Lûgati, *Amıday* kelimesine dört mana vermektedir. Bunları aynen sayıyoruz:

---

[1] Buradaki (L) Ier (ğ) den mübeddel olarak ta alınabilir ve o halde sadece kelimeyi isimlendirir. Arapça sanılan (iva) nın orijini de 'budur.

"**Amıday.** /Karş. Şor'ca Amıday/ :

«1) Adaş /Krş. Tüöse/ : En Amıdayıng Nyukulay = senin adaşın Nikolay'dır. Ayni adı taşıyan.

«2) Bakır sikke (?)

«3) /Çileğe Amıday asa denildiğine bakılırsa/ bir hayvan adı [1].

«4) Coğrafî bir isim, bir mevki adı: Amıday alago = bir alan adı» [2].

Başka lehçelerde de bu *Amıday* ve ona benzer kelimelere raslanıyor: Mançu dilinde *Amida* bir ağaç ismidir [3].

Çağatay Lehçesinde *Amıdun*, Altay, Teleüt ve Uranha Lehçelerinde *Amıttan* Kelimeleri hep «zihayat, canlı şey, mahlûk, halk, hayvan» anlamlarına gelir [4].

Amıday sözünün «bakır sikke» anlamına Pekarski bir istifham işareti koymuş ise de bunun, kelimenin anlamı nereden geldiğindeki tereddüdünü ifadeden başka bir önemi yoktur.

Sikke adlarının ekseriyetle madenin adından alındığı malûmdur. Nitekim dilimizde altından yapılan paraya «bir altın, beş altın» denildiği gibi, Fransızcada «argent» kelimesi de hem gümüş, hem de gümüşten yapılan sikke manalarına gelir.

Bu halde *Amıday* sözünün eski Türkçede «bakır» demek olduğunda tereddüt edilemez.

Kaldı ki bu eski Türk kelimesi *maden, madde, maddî, matériel, metal, médaille, medaillon*... gibi yabancı dillere maledilmiş çok değerli kelimelerin de orijinini koynunda saklamaktadır,

Diyarbakır hıttasının merkezi olan eski kale ve kasabaya *Amida Amid* denilmesi de buranın ötedenberi mühim bir bakır mıntakası olmasiyle izah olunur.

Rus dilinde de «bakır» manasına *med* kelimesi vardır.

Kütahya vilâyetinde, toprakları krom ve linyit madenleriyle dolu olan bir kazamızın adı da *Emet*'tir.

Bu kelimelerin analizlerini gösterirsek mesele, bir kat daha vuzuh bulur :

---

[1] Çilek yiyen bir hayvanın adı olması ihtimali çileğe Amıday asa yani Amıday'ın aşı (yiyeceği) denmesinden istidlâl olunuyor.

[2] Pekarski : Yakut Dili Lûgatı, sahife : 99-100

[3] Zaharof : Mençu dili Lûgatı.

[4] Pavet de Courteille Lûgatı; Radlof Lûgatı, cilt I.; Uranha Sözlüğü.

		(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		(6)
Amıday	:	ağ	+	am	+	ıd	+	ay	+	.	+	.
Amida	:	ağ	+	am	+	id	+	ağ	+	.	+	.
Amid	:	ağ	+	am	+	id	+	.	+	.	+	.
Med	:	eğ	+	em	+	ed	+	.	+	.	+	.
Emet	:	eğ	+	em	+	et	+	.	+	.	+	.
Madde	:	ağ	+	am	+	ad	+	ağ	+	eğ	+	.
Maddî	:	ağ	+	am	+	ad	+	ağ	+	iğ	+	.
Matériel	:	ağ	+	am	+	at	+	er	+	iğ	+	eğ(l)
Maden	:	ağ	+	am	+	ad	+	enğ	+	.	+	.
Metal	:	eğ	+	em	+	et	+	ağ(l)	+	.	+	.
Madalya	:	ağ	+	am	+	ad	+	ağ(l)	+	ay	+	ağ
Madalyon	:	ağ	+	am	+	ad	+	ağ(l)	+	ay	+	onğ

(*1*) *Ağ, eğ* : Ana köktür. "Güneş„ aslından iki mühim anlama gelir;

I. Hayat anlamı ki yukarıda geçen "zihayat„ manalı kelimelerde bu mefhum esastır [1].

II. «Parlaklık» anlamı ki maden manalı kelimelerin esas manası budur.

(*2*) *Am, em* : Ana kök anlamını üzerine alan süje veya objeyi gösterir prensipal elemandır.

(*3*) *Id, id, ed, ad, at, et* : Yukarki anlamın olmuş olduğunu gösterir.

Bu üç elemanla *Amid* ve (*Met*) ve (*Emet*) kelimeleri kurulmuş olur ki "parlaklık kendisinde bulunan obje„ manasına gelir [2].

(*4*) *1. Ay, ağ, enğ, ağ (l)* [*3*]: Kelimeyi tamamlıyan ve isimlendiren ektir.

Bu ekin katılmasiyle (*Amıday, Amıda, Maden, Metal*) kelimeleri tamamlanmaktadır ki hepsi de «parlaklık kendisinde olmuş, yapılmış bulu-

---

[1] Zihayat manalı kelimelerin analizleri şöyledir :

		(1)		(2)		(3)		(4)		(5)
Amıday	:	ağ	+	am	+	ıd	+	ay	+	.
Amıdun	:	ağ	+	am	+	ıd	+	unğ	+	.
Amıttan	:	ağ	+	am	+	ıt	+	ağ	+	anğ

Hepsi de «hayat, faal olarak kendisinds mütecelli olan süje veya objenin adı» demek olur. Bunların ilk iki kısmı - Fransızca denilen - (Âme) kelimesinin de orijinini gösterir.

[2] Bu kelimelerden ikisinin sonunda (t) yerine (d) bulunması, bunlarda tamamlayıcı bir ekin düşmüş olduğunu ima eder.

[3] Métal, matériel kelimelerinin sonlarındaki (l) leri şümul manasına da almak mümkündür. Fakat kelimelerin anlamına, şümul manasından ziyade tamamlama rolü yaraşmaktadır.

nan bir objenin adı» nı gösterir. Bu kelimelerin manası da bu izah ile ışıklanabilmektedir.

II. Er : Yalnız *(Materyel)* kelimesinde bulunan bu eleman, yukarki anlamın takarrür ve temerküzünü anlatmaktadır.

(5) Eğ, ay, iğ : Bu eleman yukarıda teşekkül eden manayı yeniden bir süje veya objeye bağlamaktadır. O halde *(madde)* ve *(maddî)* demek, «parlaklık sahibi objenin adının tecelligâhı olan şey» demek olur ki *(madde)* ve *(maddî)* fikirlerinin genelliği de bu izah ile anlaşılır.

(Madde) kelimesinin iki anlamı vardır: bunlardan biri "manevî olmıyan her şeyin adı„ dır. Diğeri de "dağınık fikirleri bir araya toplıyarak onlara toplu, kesif bir şekil verilmiş olması„ düşüncesidir. Her ikisi de "parlaklık kendisinde yapılmış bulunan objenin taallûk ettiği şey veya fikir„ izahiyle anlatılabilir. Bu kelimenin nispeti gibi görünen "*maddî*„ kelimesinde son ekin rolü "süje veya obje„ manasından "tamamlayıcı ve isimlendirici„ manasına geçmiş görünür.

(6) Ağ, oŋğ, eğ (l) : Kelimenin son şeklini tamamlıyan ve isimlendiren son ektir.

Bu son ekle"*madalya, madalyon, materyel*„ kelimeleri de teşekkül eder.

Bunlardan *(madalya)* ve *(madalyon)* kelimeleri, madenden mamûl birer alâmet olduklarından, yukarıki elemanların verdiği "madenden mamûl nesne„ fikrine verilmiş adlardan ibarettir.

Dördüncü elemanda bir takarrür unsuru almış olan *materyel* kelimesine gelince, bu da "kendisinde dinamik olarak parlaklık mütekarrir ve mütemerkiz bulunan bir şeyin adı„ demek olur. Materyel olan şeylerin doğrudan doğruya elle tutulur, gözle görülür nesne olması, bunların daha bariz ve daha parlak olarak anlaşılmasına yaradığı, bilinen bir şeydir.

Amıdun ve *Amıttan* kelimelerinin başlarındaki vokaller düşünce *(mıdun = maden)* ve

(mıttan = madde) kelimelerinin belirmesi de dikkati çekecek bir noktadır.

Bu izahlar, *(Amid)* ve *(Amida)* isimlerinin de "bakır„ anlamına Türkçe "Amıday„ dan geldiğini ortaya koymuştur.

(Amida) ismine Asûr'lular devrindenberi rasgelinmesine bakılırsa, hükmedilebilir ki, en eski Türk göçmenleri buralara geldikleri zaman, bu yerlerdeki bakır zenginliğine bakarak, *(Amıday)* ismini kullanmışlardır. Sonradan gelen başka Türk göçmenleri, kendi lehçelerinde bu manaya kullandıkları (*bakır*) sözünü, bu (*Amıday*) kelimesinin yerine koyarak ve bütün hıttayı da düşünerek (*Diyarbakır*) demişlerdir.

İkisi de su katılmamış Türk kelimesi olan bu sözlerden birincisini Grekler *(Amida)* ve Araplar *(Âmid)* kılığına koymuşlar, ikincisi de Arap coğrafyacılarının ağzında (*Diyarı Bekir*) şeklini almıştır. Bu sonradan yapılmış tahriflerin hiç biri, ne (*Amıday*) ın, ne de (*Diyarbakır*) ın Türk orijinini değiştiremez ve değiştirememiştir.

İ. N. Dilmen

DİYARBAKIR

Adı Üzerine Notlar

Diyarıbekir adının Osmanlı devrinden evel Diyarıbekir mıntakasına, Osmanlı devrinde de Diyarıbekir eyaletine alem olduğu, şehrin adına da *Amit* bazan da *Karaamit* denildiği anlaşılmaktadır.

Tanzimat devrinde neşrolunan Devlet salnamelerinde eyaletin adı bazan *Diyarıbekir* eyaleti, bazan da *Kürdistan* eyaleti diye geçmekte, şehrin adı ise *Diyarıbekir* veya *Amid* diye gösterilmektedir. Vilâyet teşkilâtından sonra *Diyarıbekir* adı hem vilâyete hem de şehre alem olmuştur.

Birkaç vesika:

Nâsırı Husrevî'nin Hicrî 437-444 [Milâdi 1035-1042] yılları zarfında yaptığı seyahatlerden bahseden Farsça "*Sefername*„ adlı eserinde "*Amid*„ şehrinden bahseder. *Diyarıbekir*'i de, Mısır ve Irak gibi, bir mıntaka adı olarak yazar. [Sefername, Farsça kısmı, sahife 8-10. Fransızca tercemesi, sahife: 26-32] (Sefernamenin Scheffer tarafından neşrolunan nüshası ve tercemesi, Paris 1881).

* * *

14 üncü asırda *Diyarıbekir* taraflarına da seyahat etmiş olan *İbni Batuta*, seyahatnamesinde *Diyarıbekir*'den bir şehir olarak değil bir mıntaka olarak bahseder. [İbni Batuta Diyarıbekir şehrine gitmemiştir].

***

Hoca Sadeddin, "*Tacüttevarih*„ adlı eserinde Diyarıbekir taraflarının fethinden bahsederken şehrin adını "*Amid*„ diye kaydetmektedir. Diyarıbekir taraflarının ele geçmesinde büyük yararlığı görülen Bitlisli *İdris*'e Birinci *Selim*'in yazdığı fermanda «*Diyarıbekir vilâyetinin fethi küllisine bais olduğu için*» iltifat edilmektedir. [Tacüttevarih, cild 2, sahife: 299 - 324]. Ayni fermanda geçen "*Diyarıbekir Beylerbeyi Mehmet Paşa*„ ibaresinden Diyarıbekir tarafları Osmanlı impratorluğuna ilhak olunduğu sırada orada bir eyalet teşkil olunduğu, eyalete de Diyarıbekir adı verildiği anlaşılıyor.

***

Kanunî Süleyman zamanında Fransanın İstanbul sefiri olup Kanunî ile birlikte 1554 tarihinde Irak'a gitmiş olan *d'Armon*'un kâtibi *Jean Chesneau*'nun yazdığı seyahatnamede Diyarıbekir'e "*Carahamit*„ adı verilmektedir (Sahife: 96 - 97).

(Le voyage de Monsieur d'Armon, escript par jean Chesneau publié par Ch. Sheffer, Paris 1887).

***

İkinci Filip'in gene Kanunî Süleyman'ın maiyetinde seyahat etmiş olan ajan'ı *Codignac* da yazdığı seyahatnamede Diyarıbekir'den *Carahamid* diye bahsetmektedir. (Ayni eser, sahife: 165).

***

F. Antoine Geuffroy 1547 de Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtı hakkında yazdığı muhtırada imparatorluk dahilindeki Beylerbeylikleri sayarken Diyarıbekiri de bir Beylerbeylik olarak kaydetmiş fakat eyaletin adını *Dierbech* şeklinde yazmıştır. (Ayni eser s. 247)

***

Aynî Ali Efendi Hicrî 1018 de yazdığı Kavanin risalesinde Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki eyaletleri sayarken Diyarıbekiri de bir eyalet

olarak kaydetmiş, bu eyalete tâbi livalar arasında "*Amid*„ i de zikretmiştir. (Tasviriefkâr basması, sahife: 29-30)

***

Kâtip Çelebi Hicrî 1065 tarihinde yazdığı «*Cihannüma*» sında Diyarıbekiri bir eyalet, «*Amid*»'i de bir şehir olarak göstermektedir. (Müteferrika basması sahife: 436-437).

***

Ahmet Vefik Paşa "Fezlekei Tarihi Osmanî„ sinde Hicrî 10 uncu asırdaki idarî teşkilâtımızdan bahsederken Diyarıbekiri bir eyalet olarak göstermiş, buna mülhak livalar arasında «*Amid*»'i de zikretmiştir. (Matbaai âmire tab'ı 1290)

***

Hicrî 1218 de Üsküdardaki matbaada basılan Büyük Atlasın Anadoluya tahsis olunan paftasında Diyarıbekir eyaletinin merkezi olarak *Diyarıbekir* şehri gösterilmiştir. Bu atlasla birlikte neşrolunan metinde de şehre *Diyarıbekir* adı verilmektedir.

***

Diyarıbekirde gerek Osmanlı devrinde gerek daha evel basılmış olan sikkelerde şehrin adı hep *Amid* diye geçmektedir. Kataloğlarda Diyarıbekir adına kesilmiş sikkeden bahsedildiğine tesadüf etmedim.

İmparatorluk devrinde ilk defa olarak Hicrî 1263 de neşredilmiş olan Devlet salnamesinde eyaletler sırasında Diyarıbekir eyaleti de zikredilmektedir. Ayni salnamede posta yollarından bahsedilirken Diyarıbekir adı şehre de verilmektedir.

1266 dan sonraki Devlet salnamelerinde Diyarıbekir livası Kürdistan eyaleti sırasında gösterilmekte, şehir adları sayılırken de *Amid*, *namı diğer*, *Diyarıbekir* denilmektedir.

Vilâyet teşkilâtından sonra Diyarıbekir unvanı hem vilâyete hem de şehre alem olmuş, Amid unvanı artık kullanılmamağa başlamıştır.

***

«*Amid* şehrinin - Asurilerin zamanı hükûmetine müsadif olan Kablelmilât 705 senesinde gene bu nam ile mevcudiyetini Horsabat harabelerinden ihraç ve muhteviyatı fransızca tercemesi ile küneiform tarihine dercolunan asarı atika gösteriyor» (Diyarıbekir vilâyeti salnamesi Hicrî 1316, sahife: 133).

İ. Sungu
Kültür Kurulu Başkanı

DİYARBAKIR

ADI ÜZERİNDE TOPONOMİK BİR TETKİK

(Karacadağ) volkanının fışkırttığı bazalt hamurları Dicleye doğru yayıldıkça (Karacadağ) ile Dicle arasında sert ve vahşi kaya tabakaları husule geliyordu. Dicle bu kaya tabakalarını aşağıdan ve ta birinciden başlıyarak yarım ada halinde çevreler. Bu jeolojik hâdise ne zaman başladı, ne zaman bitti? Bunu bilmiyoruz. Ancak bildiğimiz bir şey varsa Dicleyi [1] göğüsliyen ve arkasını aşılmaz ve zaptedilmez (Karacadağ) a veren o bazalt blokların ilk teşekküllerinden beri barınak ve hareket merkezi olduklarıdır. Büyük ve heybetli Diyarbakır kalesi blokların teşekkülü gibi ilk günü bilinmiyen bir eserdir. İlk olarak hangi devrin orduları orada barındı? Hangi medeniyetin silâhları o duvarlarda parçalandı? Bize bunu haber verene henüz tesadüf etmedik. Ne Sumerlerden, ne Etilerden, ne Elâmlardan bizi Diyarbakır noktasına eriştiren bir haber alamıyoruz. Daha çok yeni devrin Tigranakerd'inin de o noktadan uzakta kurulduğunu ve bugünkü Diyarbakır'ın bu Tigranakerd ile asla ilgili olmadığını bildirenler sözlerine güvenilir otoritelerdir. O nokta hakkında bilinen tek bir şey vardı; o da evveli bilinmiyen bir madencilikti.

Primitif medeniyetin madencileri ilk madeni bulan ve onu işliyen Türklerdi. Bunu Orta Asyadan yüksek ve küçük Asyaya getirdikleri zaman oradaki mümessillerini Eti, Mitani ve Huri (Harri) adlariyle tanıyoruz. Aşağı Mezopotamyada da Sumerliler Bat tibirra (yani Demir memleketi) da yukarıdan getirdikleri madeni işliyorlardı.

Huriler Etilerin urukdaş ve yurt komşusu idiler. Önce Anadolu ve Suriye Etileriyle birlikte yaşadılar. Suriye çölünü ve Filistini Kanan elini Etilerle birlikte almışlardı. Anadolunun madenlerini işletir ve işlenmiş maden mahsullerini Mısır üzerinden bütün Akdenize (gene Etilerle birlikte) sürerlerdi. Huriler derilerinin, gözlerinin ve saçlarının açık rengini uzun zaman saklıyabildikleri için böyle esmerleşmiş olanlar onlarda ırklarının güzelliğini görür ve onları çok severlerdi. Dilleri bitişkendi; (Güneş - Dil Teorisine göre Dil Tetkikleri kitabına müracaat).

---

[1] İdikna sumerce, İdiklat akadca.

Forrer'e göre Huriler milâttan 5000 yıl önce Türkistandan kalkarak Etiler ve Sumerlilerle birlikte yakın Asyaya geldiler ve 2300 yıl önce de küçük Asyaya Kanisyen'lerin istilâsı sıralarında Sumerdeki tahakkümlerini tekrar Sumerlilere bırakarak Şimalî Suriye ve yukarı Mezopotamyaya çekilmiş ve orada bir devlet kurmuşlardı.

Huriler bu son yurtlarına aşağı Mezopotamyanın kültürünü Sumer panteonunu, ve Tanrı adlarına, yahut aziz eşyaya atfedilmiş yer ve adam adlarını beraberlerinde getirmişlerdi. Kaynağı olan Gölcükten başlıyarak bakırlı toprakları kemirerek gelen dik sahilli ve hırçın suya tıpkı Sumerde olduğu gibi (İdigna) diyorlardı. Sakar kayalariyle silip süpürücü selleriyle korkunç Apohaninin yuvasını orada da bulmuş ona derhal (Hani) adını vermişlerdi [1].

Sonra Nasibunun, hayır mabudunun adını suların hayat ve saadet dağıttığı feyizli ve bereketli yere verdiler. Bu yere Akkatlar Nasibina, klasikler Nasibis, Araplar Nasibin dediler. Nuseybin şimdiye kadar o adı taşır.

Kendileri Sumerde iken oraları Elâm'lılar zaptetmişlerdi. Liyakatlerine göre Elâm başbuğlarının büyüklerinden, bazılarına Atta, bazılarına Kutur diyorlardı. Bu Kutur adı Kut mefhumunun anlaşıldığı gündenberi Türkçe idi. Onu bu yeni yurdda ve Diyarbakır'ın tam eteğindeki mukaddes bir yere ad olârak verdiler. Dicle'nin karşı kıyısındaki "Kuturbil„ bugün dahi eski Tanrılara içki ve can kurbanı sunulan mezbahı ile çok eski bir Tanrı damı saklamaktadır.

Bir aralık Tirkân ve Muşku'lar (Milâttan 1116 evvel) geldiler. Muşku şimalden geliyordu. Asuru, Mezopotamyanın Fırat kıyılarına kadar koğdular. Bütün Anadoluda Mus, Müşk, Muşkire, Müzük gibi yer adları vardır. Moskof, Moskova ve Rusların Mujik'leri bu mevzu içinde tetkik edilebilir. Bütün bunlar bakır ve bronz çıkarmak ve işlemekle meşgul idiler. Bu kavimler Asur hâkimiyetini tanıdıkları zaman tabiiyet vergilerini bakır ve daha ziyade işlenmiş tunç maddesi olarak ödüyorlardı.

Çünkü o havalide maden çok ve orada yerleşen Türkler mahir madenci idi.

Profesör Landsberger'e göre Asurlar o havaliye maden eli olmak üzere Hahhu ve semt ismi olarak da Hahhi diyorlardı. Şimdi yurdun neresinde maden varsa orasında mutlaka Hoh, Hog, Hok, Kok, Koh, Koğ tema'lı yer adları vardır.

---

[1] Şimdiki Hani kazası. «Niksar'da Apuhan köyü de vardır. Doymak bilmiyen aç gözlülere açlık ve kıtlık getirir anlamına Abuhan derler.»

T. DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ KÜTÜPHANESİ

Hoh Urfa
Hoh Elazığ
Hohar Erzurum, Tortum
Hoha Balıkesir, Erdek
Hogah Muş, Bulanık
Kok Trabzon, Maçka
Kokan Diyarbakır
Kogi Diyarbakır

Daha birçoklariyle bu yer adları Türkçenin Uygur, Lebed, Kırım lehçelerinde toz, Altay, Teleüt lehçelerinde kara ve toprak, Kırgız, Tarançı lehçelerinde kuru, sert ve üzerinde ot bitmiyen, yer mantarları veren Kok ve Kak kelimelerinden üremektedir. Bu ayni zamanda maden demektir. Ve bizim koğuk dediğimiz mağaralar da maden ocaklarından başkası olmamak tabiidir.

Bu madenci halk binlerce sene yine ayni ismi taşımak bahtiyarlığını kaybetmediler. Ve hepsi bugün de varlıklarını ve isimlerini muhafaza ediyorlar. Huriler Diyarbakır'ın şarkından başlıyarak Siirt vilâyetine doğru *Botan* sahasını Şirnak, Pervari ve Mütki kazalarını işgal etmektedirler. Huri adını taşır ve kullanırlar. *Botan* kelimesi *Mitan* adının aynıdır. Çünkü her ikisinin de Güneş - Dil disiplinine göre gövdeleşmesi şu disipline tâbidir.

Botan : oğ + ob + ot + an
Mitan : iğ + im + it + an

Böyle olmakla beraber Mitan şeklini de kaybetmemiş olarak Karacadağ eteklerinde "*Metinan*„ lar vardır.

Muşki'lere gelince onları Mardin kasabasının içinde tanıyoruz. «Muşkin» mahalleleridir. Kasaba Daşlı ve Muşkin'li diye ikiye ayrılır.

Tirkan'lar Karacadağa yayla kuran koyuncu köylülerdir.

Eski tarihin etnolojik ve antropolojik minyatürlerinden kıymetli bir kolleksiyon taşıyan Karacadağ, arzın merkezine bağlı bir ocak halini aldığı günlerde bakır diyarını tam ortasından delip dağıtmışa benziyor. Onun içindir ki o havalide maden izleri ne kadar dağınık ise madenciler ve maden ifade eden yer adları da o kadar serpme ve yayık bir haldedir.

Bunu bize ispat eden lengüistik belgelerden biri de Mitan, Botan, adlariyle Maden ve Métal kelimelerinin ayni elemanlardan terekküp etmiş ve ayni manayı vermiş olmalarıdır. Etimolojik analizleri şu neticeyi verir:

	(1)	(2)	(3)	(4)
Mitan	: iğ	+ im	+ it	+ an
Botan	: oğ	+ ob	+ ot	+ an
Maden	: ağ	+ am	+ ad	+ en
Métal	: eğ	+ em	+ et	+ al

Madenin vasfı parlaklık, sertlik ve kudret olduğuna göre ana kök anlamının ilk psiko-sosyolojiye göre güneşin başlıca bu vasıflarından çıkmış olması gerektir. (V.+m) elemanı ile onu konkre halde düşündükleri ve nihayet madde olarak ele geçirdikleri zaman esas, valit Tanrı derecesinde onurladılar. Çünkü toprağın bunaltan kuruluğu ve yapışkan çamuru ancak sürüngen hayvanlara mahsus bir hayat verebiliyordu. Kesen, kıran, öğüten bir madde lâzımdı ki, beşer fikrinde kaynıyan ihtiras tufanları yapıcılık kudretini tatbik sahasına koyabilsin. Bu kelimedeki (V.+t) o vakit insanlarının bu aziz madde ile ihtiraslarına dinamik bir işleklik verebildiklerini gösterir. Ondan evvel (V.+m) mücerret bir kavram idi. Onunla abstre varlık ve bir kudret anılıyordu. Om bir Tanrı idi. Firikyalılar ona Amas diyorlardı. Amasya, Amazon, Amat, Emet [1], Amurru, ve Mu kelimelerinde olduğu gibi.

Bu tanrıya (V.+t) elemanının rolünü verdikleri gün artık yere indirmiş ve hizmetlerine almış bulunuyorlardı. Medeniyet o günden başlıyordu. Bakınız (eğ+em+et) ve kaynaşmış şekilleriyle emet ve met ne gibi manalarda ve ne zamanlarda kullanıldı. Prométhée ateşi gökten alarak beşeri medeniyete kavuşturdu. Ve bunun için nekadar müddet zincirli kaldı ve kahramanlık yaptı.

Colchide (şimdiki Rize) kıralının kızı büyücü Médée babasının ve memleketinin saadeti olan Altın postu çalarak Argonot'ların kumandanı Yason'a kaçtı. Ve Metler nekadar kahraman ve madenci idiler. Eski efsanelere istinat eden Türk masallarında da Emet bir kahramandır.

İlk madencilik çok kahramanlık istiyen bir sanat idi. Yüce Asyanın ve Kafkasın bütün eski kahramanları dağları tırnaklıyarak, dişliyerek, ve yalayarak eritti ve dağıttılar.

Bu kahramalardır ki sayelerinde "Medine„ ve "Medeniyet„ ler kurulabildi. Dördüncü eleman olan (an) ve (al) hakikatte anğ ve ağdır ve ana kök anlamının gelişimini tamamlar ve tayin eder.

Madenî servetinin çokluğu ile tanınmış olan Frikya kıralı Midas'a atfedilen şu efsanede elemanların rollerini gösteren hâdise sezilebilir. Kültünü Anadoluya sokup yaydığı için Bacchus bu kıralı mükâfatlan-

---

[1] Maden suları ve madeni ile tanınmıştır.

dırmak istedi ve ona "Tuttuğun, altın olsun„ dedi. Ondan sonra Midas neye el sürdü ise altın oldu. Altın o kadar çoğaldı ki artık zarar vermeğe başladı. O devirde (eğ + em + et) kelimesini elbette ki (V. + s) ile bitirmek zarurî idi. Çünkü Midas'ın altınlarında kıymet kalmamıştı.

Fakat Amet kelimesinin sonundaki eleman ne olursa olsun onların hepsi (ğ) asıllıdır. Ve bu (ğ) (ağ + am + it) kelimesini vasıflandırır. Maden süzülüp hususî şekil alınca /Amid + (V. + ğ)/ şeklini verdiler. İşte Yakut Türkleri bakır sikkeye bu psiko-sosyoloji tesiri ile "Amiday„ dediler.

Diyarıbekir'in geniş bir sahada bakır diyarı olduğu artık öğrenilmiş oluyor. Bilinmiyen zamanlardan beri şimali cenuba bağlıyan bütün ticaret ve askerlik yolları Karacadağ volkanının Dicle yatağına doğru sürdüğü bazalt tabakalar üzerinde düğümleniyor ve bu yollar daha ziyade maden ve maden ürünü naklettiği için düğüm noktalarına Amidağ demek tabiî oluyor idi. Nitekim o merkezin madencilerine de Mitaniğ demişlerdi.

Bu Amida adını prehistorya'nın hangi devrinde ve hangi sosyolojiye tâbi Türkler vermişlerdi? Bunu bilen yoktur. Fakat muhakkak olan bir şey varsa o da Diyarbakır'ın merkezi olan surlu ve hisarlı Türk şehrine Amida denildiğidir. Arada Àmid, Amat ve Karahamat dedikleri de oldu.

Diyarbakır adı nereden ve nasıl çıktı?

Toponominin şaşmaz kaideleri arasında şunu da önemle, dikkatle mütalea etmek lâzımdır.

Bir halkın adlandırdığı bir yere başka ve yeni bir stok geldiği zaman yeni yurtta bulduğu yer adlarını:

A — Kendi hususî kültürüne uygun bulduğu takdirde aslâ değiştirmez.

B — Az çok yabancı bulduğu zaman kendi fonetik kanunlarına uydurarak benimsemiye çalışır.

C — Morfoloji yakınlığına rağmen semantik aykırılık varsa kendi dilinin psikolojisine göre anlamlandırabilmek için analojiye tâbi tutar.

D — Bütün bu imkânlar tatbik sahası bulamayınca o yer adını kendi diline terceme eder ve eskisinin hayatına nihayet verir.

Madenci Türkler bu sahaya geldikleri zaman merkez noktasına bakır ve daha ziyade, alelitlâk maden demek olan Amidağ adını vermişlerdi. Bu adlama keyfiyetinin çok eski olduğu o civarda adların az olmasından anlaşılıyor.

Köy adı olarak yaşıyanlar şunlardır:

Amadan	Erzincan, Refahiye
Amedi	Diyarbakır, Osmaniye
Hamadan	Urfa
Hamedi	Elâzığ

İkinci bir stok bu madeni hususiyetine veya kazandığı yeni vasıflara göre adlandırmak istedi. O zaman ortaya bir yes kelimesi çıktı. Bu kelimeyi bügünkü Türklerden Kırgızlar Yes, Mogollar Ces, Yakutlar Ces, Buyratlar Zes biçiminde olarak kullanırlar. Hepsinde de kırmızı bakır karşılığıdır. (Yakut Lûgati S. 816).

Kim bilir hangi devrin Türkleri ve gene kim bilir kaçıncı stok olarak Diclenin bu bakırlı havzasına geldikleri zaman bakırcılık da değişmiş, bakır halitaları tanınmış olmak gerekti. Çünkü Türkler bu kelimeyi daha ziyade Cesaltan yani parlak bakır diye kullanıyorlardı. Lâtince parlak maden manasını veren aes ile Almanların bu lâtince kelimeden ürettikleri Eisen (demir) bizim Ces ve Yes'in torunlarıdır.

Yukarıda gösterilen toponomik kaideye göre bu kelimenin bu havzada yerleşmesi lâzımdı. Ve tabiî şimdiye kadar yaşamak üzere yerleşti. Şunlar o zamanlardan kalmadır:

Yasıca	Diyarbakır
Yesti	Mardin, Savur
Cezni)	Siirt, Garzan
Ceznik)	Erzincan, Ergani
Kezin	
Gezinkuşağı	Tunceli, Ovacık
Gezge	Erzincan, Refahiye

Yine bir stok maden için erz ve erg kelimesini kullandı. Bu kelime:

(Eğ + er + eğ) .

olarak mukarrer ve sabit bir kuvvetin ve parlaklığın mümessili oluyordu. Nitekim Türkçede Pavet de Courteille'e ve Bolu halkına göre *Ergene* maden demektir. Yakutçada Erçim büyük mukavemet, gerginlik, Erçii kuvvet vermek, mukavemet etmek, Kazan lehçesinde Ercimek tasfiye etmek manalarını verir. Akatçası "Eru„ dur.

Diyarbakır dahi içinde olmak üzere bütün maden ve bakır merkezlerinin adında bu kelimeyi bulabiliriz. Ergani, Erzurum, Erzincan, Ergene, Fergana da olduğu gibi [1]. Keltler madenlerinin çokluğu ile meşhur Bohemya dağlarına Turgan diyorlardı. Fakat yeni Almanca ismi Erz-gebirge'dir. Sturmfels "Bu dağların madence zenginlikleri kendilerine bu adı kazandırmıştır„ diyor.

Türk kollarından olan Keltler ve İrlandalılar kaba madene Mwynmuyun (Walde - Pokorny) ve Yakutlar Möngön diyorlardı. Pekarski'ye göre başka Türkler de böyle derlerdi. Buryatçası da öyle idi. Mogollar

[1] Maraşın Erkenez suyu madenli dağlardan gelir.

Manggun biçiminde kullandılar. Gümüş ve akçe anlamında idi. (Pekarski S. 1610).

Şu yer adları ve bulundukları yerler bizi sevindirecek kıymettedirler.

Menguk	Gümüşane
Mengucek	Elâzığ, Çemişkezek
Menguk	Gümüşane, Kelkit
Menge	Gümüşane, Bayburt

***

Bu maden yani Möngün fizik vasıflarında istikrar ve salâbet kazanınca sonundaki (V. + n) yi bırakarak (V. + r) elemanı aldı. Bizim Mangır dediğimiz kelime bu psiko - sosyolojik kavrayıştan doğmuş ve Bangır, Bakır şekillerine istihale etmiştir. Bakırda da ana kökün primitif anlamı parlaklık ve kuvvettir. Belki tannan ve cazip olan sesi dahi ilkel sosyetenin dikkatini çekmişti. Bu takdirde Bangır-mak fiilini bakırı kullandıkları zamanlarda aramak lojik olur.

Diyarbakır havzasında bu kelimenin de kullanıldığı görülüyor.

Bakır	Siirt
Bakırdağ	G. Antep
Bakırnaz	Muş, Sasun
Bağırgan	Diyarbakır
Bağırsak	Erzurum, Tercan
Bahro	Diyarbakır
Bahru	Elâzığ, Erganimadeni

Şimdiye kadar saydığımız bu maden adlarının hangisi daha eskidir? Bunu tespit etmek iyice bir dikkat ve emek ister. Bence muhakkak olan bir şey varsa her birinin önce ayrı ayrı birer Tanrı veya Demon oldukları dır. Belki kendilerini tanrılaştırdılar belki de Panteon'daki birinci veya ikinci derece mabutlara izafe etmek yoluyle onurladılar. Fakat asıl enteresan olan cihet bu Türkçe maden adlarının bütün medenî dünya dillerinde bugün dahi çelik gibi sağlam bir şekilde yaşamakta olmalarıdır.

***

Tetkik konumuz olan sahaya neden dolayı Diyarbakır denilmiş olduğunu artık kavrıyabiliriz. Memun devrinin âlimlerinden olan Vakıdî 12 asır evvel bu kelimeyi kullanmıştı.. Helâgû Han devrinin en büyük tarihçisi olan Grigoryus Ebul-Ferec hep Diyarbakır adını kullanır. Yakutta da öyledir.

Bu bakımdan Diyarbakır adı İslâmdan öncelere kadar uzanabilmelidir. Her ne kadar Amidağ kadar Prehistorya'nın derinliklerine çıkabildiğini gösteren bir kayt yoksa da Bakır kelimesinin eski şekilleriyle Yakut, Burgyat ve Mogol lehçelerinde yaşaması Keltlerle beraber Avrupaya gitmesi göz önünde tutulursa onu Milâttan evvellerde aramak tabiî olur. Şu halde İslâmın Sugure tırmandığı zamanlarda Amidağ'ın bir adı da Diyarbakır idi.

İslâm, Türk sosyetelerinden bazılarının dilinde ve maşeri karakterlerinde önemli bir (merkezden sapma) işlevi yaptı. Medreseler halk etimolojisine eleman hazırlıyorlardı. Arap harflerinin sertliği ve Arap yazısının darlığı Türkçeye hasta ve bunalgan bir kalıp veriyordu. Her Türkçe kelime yazı kılığına girer girmez türkçelikten çıkıyordu. Her kelimede Arap düşüncesine, Arap kültürüne göre bir anlam cevheri arıyorlardı.

Yazının bu tesiri, mantalitenin bu sapıklığı birçok Türk kelimelerini dejenere etti.

O havalide Rabia'nın bir kolu sayılan Bakr ibni Vail kabilesi yaşıyordu. Bu kabileye ve onun anası sayılan Rabia camiasına bu adları kimler vermişti? Bunu kimse bilmediği gibi jenealoji'lerini belli bir kerteye kadar çıkarıp sürebilen de yoktu. Her ikisi hele Bakr ibni Vail tamamiyle mitolojik bir varlıktı.

Eski Arap şecerelerinde bu isme tesadüf edilmez ve Rabia'nın kolu ancak Bakır olarak kaydedilir.

Bu kabilelerin antropolojik vasıfları Diyarbakır'ın ve Karacadağ'ın yan ve yüresinde yaşıyanlardakinin tamamen aynidir. Küçük Bakran ve Bakkara aşiretlerinde de öyle.

Irkan Türk oldukları gibi ismen de Türk olan bu kabilelerin prehistoryayı dolduran ve ilkel medeniyeti kurup âleme tanıtan Orta Asyalı Türk cedlerimizin bugünkü mümessilleri olduklarında şüphe edilmemelidir. Kelimelerin Güneş - Dil teorisine göre analizi bizi bu aydın hakikate kolayca erdirir.

Şimdi etimolojiyi Güneş - Dil kaidelerine tatbik etmenin en doğru yol olduğunu bize ispat eden bir belge vermeme müsaadenizi dilerim.

Bütün Mezopotamya kabileleri prehistoryanın Türk asıllı kavimlerini temsil ederler:

Şamar	: Sumer
İneze	: Anzan
Sahr	: Saka
Lam	: Elam
Kays	: Kas

Metinan : Mitani
Huri : Huri, Harri.
Haltan : Kalde

Daha evvelki yazılarımda üzerinde fazla durmuş olduğum bu kabile ve kavim adları araplaştırma gayreti ile yeni lûgatlere yeni mana ve medlullerle geçmiş olmakla beraber asliyetlerini kaybetmediler.

Bakr ibni Vail'in ana kabilesi olan Rabia da bunlardan biridir.

Güneş - Dil Teorisi kelime etimolojisinde prehistoryadan ve primitif anlamlarından başlamayı semantik baz olarak ve (V. + K.) disiplinini tesis etmiştir.

Şu halde Rabia esasta (ağ + ar + ab + iğ + ağ) ve bitişken şekli ile «arbaa» idi. Şimdi malûm en eski dillerde bu kelimeyi arıyalım.

Friedrich Delitzsch bize şu adları tanıtıyor:

Arap lûgatçilerinin (Bakr ibni Vail) in mitolojik ve efsanevî bir hatıradan ibaret olduğu yukarıda yazılmıştı. Evet, bir hakikatin bugün efsane kıymetine geçmiş bir hatırası.

Araplar eski Sumer memleketinde buldukları Samra kasabasının adını "Göreni hoşnut eder„ manasına gelmek üzere (Serre men rea) yaptılar. Halbuki bu öz Türkçe kelime yer adı olarak bakınız nerelerde yaşamaktadır;

Samra : Kütahya, Uşak
Samralar : „ Emet
Samrık : „ „
Samr : Bilecik, Söğüt
Samirik : Samsun
Samir : İzmir, Ödemiş

Su anlamında gelişmiş olan bu kelimelerin tâbi tutulduğu yukarki etimolojinin kofluğu bizi Bakr ibni Vail adı üzerinde durmağa elbette ki mecbur ederdi. Bu kabile adının üç unsuru şunlardır:

Bakr ibin Vail
Bu üç kelimenin Türkçe şekilleri şunlar olmak lâzımgelir.
Bakır ebin avul.
Bu kelimeyi manalandıralım:

1 — Bakır, cevheri Diyarbakırın ve bütün Doğay çevremizin mebzul olarak sakladığı madenin tabiattaki şeklidir.

2 — Ebin: Çiğit, Çekirdek (Bursa, Elazığ, Dergi)
Ebin: ayni mana (Radlof, Teleüt lehçesi)
Evin: Cevher (Denizli tarafı Dergi)

Avul kelimesine gelince bu çok anlamlı Türk kelimesi asle dokunmıyan ufak farklı morfolojileriyle bütün dünya dillerine yer, mahal ve saha anlamlarında olarak geçmiş ve yayılmış bulunuyor. Kırgız, Kazan ve Çağatay lehçelerinde kariye anlamlarına geldiği gibi. Böylece her üçü bir arada /Bakır cevheri yeri/ manası verirdi.

Bu üç kelimenin sentaksa uymakla beraber Türk gramerine uymadığını söyliyenler olabilir. Bu düşünce karilerime lengüistik bir fikir vermeme imkân hazırlardı:

Dilleri tipoloji bakımından üçe ayırırlar. 1. Tek heceli ve izolan 2. Bitişken 3. Bükülgen. Dillerin bu vasfı katî değildir. Her dil bu üç hususiyetten muhtelif derecede olmak üzere her üçünü de gösterir. Fakat hangi vasıf galip ise dil onun adını taşır. Bu lengüistik hadisenin esası dillerin Psiko-sosyoloji tesiri altında bir tipten diğerine geçmesi ile izah edilir. Tarihin falan devrinde aglutinant (bitişken) olan ikinci bir devrinde bükülgen olur. Meselâ, bugünkü ingilizce bükülgenliği bırakarak sadeliğe yani izolan tipe doğru yol almaktadır.

İşte onun içindir ki Güneş-Dil Teorisi, mensup olduğu dil hangi tipten olursa olsun, bir kelimeyi ele aldığı zaman onu tek heceli tipe irca ederek (V. + K.) disiplinine tâbi tutar.

Böylece eski metinlerde dil tipi veya gramer, sentaks aramak etimolojiyi iğlâk etmekten başka birşey yapamaz. Sumerliler Tanrının kapısı yerine Ka Dingirra (Babil'in eski adı) derlerdi. Ka bizim kapının taayün etmemiş, isimlenmemiş şekli ve Dingir de Tanrı kelimesinin kendisidir. Böylece (Bakır, ebin, avul) cümlesinin Proto-Türk dediğimiz (monosilabik izolan) tipte bir dile raci bir nahiv ile söylenmiş olduğuna intikal edebiliriz.

***

Elâziz adının da böyle bir analoji tesiri ile Alazığ'dan dejenere edilmiş olduğunu görüyoruz Çünkü, Milâttan evvel sekizinci asır başlarında Vannik (Urartu) lardan Menuas şimal batısında Etilere karşı bir sefer açtı. Ve sitelerden bazılarını zaptederek Fıratın kaynaklarında olan (Alzı) arazisine girdi [1]. Görülüyor ki Alzı ve Güneş-Dil Teorisinin her dil için tespit ettiği gövdeleşme disiplinine göre Alazı yeni bir kelime değildir. Hattâ Muş civarındaki Alazu-rum köyü dahi ayni adı taşımaktadır. Milâttan sekiz asır önce Vannık'lar dahil olmak üzere bütün o taraflarda bitişken tipte bir Türkçe konuşuyorlardı.

Alazığ kelimesi lengüistik paleontolojiye göre (al + azığ) kısımlarına ayrılarak mütalea edilir. Al ve gerçek şekli ile (ağ + al) güneşten

[1] The Canbridge Ancient History - Volume 3.

doğmuş ana vasıfların mubaleğalı olanlarına karşılık idi: çok parlak, çok kuvvet, çok aziz, çok yüksek ve başkaları gibi. Vicdanların takdis ettiği kutlu varlıklara ve kavramlara da bu kelimeyi kullandıkları: Allah, ulu ve konkre manada alav ve il gibi. Diyarbakırın "Al„ köyü ile Diyadin'de Azı köyü bunu teyit eder.

Azığ, Türkçenin bütün lehçelerinde zat ve zahire manasına gelen bu kelimenin Azıklan biçimiyle taayüş ve maişet anlamlarını verdiği malûmdur.

Psiko-sosyoloji bu kelimede kudsiyet temayülü halk ettiği zamanlar bu isimde bir mabut türemiş idi /(Vedalar) Huma içerek bahtiyarlık ve refah Tanrısına "uzağ„ ve uziğ'ye ererlerdir [1]/. Birçok sosyetelerde mabutların adı bu kelimeden türemiş olmakla beraber kökünün, amelî hayatta refah ve saadet temin eden zattan ve zahireden çıktığı apaçıktır.

Şu halde Elâziz gerçek ve asîl Türkçe şekli ile Elâzığdan başkası değildi.

***

Bu tarzda bir analoji ile buna benzer "asıldan azma„ ve azdırma şekillerine birçok misaller getirilebilirse de o etüdü umumî vatan toponomisine bırakarak iki misal daha vermekle iktifa edeceğim.

1 — Siirt. Bu Türkçe kelimeyi Fars kültürünün hâkimiyeti devrinde üç yer manasına gelmek üzere (si + irt) e ergittiler. Halbuki bu kelime elemanlarının rolüne göre kendisinde devamlı su ve kararlı su bulunan obje demektir. Bugünkü Siirtte bu su bolluğunu bulmak kabil değilse de eski Siird'in Batman çayı kıyısında olduğunu düşünmek bu kanaati edinmek için kâfidir.

2 — Mardin. Bu şirin Türk kasabasının güzel adını Süryanî kâtipler (Mar-din) kısımlarına ayırdılar ve Mar kelimesine aziz manasını verdiler. Halbuki bütün tarih sürümü Türklerin ve Türk kalmış olan bu memleket, topoğrafik hususiyetine göre adlanan seçkin toponomik bir tiptir. Bütün çölü ve arkasındaki dağlık araziyi en çok engelsiz bir kolaylıkla tarassut edebilen, 1080 rakımlı tepeye bu hususiyetinden dolayı isim vermek gayet tabiiidi.

Türkler bu gibi, her tarafı müşahede hükmü altına alabilen yüksek yerlere Marak (Rasat yeri) manasında (Rad. Sart) derlerdi. Rasathanesi ile meşhur olan Maraga bu fikri takviye edebilir. Mensubiyetlerine ne itibar edilirse edilsin Mertek ve Merdiven dahi ana kökün yükseklik anlamından gelişmiş elemanlara bağlanır.

---

[1] E. Huber: Das Trankopfer, S. 169

Böyle olmakla beraber Süryanî kâtipler bu kelimeyi aslından o kadar uzaklaştırmış değillerdir. Çünkü Mar aslında ağ + am + ar olduğu için ana kök anlamının yükseklik ve ışık anlamlariyle yücelik ve aydınlık takarrürünü ifade eder. Onlar da bu kelime ile büyüklerinin yüksekliğini ve nurluluğunu ifade ederler.

Tü kçede Mar + ak rasathane olduğu gibi Marakçı râsıt, Maraklama rasat ve Maraklamak tarassut etmek manalarını verdiğine göre Mar teması (V. + t) alınca yükseklik ve ışık yapmak ve yahut yükselme ve parlama kıymetlerini alır. Nitekim Martamak bir nevi tarassut demek olan tahkik manası vermektedir. (Rad. Tel. Sagay.)

Mardin kelimesinin sonundaki (V. + n) (ğ) den çevrilmiş olarak manayı tamamlıyan ve ifade eden bir eleman olduğuna göre Mardin yüksekliğin ve ışığın bir obje veya süjede takarrür etmesi demek olur. Şu yer adları fikrimizi takviye edecek toponomik misallerdir:

Mardar (Samsun), Mardik (Bayazıt), Mardik (Malatya), Mardin (Kayseri), Mardo (Bayazıt) . . . .

Bütün bu izahlardan öğrendiklerimizi şöylece hulâsa edebiliriz. Halk etimolojisi o günkü zihniyetlerin doktrinlerini zerkederek kelimeleri, bilhassa yer ve insan adlarını hem semantik, hem fonetik bakımdan değiştirebilir. Etüdümüz olan Diyarbakır da böyle bir istihale geçirmişti.

Her vasfı ile öz ve temiz Türk olan Diyarbakır adı yabancı tesirlerle uzun müddet pas ve curuf içinde yaşadı ATATÜRK'ün yurd ve milletseverlik aşkının ilâhî ocağı olan kalbînden bir kıvılcım şimdi onu yeni süzülmüş temiz bir bakır parçası haline getirdi. Ne mutlu Diyarbakır'a.

Prof. H. R. Tankut

ESSAI SUR LA FORMATION DU LANGAGE

Etude Comparative d'après les principes de la Théorie de Soleil-Langue

II

ADDENDA

Nouvelles Séries de Correspondances non insérées dans la première partie [1]

Le chef de la section de Grammaire à la Société Linguistique Turque, Ahmet Cevat Emre avait préparé une étude comparative entre les langues indo-européenne et la langue turque, d'après la théorie Soleil Langue (Güneş-Dil).

Cette étude d'une valeur exceptionnelle était soumise à la Commission spéciale du 3 ème Congrès Linguistique et avait attiré la grande attention des délégués étrangers.

Dans notre bulletin no. 21-22, nous avions donné le texte de cette étude, en promettant la suite pour un prochaine numéro.

Nous avons le plaisir d'inserrer cette suite dans ce numéro du bulletin.

---

[1] La première partie de cette étude est dans notre bulletin No. 21-22

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e	Thèmes
Les choses hautes etc. (continue).	**okar** (Tchag.) «haut, élevé» **agarı** (Uyg.) «en haut» **yokarı/u** (différ. dial.) «1. en haut, 2 partie supérieur» **yogaru** (Ork.) id. **yokuş** «montée» **yüksek/yüğsek** «haut» **übüs** (Yak.) «préfixe qui marque un degré haut» **obun/omun** (Yak.) «exagération, precipitation outrée» **oburgu/omurgu** (Yak.) «1. plus grand, 2. preux» **obart-** (Anat.) «exagérer» **sogoru** (Yak.) «côté d'en haut, midi» **sivri** «pointu; élevé, svelte»	ok (ar+i) (y)ok(ar+i) (y)ük/ğ üp (+s) ob- (s)og (+r) (s)iv (+ri)	**ukar** (omb.) «Burgberg» **ochar** (mir.) «Ecke, Rand» **ochyr** (cymr.) id. **upari** (skr.) **upairi** (av.) etc.=**über** (all.) «sur» **ober** (all., v.h.a.) «supérieur, etc.» (h) **ῠper** (gr.) ὑπέρ id. (h) **upsi** ὕψι «en haut» etc. **super** (lat.) = **über** (all.) **superus** (lat.) «qui est en haut, supérieur»	uk (ar) okh (ar) up (ar+i) ob(er) up(er) up (+s) (s)up (+r)
Projectiles, armes, appareils: flèche, filet, arc, fronde, foudre, pierre, lance, javelot etc.	**ok/oh** (plup. d. dial.) «flèche» **ağ** (plup. d. dial.) «filet» d'où **av** «chasse» **anğ** «gibier» etc. **sak-pan** (Kır.) **sak-man** (Tchag.) **sapan** (Osm.) «fronde», donc: **sak-** pierre comme projectile. **saman** «ciel, foudre (?)» dans **saman oğrusu** «voie lactée: voie de foudre ou céleste» **saka** (Divan) **saga** (Kırg.) «(pied d'une) montagne»	ok ağ (s)ak- (+man) (s)a- ak/ğ	**akōn** ἀκων «javelot» **akonē** ἀκόνη «pierre à aiguiser» **akmon** ἀκμών «1. enclume, 2. foudre, 3. ciel» cf. **kamen** (russ.) «pierre» **ās** (pers.) «pierre» **asman** «ciel»	ak (.n) ak (+mon) as <*ak+s

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Projectiles (continue).	**kosta** (Sag.) «flèche d'un héros légendaire» **kustuk** (Yak.) «flèche à pointe de fer» **onğogos** (Yak.) «flèche» **sa** (Sag.) «arc» **sā** (Yak.) id.	kos (+ta) kus (+tuk) onğ(+.gos)	**asana** (skr.) **azna** (got.) «flèche» **asta** (Zend.) id. cf. all. **Ast** **astal astas** (irl.) «lance»	as (+na)
			hasta (lat.) «lance, pique» **sagitta** (lat.) «flèche» **agra** (gr.) «chasse, prise» **anğhos** (gr.) «lance, pique»	has(+ta) anğ (+hos)
Les choses longues, effilées, pointues : Flèche, axe, rayon, tige, manche, fuseau, clou etc.	**ok/uk/oh** (différ. dial.) «1. fléche, 2. axe, 3. rayon, timon etc.» **uk** (Yak.) «manche, tige» **ūk** (Kır.) «le poteau de la yourte» **uç/uc** (différ. dial.) «pointe, bout» **ucra** «lointain, isolé; qui est à l'autre bout...» **ük** (Tchag.) = **tük/tüy** (plup. d. dial.) «poil, toute chose mince et pointue» **ık** (Sag.) «archet du violon.» **ik/ig** (différ. dial.) «1. fuseau, 2. clou, 3 axe» (avec t / d init. tik, tiken «épine» - dik, diken, tike etc.) **ekek** (Tar.) **egek/egeu/eğe** (différ. dial.) «scie, lime, râpe» **eksi/ōksū** (Osm.) «bâton à tisonner, tisonnier et tison»	ok uk ük ık ik iğ (t) ik (d) ik ek	**akis** ἀκις (gr.) «pointe» **acus** (lat.) «1. aiguille, 2. paille de grain» **akros** (gr.) «aigu» **akris** «sommet d'une montagne» **oksis** «pointe»	ak- ak- (ac-) ok-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Objets pointus, longs etc. (continue)	**ekser** (Osm.) «clou» **eki/ekki, iki/ikki** « deux : fourche cf. all. zwei/zweig : (provient d'un redoublement?)			
	ekel (Tchag.) «Ş. S. çelik çomak (oyunu) : «(jeu) des bâtonnets»	ek (.1)	**igla** (russ.) «aiguille» **egle** (ags) «Aehrenspitze» **ahil** (v.h.a.) id.	ig (+l) eg (+l) ah (.+l)
	ıklağ - ıklau (Kaz.) **oklağu - oklau** ve **oklava** (différ. dial.) «rouleau à patisserie»	ık(+la) ok(+la)	**akaina** (gr.) «pointe, aiguillon» **akanos** (gr.) «chardon» **akantha** (gr.) «épine»	ak (.+n)
	igne/ikne/îne/ine (differ. dial.) «aiguille»	ik(+ne)		
	egin/egne (differ. dial.) «dos, dorsum, d'où épaule, anc. *epine (dorsale)»	eg (.n)		
Le lourd, le lent, le difficile; grave important, etc.	**akır-** (Kaz. Kır. Kkır.) : **akırın** «lentement» **akrın** (Kom. Krm.) id. **akrin** (Tchağ.) id.	(types pleins)	**guruh** (skr.) «lourd, important, respectable»	(types aphér.) gur-
	akkır (Alt. Tel.) «lent; (redoublé) lentement» **akkırın** id.	(a) kır- (a)kır (.n)	**giran** (pers.) «lourd» **gravıs** (lat.) «lourd, grave»	gir (+.n) gr-
	ağır (Uyg. Osm. Tchağ. Küer. Az. Krm. Kom.) **aur** (Kır.) **ıar** (Yak)	(a)gır	**gurti** (lit.) «sich legen (vom Winde)» **gruts** (lett.) «lourd»	gur- gr-
	avır (Kaz.) «lourd etc.» **ağırla-, avırla** «honorer; traiter d'important, de grave.»		**barys** (gr.) «lourd, lent ...»	bar-
	abır «Ruhe, Höflichkeit ; civilité»	(a)bır		
	yıvır (Tchouv.) «lourd»	(y) ıvır		

Catégorie sémantique	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Le mal, maladie, malade, etc.	**ağrı** (Osm. Az. Krm. Kumd.) «le mal, maladie»	ağ (+ri)	**aeger** (lat.) «malade, souffrant»	ag(+.r)
	ağrık (Koyb. Kom.) id.		**aegror** «maladie»	
	agarı- (Koyb.) = **ağrı-** «fair mal, sentir le mal»		**aegrotus** «malade» cf. **ıardık** (Yak.)	agr(+tus)
	aurû, auru (Kır. Kaz. Kum.) = **ağrı;** cf. **aur** «lourd»	au-(pour ağ)	**hvorıy** (russ.) «maladif»	
	ukra (Kaz.) «espèce de maladie de bestiaux»		**hvorat'** «se sentir mal» cf. **yıvır** (Tchouv.) «lourd»	(h)vor-
	ıarı (Yak.) «le mal, la maladie» cf. **ıar** «lourd»	ıa-(pour ağ) ıar- (+ dık)		
	ıardık adv. «malade»			
	sayrı/sayru (Osm. Tchağ.) id.	(s)ay- (+ri) (ay pour ağ)	**sayras** (fln.) «malade»	(s)ay (+r-)
			sair (got.) **sēr** (v.h.a,) «le mal»	(s)air- (s)er
Le piquant, l'aigu, qui fait mal, maladie, malade etc.	**ık, ığ, yık** (Uyg. Tchag.) «le mal, maladie»	ık/g	***aig-, ing-** (i.-e.) «malade, souffrant»	aig-/ing-
	ığez/ığeze (Anat.) «maladif»	(y)ık	**ĩgt** (lett.) «souffrir intérieurement»	ig(t)
	ığdır (Anat.) id.	ig(+ez)	**ĩgnet** «avoir le mal de cœur»	
	ıkçıl, ıklı etc. id.		**Ekel** (all.) «mal de cœur»	ek-
			ekki (v. norr.) «le mal, le chagrin»	ek-
Vie, création	**ay-** (Yak.) «créer, donner l'existence»	ay-	***ayu-** (i.-e.) «vie, durée de la vie»	ay-
	ayı (Yak.) «création, créature; principe de création»		**āyu** (skr.) «vie»	
			yav- (av.) «durée longue»	yav-
	yayū (Alt.) «création»	yay-		

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Indèterminable	**ayva** (Osm.) «coing» **iğde** (Osm. Tchag.) **yigde, yigte** et **iğde** (Divan, Trkm. Oğuz.) «jujube, espèce de j.»		***ōivā, ivā** (i.-a.) «bée.» **ūva** (lat.) «raisin» **ūoga** (lit.) «bée» **agoda** et **yagoda** (v. sl.) «fruit, bée» etc.	
Vie: parent (s), parenté	**ana** (la plup. d. dial.) «1. mère, 2. femme, âgée et respectée, 3. femelle; 4 (Tub.) tante» **ene** (Alt. Tel. etc.) «mère» **anay, eney** id. (pour honorer une femme âgée) **anne** (Osm. Tchouv.) «mère, maman» **nine** (Osm.) «grand' mère», «grand'maman»	en-	***an-** (i.-e.) «signe pour marquer l'aïeul (e)» **annis** (gr.) «grand'mère Hés.», **anō** ἀνώ id. **anus** (lat.) «vieille femme» **ano** (v. h. a.) **ane, ene** (m. h. a.) = **Ahn** (all.) «grand père, aïeul» **ana** (v. h. a.) **ane** (m. h. a.) «grand mère»	an-
	enük/enik (Tchağ. Osm.) «jeune lion, jeune chien etc.» cf. **eni/ini** (différ. dial.) «frère (cadet)»	en (+ k)	**ane** (preuss.) «alte Mutter» **anyta** (lit.) «belle-mère» **vnuk** (russ.) «petit-fils»	vn (+ k)
Force: saisir, prendre; lancer etc.	**al-** (la plup. d. dial.) «prendre, saisir ...»	al-	**el-ein** (gr.) ἐλ-εῖν «prendre, saisir»	el-
	el/elik, elig (la plup. d. dial.) «main: qui saisit»	el-		
	sal- «lancer, pousser, remettre; expédier; imposer; etc.»	sal	**salyan** (Got.) «offrir» **selia** (v. norr.) «remettre, livrer»	sal- sel-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.e.	Thèmes
	selik (Tar.) «contribution, impôt» = **salık**	sel-	**sellan** «donner»	sel-
	ara - mak (Osm. Az. Tchag.) «chercher, demander»	ar - a -	**ere-ō** (gr.) ἐρέ-ω «demander, interroger»	er-e-
Objets longs	**arış** (Tob. Kaz. Krm.) **arıs** (Kır.) «brancard, timon» **arış** (Tchag. Osm.) «1. brassée, 2. aune, 3. trame» (cf. **erişte** «macaronis turcs, en forme de lacets.)	ar (+ıs)	**arah/aras** (skr.) «rayon de la roue» **aratnih** (skr.) «aune»	ar (+ah/s)
Le ruisseau, le canal; arroser etc.	**ark/arık; arik/erik** (la plup. d. dial.) «canal pour arroser» **arga** (Tchağ.) «ruisseau» **argı** (Şor.) «affluent» **üreh/ürüs** (Yak.) «fleuve»	ar (+k) ar (+g—) ür (+.h/.s)	**erik** (russ.) et **arık** «canal» **reka** (russ.) «fleuve» **ryaks** ῥύαξ (gr.) «torrent» **roos** < ro*F*os (gr.) «affluent» **oroganem / aroganem** (arm.) «j'arrose» **rīvos** (lat.) «ruisseau» (Roma, d'origine etrusque, de la même etym.) **rigo** (lat.) «arroser» (cf.) **ruiss-eau** (fr.) **īrma** (skr.) «bras»	ar (+ .k) (*a) r(+.k-) (*a) r (+ .k) (*a)r(+ .*F*) or (+ .g) (*a)r(+.v<ǧ) (*a)r(+ .g)
	ırmak «fleuve : probablement jadis affluent, nehir kolu = bras d'un fleuve»			

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Voie, passage méthode, règle; art ...	**art** (Divan.) «Bergpass» **artığ** (Leb. Şor. Sağ. Koyb.) «gué» **artūğ** (Tel.) id. **ertik** (Divan.) «voie» (Le défilé, le passage, la voie... a dû servir à l'expression de la manière, de la façon, de la règle, comme méthode en grec; plus tard c'est **yol** qui a occupé cette fonction en turc, mais le sanscrit et le germanique ont gardé le vieux **(a)rt-**)	ar + t ar + t er + t	**art** (fr.) «s'identifie à» **Art** (all.) «manière, façon; cf. gr. méthode = voie moyenne» (a) **rti-h** (skr.) 1. «**Art,** Weise» (a) **rtu-h** «Ordnung, Regel» (Ici aussi transparaît le sens de méthode, voie, que nous découvrons moyennant turc **art.**)	ar + t (a)rt-
	yordam/yoldam (Osm.) «1. habileté acquise. 2. ordre, bienséance; règle, us.» (cf. **artam** (Tchouv.) «qualité») **ertek** (Tchag.) «légende : tradition»		(a) **rtam** (skr.) «rite, ordre, us, tradition»	
	arvıs/ş arbıs / arban/arbağ/arpağ (Divan, Tchag. Uyg. Alt. etc.) «Zauberspruch, invocation magique etc.»	ar + b/v	**araīos** ἀραῖ-ος 1. qu'on invoque par des prières; 2. maudit etc.» **arā/arē** (gr.) <*arF a «prière, malédiction» **aryati** (skr.) «louer»	ar + aī ar + F ar + y
Mouvement:	**at-** (anc. ad-) «marcher dans: **adım**: pas»**ut/ōt-** (Tchouv.) id.	at/d -	**atati** (skr.) «marcher»	at-
Marcher, pied, pas, partie inférieure, bas ...	**atah** (Yak.) **adak/ad̀ak** (Divan, Uyg.) = **ayak** «pied»	at/d - (. k)	**adhah** (skr.) **adə** (av.) «en bas» **ades** ἄδες (gr.) «pieds» Hés.	adh (.h) ad (.ə̄) ad-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
	etek/itek/edek (différ. dial.) «dağ eteği : pied de la montagne»	et- (. k)	**it-ti** (russ.) «marcher» **idu** Ie per. «marche»	it/id-
	etik/itik/edik/ödük (différ. dial.) «chaussure»	et - / it -	**otn** (arm.) **otk** «pied»	ot (.n/k)
	azak/aşağ (différ. dial.) «au dessous, en bas, la partie inférieure»	ed/öd - (. k) az/aş-(.k/ğ)		
	öt- (différ. dial.) «passer»			
Mouvement : lancer, se lancer: se coucher	**at-** (panturc) **ıt-** (Yak.) «jeter»	at - ıt -	***yē** (i. e.), ***yē- k-** «jeter»	
	ıvıt- (Tchouv.) id.	(ı) vıt.	**yac-io** (lat.) «jeter»	(y)ak-
	yat- (la plup. d. dial.) «se coucher» (cf. **yas- : yaslan -** on constate souvent turc t = i. e. k).	(y) at - (y) as -	**(ğ/h)ēka** (gr.) ἧκα «jetai» **(ğ/h)ēsō** (gr.) ἥσω «jeterai» (l'esprit asper pour ğ/h/s ou ğ/y)	(ğ/h) ēk-
			yac-eo (lat.) «se coucher»	(y)ak-
	yastı/yassı (Kaz. Kom. Osm. Tchag.) «ample, large»		**vāstus** (lat.) «désert, vide» **vastus** «large»	
	yazı (Alt. Tel. Küer. Kom. Ork. Uyg.) «le désert, la plaine»		**fāsach** (v ir.) «désert» **wüst** (all.) id. Wüste «le désert»	
Vie : croître; peuple etc.	**oğul** «2. essain» (cf. ehl/ehali, ar. peuple)	oğ (+. l)	**ohlos** ὄχλος (gr.) «foule, peuple»	oh(+l-)
	uruk (Uyg.) **urug** (Çağ.) «famille, postérité, parenté, race, clan; origine : **etkü uruk** = guter Verkunft»	ur (.k/g)-	**origo** (lat.) «origine, naissance; famille, race; source»	or (. g)-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. e.	Thèmes
Feu	**uot** (Yak.), **vot** (Çuv.) **ot/ud** (tous les autres dialectes) «feu» **odun/utın** (plus. dial.) «bois à brûler»	(x) ot- (x) ut- ot/d- od (+.n)	*ât- (i.-e.) «feu» **âhar** (av.) » **aed** (irl.) » **ad** (v. av.) **ait** (v. h. a.) «bûcher» sec. **ëdhah** (skr.) «bois à brûler» **aedes** (skr.) 1. «foyer» 2. «temple : autel» **aïθ-ω** (gr.) «brûler»	at- ad- aed ad adh (+h) aed (+a)
Chaleur - feu	**ört** (plus. dial. Rad. Lab.) «incendie» **örte-** (Tchag. OT.) «brûler, griller, rôtir» (S. S. «irriter, exciter la colère» **örten-** «1. se torréfier, se rôtir; 2. se mettre en colère»	ör (+t)	**ärdor** (lat.) «ardeur» **ardere** «brûler, être en feu» **äridus** (lat.) «aride, sec, desséché» **ärida** «terre ferme» cf. kaïra (gr.) kara (turc.) id.	ar(+d)
Lumière; pur, beau, blanc, rouge etc.	**oruk** (Tchag. OT.) «lumière solaire» **arun/arın** (Tchag.) «pur, beau» **uran** (Yak.) «beau: (rouge et blanc)» [v. le groupe arık «pur», **örük/üg** «clair» **örün/ürüng** «blanc» etc.] **uragut** (plus. dial.) [var. uraut, uravut] «la femme (considérée comme rougissant facilement, cf. got. gariuds)»	or (+uk) ar (+üa) ur (+.n)	***ereut** (i.-e.) «rouge...» **ereuthö** (gr.) «rougir» **arev** (arm.) «soleil» **arunah/arusaḥ** «rouge» **gariuds/ariuds** (got.) «honorable: qui rougit facilement» **röhitah** (skr.) «rouge, rougeâtre» **roh** (pers.) «jeune: qui rougit»	ar- ar- ar- ar(+.n) (g)ar- r(oh)-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Clarté : voir, regarder, attention etc.	**odoy** (Altay) «pupille» **odū** et **adī** (Yak.) «regard, attention, observation: **odūlān** kōr- «regarder attentivement» **odūlā-, adīlā-** (Yak.) «remarquer» **odūlāh, adīlāh** «remarquable» **odūsut, adīsıt** «attentif; qui a du regard» **odurun** «une maladie d'oeil»	od -	**vid-ere** (lat.) «voir» **vid-ati** (skr.) «Wissen» **vedas** «Kenntnis» **eiδ-** omai, **eiδō-** (gr.) «voir, observer» **iδ-ein** id. **oiδ-a** «j'ai vu = je comprends» etc.	vid- ved- eid-/oid-/id-
Voix, parole, parler; entendre, comprendre etc.	**ok** (Uyg.) «voix, mot» **ok-** (Uyg.) «appeler» **okı-** (Tchağ.) = **oku** (Kır. Kkır. Osm. Krm.) «appeler, inviter, chanter, lire» **uk** (Uyg.) «sens, signification» **uk-** (Uyg. Alt. Kır. etc.) «entendre, comprendre» **uka** (Tel.) «mythe, légende»	ok ok - ı - uk	***vek°** (i.-e.) «parler» **vakti** (skr.) «parle, dit» **vac-** (av.) «parler» **vākn** sg. (skr.) «voix» = **vaxs** (av.) = **vox/vocis** (lat.) id.	*vek° - vak- vok-
Vie: oeuf, graine etc.	**evün/evin** (Divan, Koran en Uygur) «graine, semence» **ebin** (Tel.) «noyau» ; et < ***oğ-** : **oğul** «ovule, fétus: dans oğul-duruk = matrice»	ev - eb - oğ -	**ōvum** (lat.) «oeuf» **ōbea** pl. (gr.) Hés. φον id. **ovule** (fr.) «produit de l'ovaire» **og** (irl.) «oeuf» < *og - os, *oges **oeg** (ags.) **egg** (v. isl.) id.	ov- ob- og-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e.	Thèmes
Chaleur: désir,souhait	**iste-** (la plup. d. dial.) **isle-** (Trkm.) «vouloir, chercher, rechercher, désirer ...» **is/iz**=trace; c'est le verbe **izde/izle** qui en dérive; iste - et izde-sont deux différents verbes.» **is/iş** (la plup. d. dial) «affaire: tout ce qu'on a choisi et dont on fait l'objet de son effort; effort (?) cf. iş güç»	is/- is/ş	***eis-** (i. - e.) «vouloir, demander, rechercher» **ēsa-** (skr.) «désir, souhait, choix» **ēşati** «cherche» **işaiti** (av.) id. **iş** (av.) «souhait, désir; l'objet du souhait, du désir»	eis- es- eş- is- iş
Mouvement, force : atteindre, arriver, venir etc.	**eriş mek** < er + iş- (Osm. Kom. Krm. Kar) «arriver, atteindre» **il-** (Osm) «atteindre, rencontrer» (la plupart des dialectes a ce verbe et l'emploie avec des sens proches) cf. iliş- (la forme **el-/eleş-** aussi existe.)	er (+iş-) il-	**erhomai** (gr.) < *er + sk- «-venir, arriver» (Bois. p. 28.7)(sonaoriste, son parfait, son futur et son participe etc. se forment de :) **el-/ēl-** : **ēl** thon, ēlthōn, eleusomai etc. «venir, arriver» (c'est un fait remarquable que le turc conserve ces deux thèmes verbaux) **(e)rech-** (skr.) «rencontrer,atteindre» **res-** (pers.) : **reset** «atteint, arrive»	er (+sk-) el/el- (e)r (e)res-
Mouvement, force...	**ert-** (Yak.) «ramer» **erdiğ** (Yak.) «rame»	er(t)	**eret-o** (gr.) «ramer» **eret-mon** (gr.) «rame» **arit-rah** (skr.) «rame»	er (+.t)

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e.	Thèmes
Sens, raison; parole...	**ep** (Osm. Tchag. Uyg. Alt. Tel) «raison»; ebi yok «sans r.» ebi bar «avec raison» **ip** (Kaz. Bar.) id.	ep	**epos** ἔπος (gr. el.)	ep
	kep (Kır. Sag. Koyb.) «sens, raison»: kebi çogul = ebi yok.	kep	**Fepos** ϝεπος (gr. cypr.) «mot, parole ; ce qu'on exprime par la parole» [<*ϝ εϝ Walverg. I. 245]	Fep / FeF
	kep (Bar. Kkir. Krm.) «mot, parole : ne keptir ol»		**güf-** (pers.) «güf-ten parler»	güf
Mouvement: souffler; vent ; odeur.	**es-/is-** (differ, dial.) «souffler» **esin** (Divan) «vent»	es-	**ves - ti** (lit.) «faire du vent frais». **vesà** «vent frais» **vās** (isl.) id. **vāsa -** ḥ (skr.) «odeur»	ves-
	yel (differ. dial.) «vent» **sil** (Tchouv.) id. **ver-** (Tchouv.) «souffler»	(a)y(el)		
	üğür - (Şor.) = **üfür -** (Osm. etc.) «souffler»		**awel** (cymr.) «vent» **aial** (brit. ir.) id. **avel - la** (gr.) «Sturm» **aēr** (gr.) «Dunst, Luft» etc.	aw(+el) ay(+al)
	yıdı- (Alt. Leb Tel.) «sentir, avoir une odeur»	(y)dı- /(y)ıt	**od-** (i.-e.) «sentir, riechen» **ozō** (gr. ὄζω < *ὀδ - y - ω «sentir»	od- od-
	yıt (Alt. Tel. Leb. Uyg.) **yıd** (Uyg. Rbg.) «odeur» **yıs** (Bar. Tob.)	id / it	**odor** (lat.) = **odeur** (fr.)	od -
	id (Osm.) **öd** dans öd ağacı «bois d'aloes»		**hot** (arm.) «odeur» **uodımas** (lit.) «odeur» **uoj-u** (lett.) «sentir»	hot- uod-
	yit (Tar.) **it** (Tsch.) id. **is** (Kaz.) **iyis** (Kum) id.	yıs / yis / is	**uos-i** (lit.) «sentir» **os** (norw. dän.) «exhaloison, vapeur»	uos- os-

Catégories sémantiques	Aux groupes Turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
	sıt (Yak.) «odeur», **sıtıy-** «sentir»		**yadati** (çeh.) «forschen» (ici il y a image de chasse : saisir l'odeur, suivre l'odeur.)	yad
Vie : santé	**yas-** (Alt.) «soigner le malade; heilen, **yasa-** id.	yos -	**yak** - (i.-e.) «soigner lemalade; heilen»	*yak -
	yakı «fontanelle, vesicatoire» **yakığ** (Divan) « pansement, remède qu'on applique et qui soulage»	yok -	**yach** (cymr.) **yagh** (corn.) «sain, gesund»	
	aku (Uyg.) «poison» et pour sûr,/ 2. «remède» ; (cf. **ot** (Divan) «1. remède 2. poison» **aba** (Yak.) id.)	ak -	**akos** (gr.) «1. remède, 2. poison» **akē** (gr.) «action de porter remède, de soigner» **iasis/iēsis** (gr.) «guérison»	ak
Espace	**yaş** (Tchag.) «caché, couvert»	yaş -	**ves** (i. - e.) «vêtir»	*ves -
	yaşın - (Kom. Kaz. Kum. Kar.) « se cacher» **yaşır** - «cacher»		**vasman** (skr.) «Decke, couverture» **vastē** «kleidet sich»	vas -
	yaşmak (Osm. Tchag.) « voile pour se couvrir le visage, rideau: kapı yaşmağı» (cf. **bez** (Osm. Chiv. Trkm. Sart.) «Stoff, étoffe...»	bez	**eima** (gr.) εἷμα «couverture» **gestia** γέστια «vêtement» Hés. **vestis** (lat.) id. **veş** (alb.) «ich kleide an» **yas** (ndl.) «Überrock» **Yesse** (mnd.) «Jacke»	hei - ges - ves - veş - yas - yes -
Avaler : absorber, dévorer...	**yala-** (differ. dial.) «lécher, avaler en léchant ou en suçant»	yal -	***gel-** et ***guel-** (i.-e.) «dévorer, avaler etc.»	*gel / guel
	cala- (Kır.), **salā** (Yak.)	cal / sal	**gelim** (v. ir.) «mange, dévore»	gel -

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e.	Thèmes
	s'ola- (Tchouv.) **çalga-** (Şor. Sag. Koyb.) id. **sülük** (différ. dial.) **şülük** (Tel. Şor.) «sangsue»	sül -	**yaluka** (skr.) sangsue» **gélaowen** (bret.) id.	yal-
Voix, parole	**yır** (Bar. Ad. Kom. Kar.) «chant, chanson» **ır** (Sag. Koyb. Kç.) id. **ïr** (Tchag.) id.	yır ır / ir	***ver-** (i. e.) «dire, parler» **eir-ō** ε ἴρω «dire, parler» <*Fer- Bois. 229 **wirds** (v. pruss.) = **Wort** (all.) «mot».	eir - / ir - vir -
Indéterminée	**yabaş** (Uyg.) = **yavaş** (Osm.) «paisible, tranquille, pacifique; friedlich, ruhig.»	yab / v	**épios** ἤπιος (gr.) «doux, bon»	ēp
Pronominal	**hep** (Osm. Krm.) «tout» (Il se rattache au groupe de **kamuğ.**)	hep -	**(h) apas** ἅπας «tout, chacun» (L'esprit asper correspond à h»)	hap -
Ce qui est vide, qui enferme etc.	**kobug / kobus / kopus / komıs / komuz / kumus / homus** (la plup. d. dial.) «différ. espèces d'instruments de musique; chez les Yakoutes c'est un instrument à vent» **kabıs / kabış / kamıs / kamış** etc. «roseau; dont on fait des flûtes, premiers instruments de musique»	kob / m - kab / m -	**Hoboe** (all.) = **haut bois** (fr.) = **goboy** (russ.) = **oboe** (ital. ve angl.) «instrument de musique» [L'orthographe hautbois paraît être populaire, autrement, on aurait rencontré la traduction exacte de ce terme dans les autres langues. Donc, c'est un emprunt du turc.]	hob-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e.	Thèmes
Ce qui est vide, qui enferme, etc. (continue.)	**kamıl** (Kaz.) «chaume, tige» **samah** (Yak.) «1. os iliaque, 2. penis» cf. **kemik** (Osm.) «os.», **saman** «paille» **samal** (Kır.) id.	kam / sam, kem		
	kebe (Leb. Şor. Tub.) = **keme** (Alt. Tel. OT. etc.)	keb - m	**(s)kip** (got. aisl.) **(s)cip** (ags.) **scif, scef** (v. h. a.) = **Schif** (all.) « bateau, barque»	(s) k ep / f
	kim (Tchouv.) **kime** (Kaz.) **kemi/gemi** (Osm. etc.) «bateau, barque» [Le turc n'accepte jamais sk à l'initiale.]	kim		
	kaval(Osm. Krm.)«flûte des bergers» [Le thème kav/kof est extrêmement productif, ses dérivés forment une grande famille de mots] **kap** «sac, vase» **kabuk** «écorce», **kapa -** «fermer entourer» **kapla-** «couvrir». **kabak** « kürbis » **kafes** « cage » **kavak** «der hohle Baum» **kavuk** «vessie, Blase» etc. etc.	kav (.l -)	**kavlos** (gr.) «tige dune plante, garde d'une épée, tube de la plume d'un oiseau» **kaulas** (lit.) **kauls** (lett.) «os, os long et vide» **hol** (v. h. a.) «creux» etc.	k av (.l -) kau (.l -) ho (-l)
Forme : ronde, arrondie, annelée, etc.	**gülle** (Osm.) «boulet» **kelle** (Osm. Krm.) «tête» **kelep** (Anat.) «pelote, objet en forme d'anneau»	gül - kel-	***gel-** (i. - e.) «former en balle ou en pelote; arrondi, qui a la forme de boulet..» **gula - h** (skr.) «boule, balle, perle, pillule, caput»	*gel - gul -

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e.	Thèmes
	kelepçe «menottes», qui ont la forme annelée. **kelek** (Anat.) «melon vert»; **kelem** (K. T. Anat.) «chou» (considérez sa forme). **çile** (Osm.) «écheveau de fil, en forme d'anneau» **kulp** (Osm.) «anse: en forme arrondie.» **kulak kulgak** «oreille.» cf. **kulp** «anse» **kulpu** (K Kır.) «cadenas (considérez sa forme ronde)» **kolum** (Rad. II.) «la partie arrondie de l'arc»	kel- çil- kul-	**gile** (lit.) «Eichel : glande». **jely** (v. sl.) «ulcus» **jeleza** (russ.) «glande» **galla** (lat.) «noix de galle» **kolle** (m. n. a.) «tête» **galva / galava** (baltosl.) «tête» **globus** (lat.) «globe»	gil - jel - gal - kol - gl-
Indéterminé.	**kütük** (Osm.) «1. tronc, 2. grand livre (Diran Kelekyan)»	kük	**caudex** (lat.) et **cōdex** «1. arbre, tronc d'arbre; 2. livre»	kōd-
Chaleur : brûler; ses effets : parfum, encens, cendre etc.	**küy -** (Alt. Kır. Kkır.) = **köy -** (Uyg. Tchag = **göy -** (Osm.) «brûler» **küyük** (Bar.) «flamme» (Alt.) «odeur répandue de ce qui se brûle» **günlük** «encens : <k°üg+lük»	küg/y	**keu -** (**kəu -, kū -**) (i. - e. -) «brûler» **kēō** *καίω, κάω* (gr.) «brûler» <°keF, °kaF **kēōdēs** (gr.) «fleurant l'encens» d'un **kēF - os** «encens»	kēF -

T. DIL KURUMU KÜTÜPHANESİ

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
	kūl (Osm. etc.) «cendre: résultat de brûler; **kūyūl** - se brûler; **kūlle** - me « une maladie de céréales»	kūl-	**kūlē** (lit.) «maladie des céréales: esp. de rouille, qui se produit par la brûlure»	kul -
	kogon (Tel.) «cendre»	kok/g		
	kok - (Alt. Şor. Leb. Sag.) «brûler, se rédiure en cendre en brûlant»			
	koku (Osm.) «parfum; cf. fum-»			
Vie, animal	**köpek** (**kö** + **pek**) «chien»		**sobaka** (so + baka) russ. «chien»	
	şebek (şe + bek) «esp. de. singe» (peut - être des emprunts)		**spaka** (s + paka) Med. Her «chienne»	
Mouvement: (se) tordre etc.	**kıvır** - trans. **kıvrıl** - (Osm.) réfl. «(se) tordre, (sich) kräuseln»	kıvà (-r) -	**gh^{u}el** (i.- e.) «sich krummen, von der geraden Richtung abbiegen, u. dgl.»	ghu̯ (.l) -
	kıvrım «Falte»		**hvâr - ate** «skr / «biegt von der geraden Richtung ab, geht schief..»	hv (r) -
	kıvran - «gekräuselt werden»		**hvara'ḫ** « serpent: qui se tord, qui va en se tordant?»	
Saint, heureux, beau, etc.	**kut** (plus. dial.) «bonheur; notion provenant de sentiments religieux»	kut	**cād** (m. irl.) «saint, sanctus»	kād / kad -
	kuttuğ (Kır. Tel.) «qui a du bonheur, de l'âme etc.»		**caddos** (gall.) «sanctus»	
	kutas/z (Osm.) «ornement suspendu au cou du cheval»		**cazr** (m. bret.) «beau»	

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e.	Thèmes
Chaleur : Soin, souci : amitié, inimicité; force, violence, colère...	**kayır -** (Osm.) «sich erbarmen, besorgt sein» **katku / kazgu / kaygı** (plus. dial.) «souci, chagrin, souffrance» **kadaş** (Uyg.) «ami: dont on se soucie, on a soin)?» **gütmek** «garder (le troupeau)» **kadır** (Ork. Uyg.) «rigoureux, violent» **kasır** (Şor.) id. **kadranğ** (Alt. Teb. Leb.) «bandit» **kadra** (Uyg.) «contraire» **kadak** (Kaz.) «clou» **katra -** (Tchağ.) «1. se précipiter; 2. frapper avec une lance.	kay - güt - kad - (r-)	***kadh -** (i. — e.) (Walverg. 1.341) «protéger» ***kād** - (i. - e.) «chagrin, souci; inimicité» **kēdos / kados** (gr.) «souci, deuil» **kēdeos** «ami, dont on se soucie» **hūt - en** «garder» **catu** (gal.) «combat» **cadr, cadran** (cymr.) «fort, sévère» **çatru -** (skr.) «ennemi; victorieux» **kot - os** (gr.) «colère» etc.	kad. kād - kēd/kad hūt - kad (r-)
Chaleur: bouillir, bouillonner; fondre.	**katna -** (Uyg. Tchag. = **kayna -** (la plus. des dial.) «1. bouillir; 2. sentir de l'ardeur» **kayıl -** (Tel Şor. Sag.) «fondre (par le feu)» **kuy -** (Alt.) «fondre» **kaymak** «crème» **kasmak/kazmak/kasnak** (plus. dial.) «ce qui s'attache aux parois de la marmite en brûlant» **katık/katik** (Çağ. Az.) «lait caillé»	kat - kay - kas/z	***quath -** (i. - e.) «bouillonner, fermenter, (se) pourrir» **kvathati** (skr.) «bouillir, cuire» **kūstu** (lett.) «fondre» **cāseum** (lat.) «fromage» **kûsât** (lett.) «bouillir»	kah- kus-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e.	Thèmes
	katıl - (Osm.) gülmekten katıl - = «bouillonner en riant»			
Solidité	**kar** «neige» **kara** «terre, opposé à la mer»	kar -	**kāra** (skr. Pic. I. 151) «montagne neigeuse» **kara** (skr. ibid.) «grêle» **cara** (irl.) «roche» **gora** (russ.) «montagne»	kār/kar -
Frapper, battre, abattre, combattre etc.	**kak-** (la plup. d. dial.) «1. battre, frapper 2. enfoncer en battant (Şor.) abattre la bête «**kəh-** (Kar.) id. **kakı-** «se mettre en colère contre qn.» **kavga** (Osm. Krm, Kar.) «combat, lutte»	kale - kav -	(Walbverg. I. 330: **cogad** (irl.) «1. égorger, 2. combattre» **hoggua** (aisl.) «frapper avec violence» **kəviau** (lit.) «battre, combattre, etc.» **kova** (lit.) «combat» **kyvēl-os** (gr.) «hache à abattre les bœufs»	cog- hog- kov-
Indéterminé.	**kerek** (Uyg.) = **gerek** (Osm.) «il faut, il est besoin»	ker -	**khrē** (gr. Kom.) χρῆ «il faut, il est besoin»	khr -
Mouvement, aller, passer, marcher etc.	**ket/d-kit/d- /git/d-** **kes/ş-, keç-geç-c** (la plup. des dial.) «aller, passer» **gez-kez** «se promener» **k/göç-** «émigrer» etc. **yadak/ğ, yaya(u)** (plus. dial.) «à pied, piéton»	ket/d-kit/d- ge/it / d - kes / ş / ç - kes / z - getöç - yad - /* yay -	**cēd-o** (lat.) «aller, marcher, passer» **hod** (russ.) «marche» **hodit'** «marcher» **(h)od-os**ὁδός(gr.) «route» **(h)od-euō** «marcher, faire route» ***vādh-** (i. - e.) «marcher»	ked - hod - hod - vad-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux gruopes i. -e.	Thèmes
Pronominal	**kini** (Yak.) «lui, elle» **kendi** (Osm. etc.) «lui- même»		**kēin-**os (gr.) κεῖνος, ἐκῖνος «celui-ci»	
Indéterminé.	**kığ** (Osm.) et **kığı** «Mist, fiente»	kıg -	**kach** (bret. mod.) «excréments» **cach** (gall.) id.	kah -
			cacō (lat.) **kakk-a-**(gr.) **kacken** (all.) «aller à la selle»	kak -
»	**kıkta-** (Şor.) «caqueter»	kık -	**caqueter** (frç.)=**gacken/gackeln** (all.)	kak -
»	**kıkılda-** (Tel.) id.			
»	**çıra** «1. résine, 2. torche de bois résineux»	çır -	**kēr-os** (gr.) «cire» **cēra** (lat.) «cire, objet de cire»	kēr
Parole, savoir, science	**sap/b, sav** (Uyg. Ork. Sag.) «parole; directif, instruction» **sabak, savak** (Uyg. Tar.) «leçon, instruction»		**sofia** σοφία «savoir, science»	
Chaleur : craindre ; vé-	**sev-/seb-/sep** «1. aimer; 2. adorer, vénérer : allahı, peygamberi sev- «adorer Dieu, vénérer le prophète» **sevdik** «aimé» anc **sevdük** id. forme possible ***septük**	sev/b - (sep -)	**sebō** (gr.) «craindre (les dieux) post hom. «vénérer, honorer, adorer (les dieux)» **septos** (gr.) «digne d'être honoré»	seb/p

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Lumière	**sor- / sur-, sora- / surā-** (differ. dial.) «demander, interroger, s'informer» **surah** (Yak.) «information, renommée»	sor / sur-	**quaer-ō** (lat.) «faire une enquête, s'informer» **precor** (lat.) «demander» **fraga** (v. h. a.) «**Frage** (all.) etc.	
	hur-hura- (Bur.) id.	hur-		
Chaleur	**sıa** (Yak.) «graisse» (suppose *saǧ = **yaǧ** id.)	sıa / saǧ	**sagīna** (lat.) «1. engraissement, 2. embonpoint» (Ermeillet 846: aucune étymologie)	sag-
	çaǧ (Sag. Koyb.) = **yaǧ** (et variantes) «*graisse*»	çaǧ		
	sığır (Osm. etc.) «bovidés»	sığ (.r)	**sacer, sacrum** anc. **sacros** (lat.) «sacré, sacrifice: ce qu'on sacrifie par le feu»	sac (.r)
	sığın «daim» (bêtes qu'on sacrifiait par excellence)	sığ (.n)		
Espace: fîle, fil; etc.	**sıra** (Osm.) «file» (Alt.) «perche»	sır-	***ser-** (i.-e.) «mettre en fil; nouer»	*ser-
	sırma (Osm.) «fil d'or ou d'argent; fil métallique»		**(h)ormos** ὅρμος «collier»	hor-
	sırım (Osm.) «cordon de cuir, courroie de cuir»		**(h)erma** ἕρμα «pendants d'oreille»	her-
	sırık (Osm. Alt. Tel. Kır.) «perche»		**(h)ormothos** «file, chaîne»	
	sırt (différ. dial.) «dos, dorsum: épine dorsale»		**sero** (lat.) «entrelacer, chaîner»	ser-
	sırga (Alt. Şor. Kır. etc.) «pendants d'orilles, Ohrringe»		**serilia** (lat.) «corde»	
	örmek «entrelacer, tricoter»	ör-	**sera** «barre pour fermer une porte»	
			series «enlacement, enchaînement» etc.	
			eir-ō (gr.) «entrelacer»	eir-
			***ver-** (i.-e.) «anreihen, etc.»	

Catégorie sémantique	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Pronominal	**sin/sim** (Yak.) «le même, pareil, semblable» cf. **singgi** (Moğ.) id.	sin	**som-** (i.-e.) «pareil, semblable, même»	som-
	samannık/sumannık (Yak.) «tout semblable, le même»	san	**sem-** (i.-e.) «un» ἑν-ος (gr.) gén. «un»	sem-
	sin (bir) (Yak.) «le même [litter. / le même un; cf. ikisi bir: les deux sont pareils».		**sama-ḥ** (skr.) = **hama** (v. pers.) «semblable, le même»	son-
	hom (Tchouv.) «moi même» de **huy** «même»	han	**(h)om-os** ὁμ-ος (gr.) id.	(h)om-
			simil - (lat.) «**semol**» (v. lat.) id.	
Pronominal	**s'ak/s'ag** (Tchouv.) «ce, ce-ci»		**sfe** (gr.) σφε, σφ' (parfois employé comme sg. aussi) «lui-eux» [-fe, -fi, -fin - Est-ce vraiment des suffixes casuels?]	
	s'av/s'avı «celui-là»			
	sa (Yak.) «(signifie ce, ce-ci et se compose avec **man-** = **bu**			
	su = **şu** «ce, ce-ci»; (il se compose avec man- comme sa.) [saman-/suman-]		**sui** (lat.) «soi» (**dat. sibi / sibe**) cf. **se-be** (v. slv.)	
Existence: être, devenir, pousser etc.	**pos** (Şor. Sag. Koyb.) «1. corps, 2. soi-même: **pozım**=moi-même, **pozınğ** = toi-même etc.»	pos-	**fu-ō** φύω «pousser, faire croître, produire»	fu-,
			fituō φιτύω «engendrer»	fit-
	bos (Osm.) «précédé de boy: **boy-bos** le corps, la stature»	bos-	**fusis** φύσις «nature» [cf. ture. bütis= act. de pousser]	
	bot/d (Divan, Uyg.) «1, stature, 2. les gens, le peuple»	bot-	**bhavatı** (skr.) «être, avoir lieu, devenir»	bhav-
	put- (groupe alt.) =	put/büt-	**bav-** (v. pers.) **bu-** (n. pers) «être, devenir»	bav/bû-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e.	Thèmes
Chaleur (continue).	**kok-** (Alt.) «devenir charbon ou cendre (en brûlant»	kok	**coquō** «cuire, mûrir» (cf. Ermeillet 210)	koq-
	kak (plus. dial.) «fruit, viande. . séchés au soleil»	kak-	**kochen** (all.) id.	
	kağun «melon»	kağ-		
	kağu (Uyg.) «foyer»			
	kağanak (Kırg.) «bouilli (lait)»			
	puktay/buğday (différ dial.) «blé»		**victus** (lat.) «nourriture»	
Vie: reproduction, organes de la reproduction etc.	**peste** (Tchouv.) «vulva»	pes-	**posthē** θόσθη (gr.) «verge, pénis»	pos-
	pede (Tchouv.) «enceinte»	ped-	***pes-nis/penis** (lat.) id.	pes-
	pōs (Alt.) **buğaz** (différ. dial.) id.	pōs/buğ-	**potis** (lat.) «époux»	pot-
	beteke (Kaz.) «vulva»	bet-	**posis** (gr.) id.	pos-
			potna (gr.) «maîtresse, souveraine»	
			pasah (skr.) «penis»	pas-
			patih (skr.) «époux»	pat-
			patis (lit.) «époux»	
			pizda (russ.) «vulva»	piz-
			fitan (got.) «enfanter»	fit-
			visel (germ.) «penis»	vis-
Animaux.	**peçin/beçin** (Ork. Uyg.) «singe»	pes/bec-	**pithesks** πίτηξ (gr.) «singe»	pith-
			pithōn id.	
	puğa (Alt.) «pigeon; dans kök puğa «colombe»		**pavo/a** (lat.) «paon» cf. gr. παγόν, id. cf. fr. **pigeon**.	

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Espace: masse...	**beze** (Anad.) «1. pâte 2. gland»	bez-	**maza** (gr.) «pâte»	maz-
	pazı (Osm. Anad.) «1. pâte minces en feuilles pour faire de la patisserire 2. esp. de plante à feuilles larges»	paz-	**mazos** (gr.) «sein de femme et d'homme»	mez-
			meza (celt. bret.) «pétrir»	
			massa (lat.) «pâte, masse»	
	may (Alt. Tel. Leb. Kır. Kaz.) «beurre»	may-	**maz** (russ.) «pommade, onguent»	mas-
			mas-lo (russ.) «beurre».	maz-
			maistir (celt. ir.) «battre le lait pour en tirer du beurre»	mais-
Espace: quantité...	**bol** (Osm.) «1. abondant, 2. large»	bol	**pol-us** (gr.) πολύς «nombreux»	pol-
	bāl (Yak.) «beaucoup, abondant: bāl as = nourriture abondante»	bāl	**pilus** (lit.) «plein, riche»	pil-
			filu (got.) **filo** (v. h. a.) «nombreux»	fil-
	pul (Tel. Tar.) **bul** (Kır.) «1. richesse, 2. argent»	p/bul	**mala** (gr.) «très, fort, beaucoup»	mal-
			māllon (hom. att.) id.	māl-
	mol (Kırg.) «beaucoup, abondant»	mo/ul		
	mul (Kaz.) «1. plein, 2. abondant»			
	mul (Tchouv.) «richesse»			
	mal (différ. dial.) «1. richesse, 2. bétail» (Yak.) «biens mobiliers»	mal		
Indéterminé.	**böğ-ür / büğür** (différ dial.) «côte, flanc» cf. böğürek > böbrek «reins»	bö/üğ-	***pāg-/pag** - (i. - e.)	pāg/pag-
			peg-/pog-pōg - (i. - e.) (Walverg II 3) «épaule, hanche, reins, côté»	pe/o/o/g-
	bukav (Tara-Der.) «clavicule».	buk-	**pakşa'-** (éskr.) «paule, aile»	pak - (+ ş-)

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.e.	Thèmes
	bugana (Kır.) «die falschen Rippen»	bug-	**pah** (russ.) «région inguinale» **pacha** «Achselhöhle»	pah-
	büksük (Divan) «le sein, le cou; Rippe der Frau»	bük-(+s-)	**paje** (çek.) «bras»	
	büksem (L. Ta.) «thorax»		**bok** (russ.) «côté»	bok
	bükse (Tchağ.) «hanche.»		**pectus** (lat.) «poitrine»	pec-
Vie: bétail, bête, animal, peau etc.	**bağana** (Kır. Tchağ.) «1. agneau, 2. peau d'agneau» **pahana** (Kum.) «mouton bien nourri»	bag (+-n-)	**pecunia** (lat.) «richesse en betail, 2. argent» <**pecu** «bétail»	pek(+-n)-
	bağan «peau d'un agneau né mort»		**pecus/pecadis** (lat.) «tout animal domestique; menu bétail etc.»	pek-
	puğa/buğa/buka (la plup d. dial.) «bœuf, taureau»	p/bug-	**pecoris,** gen. (lat) «toute espèce d'animaux».	pek (+02-)
	puğur/buğur «chameau», **puğır, buğu** «cerf»;	p/bug(+ur)-	**pecul-** ium «part de troupean laissée au berger; pécule»	pek (+-l)-
	vıgır (Tchouv.) «bœuf» cf. dans **köpek, şebek** - pek, bek et dans **kurbağa,** tosbağa: - baka.			
	bağış «don»	bağ (+-s)		
Indéterminé	**bağ** (Ork.) «une des sections du peuple, de la tribu» cf. **boy** (Osm.) «tribu, corps de tribus»	bag	**pagus** (lat.) «une section du pays»	pag
Mouvemeut; marcher, fouler etc.	**pas-** (Alt. tout le groupe) =	p/bas-	**pada** (av.) «pas, trace»	pad-
	bas- (différ. dial.) =		**pat-**ein (gr.) «mettre le pied sur, fouler»	pat-
	pus- (Tchouv.) =			
	batta- (Yak.) «mettre le pied sur, fouler, presser;» **bat-** (Yak.) «aller après»	bat-	**patos** (gr.) «chemin battu»	
			peda (lat. lit.) «trace du pied»	ped-
			padas (lit.) «plante du pied»	

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Mouvement : marcher etc. (continue)	**basak** (Sart.) «pas, marche» **pazık** (Tel.) «marche»	pat-	**path** (ang.) «chemin»	ped-
	pat- (Soy.) «marcher»	pas-	**pedō** (gr.) πηδῶ «bondir, sauter»	
	pos- (Tob. Leb. Bar.) «décamper, émigrer»			
	büdi- (Divan) «danser»	būd - i -		
	bitiy (Yak.) «bondir, sauter» **bitisit** «danseur»	bit - iy -		
Mouvement: organes du mouvement: pied, jambe, cuisse, etc. verbes: plonger, couler etc.	**put: pudı** ac. (Alt. Sart. (tout le groupe). Tar. OT.) «pied, griffe»	put/d-	**pus/podos** (gr.) «pied»	pu/od-
			pes/pedis (lat.) «pied»	ped-
	būt (Yak.) «1. pied, 2. patte, 3. cuisse»	bü/ut-	**pezos** (gr.) **pedes** (lat.) «piéton»	
	but (Osm.) «cuisse» (Tchag.) «partie du corps de la hanche jusqu'au bout du pied»		**peşiy** (russ.) «piéton»	peş-
			fotus (got.) **fet** (ags.)	fot/1-
			foot (angl.) **Fuss** (all.) «pied»	
			fet (v. norr.) «pas»	fet-
	bacak (Osm.) «jambe, cuisse»	bac-	**pedilon** (gr.) «chaussure, semeile»	ped-
	paça (Osm.) «partie inférieure de la patte chez les animaux»	paç-	**pedē** (gr.) «1. corde pour lier les pieds, 2. anneau des pieds»	
	patik (Osm.) «chaussure d'enfant; fait à la forme etik/edik id.»	pat-		
	petek (Tchag.) «bande pour envelopper les pieds.»	pet-		
Mouvement: couler, plonger etc.	**bat-** (la plup. d. dial.)	p/bat-	**buth-izō** (gr.) «plonger» **buthos** «fond»	buth-
	pat- (le groupe altaïque) «plonger, être submergé, couler bas, se coucher (le soleil) etc.»		**bathos** (gr.) «profondeur»	bath-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Mouvement : fouler etc.	**batık** (Osm. Kaz. Kır.) «enfoncé plongé» **batkın** id. **patik, patūk** (OT.) id.	bat (+uk)	**bathus** (gr.) «profond»	bath
	basamak «degré d'une échelle, échelon» **basıç** «échelle» **basağa** «seuil»	bas-	**bathmos** βαθμός (gr.) «degré d'une échelle, échelon» **batēr-ls** «échelle» **batēr** «seuil, bas»	bath- bat-
	basa (Divan) «après» **peş** (Osm.) «après: birinin peşinden gitmek: aller après quelqu'un» (emprunt)	bas- peş	**pedha** πεδά (gr.) «après» **pes** (pers.) «après»	ped- pes
	pas- (Alt. Tel.) «peser, wiegen» **pasanğ** (Sart) «les poids» **bas-** (Kaz. Osm.) idem. (le premier sens est mettre le pied sur; alors il s'identifie avec gr. **pat**-ein etc.)	pas-	**pes-er** (fr.) (le latin nasalise «pense») **ves**-it (russ) idem.	pes- ves-
Chaleur : souffrance, possivité, possion, etc.	**paiş** (Kar.) «plaie»	pâ(s)	**pathos** (gr.) «état passif, souffrance»	path-
	baş (Divan, Yunus Em.) «plaie croûte de la plaie» **bas** (Yak.) «1. plaie, croûte de plaie, 2. mal, maladie, 3. souffrance, s. morale»	bâ/aş/s	**pathē** (ion, att.) id. **pathēma** «maladie, passion» **pashō** (hom.) **paskō** (gr.) «être souffrant, avoir de la passion; souffrir de douleur ou de passion»	pas-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e.	Thèmes
	pas (Osm. Krm. Tchag.) «1. rouille, 2. matière pâteuse qui couvre la langue, les dents etc.; souffrance: paslı gönül: le coeur souffrant; 4. maladie des céréales»	pas	**patior** (lat.) id. **passio** «passion»	pat- pas-
	bas-/pas- (la plup. des dial.) «fondre sur, faire irruption etc.»	bas-		
	basır (Kır.) «esp. d. maladie.»			
	basın - pazın- (Uyg.) «être en état passif et souffrant»			
	pazık- (Uyg.) «tomber en passion»	paz-		
Forcer: fort, solide; renforcer etc.	**pek/bek/bik** (différ. dial.) «très, fort, fortement; solide etc. (Uyg.) lien; serrure»	p/bek/g	***pāğ-/pağ-,** **pāk-/pak-** (i.-e.) «fixer», ***pek/pōk-, pek-/pok-** (i.-e.) id.	pak/-g
	pekit-/bekit-/berkit- «fixer, renforcer etc.» Cf. **pent** (Kum.) «bouton»		**pēğ-pēkso** (fut.), **pākō** (aor. pass.) (gr.) «ficher; fixer en assemblant; fixer en rendant compact, faire coaguler, faire geler»	pek/g
	bağ/ban/bak/pak/pağ (la plup. d. dial.) «lien, lacet, corde etc.»	p/bak/g		
	bıa (Yak.) id.	bıa-	**pēğ-os** (gr.) «compact, solide»	
	bağan/pakkan/bağana (différ. dial.) «1. colonne, poutre, appui, 2. peau»		**pektos/paktos** «compact»	
			pağ-os «glaçon, grêle»	
	pektü (Kır.) «lien pour attacher le cheval»		**pahnē** «givre»	pah-
			pāçah (skr.) «lien, corde, lacet»	
	boğ/bohça «paquet» etc.		**paçayatı** «lier»	
	baz (Ork.) «paix, pacification.»		**pango** (lat.) «fixer»	pang-
			pax «paix»	pak-
			pagna «page»	

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i. -e	Thèmes
	pū/bū/buğ/buğu (differ. dial.) «brouillard, vapeur donne...» **pus/buz** «glace, grêle»		**pēssō** (gr.) «se condenser, devenir dense»	pes-
Espace: grandeur...	**basılık** (Yak. de bas «tête») «le plus honoré, le chef ; grand seigneur, roi, empereur etc. **basılık buol** - «régner, devenir roi»	pacification. bas (+l-)	**basil-eus** (gr.) «roi» [etymologie obscure Boisac] **basilik-os/n** «royal»	bas (+il-) bas(+il+ik)
Lumière : briller, clarté, etc.	**balkı-/balki** (plusieurs dial.) **balkıy-** (Yak.) «briller, répandre de la lumière...»	bal-	***bhel** (i.-e.) Walverg. II.175 **bel-** (russ.) «blanc»	bhel- bel-
	belge (Kır.) **belgü** (Tchag. Tar.) **belgi** (Kır.) «Zeichen, Merkmal, etc.»	bel-	**phal-os** (gr.) φαλός «blanc, clair de couleur» **bal-** (bret.) «pâleur» **bāl** (v. isl.) «flamme»	phal- bēl
Indéterminé	**balçık/palçik** (différ. dial.) «boue, limon»	b/pal-	**pēl - os** (gr.) **pāl - os** (dor.) «boue, fange; lie de vin; limon» (Etymologie ambigue)	pēl/pāl-
	palkaş/palçak id. **bulamaç/bulama** «marmelade du jus de raisin: 2. purée de farine»	bul-	**poltos** (gr.) « sorte de bouillie de farine»	pol-(t-)
	bulamak v. «couvrir de boue etc.» **pelte** «marmelade, de toute sorte; gelée»	pel-(t-)	**paluze / palude** (pers.) « espèce de gelée, de farine de sucre et de beurre»	pal-(.d/z)
	pilav / pilau/pılo (differ. dial.) «purée, bouillie de riz»	pı/il-	**pultis** (lat.) «bouillie de farine»	pul-(t-)

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Espace: mouvement	**pos/bos/poş/boş** (la plup. d. dial.) «vide, libre; divorcé; frivole» **boşa-** (Csm) «divorcer» **poza-** (Sag. Koyb.) **bosa -** (Kır.) être libre, relâché» **bostoy** (Yak.) « en vain » = **boşuna** (Osm.)	p/bos/ş	***paus** (i. - e.) «lâcher, laisser libre» **paus-is** (gr.) **pausōlē** (gr.) «repos, relâche» **pust** (v. sl.) «désert» **pustit'** (russ.) «lâcher, laisser»	paus- pus-
Indéterminé	**moin** (Alt. Tel. Şor. Sag. Kır. etc. = **boyun** «cou» **moi/moyun** (Yak.) id. **muyın** (Kaz.) id.	moin	**muin** (irl.) «cou» ***manō** (germ. com.) id. **muince** (v. irl.) «chaine de cou»	muin
	monçok (Tel.) **muncuk** (Tchağ.) **moinço** (KKır.) **moinşak** (Kır.), **minçak** (Kum.) «perle, joyau, etc.) **munçak** (Sart. Krm.) «collier de perles» **muncaka** (Kaz.) « collier de pièces de monnaie» etc.	mon	μόννος (gr. dial.) « collier», μανναάκιον id. **mani-h** (skr.) «joyau, perle..» **minus** (z d.) «parure de cou». **Münze** (all.) «monnaie - **moneta**» [cou: parure du cou: perles - collier; argent: monnaie]	man-
	mūz (Kom.) **mus** (Alt. Leb.) **mūos/mous** (Yak.) «corne» [Il paraît que c'est de la corne qu'on a fait anciennement des instruments musicaux; une tête à cornes symbolisait la musique chez les anciens]	mus- mous-	**mousa** (att.) **moisa** (éol.) **mōsa** (dor.) = **mōa** (mōğa) «muse» **musique** (fr.) = **mousikē** (gr.) **musette** (fr.) «instrument musical»	mous- mus-

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	Thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
	buğuz/boynuz «variantes du même objet»	buğ(+z)	**bois** (fr.) «corne»	
	bozuk (Osm.) «instrument musical»	boz-		
	müzek (Leb.) «corne où l'on garde la poudre»	müz-		
Onomatopée	**möğür** (Yak.) = **böğürme** «mugissement» **mögürüö-** «mügir» = **böğür-** (Osm.) et **mönğüre-** (Yak.) **mögürük** et **mönğürük** «troupeau de vaches»	mög-	***mūk** (i.-e.) de **mümükāsthe** (gr.) «**mugir**» **mukati** (skr.) «mugir» **mıçat'** (russ.) id.	muk-
Vie: souffle (?)	**tavar/davar/tuğar** (plus. dial.) «1. bétail; d'où: richesse»	tav(.r) tuğ(.r)	**deōr** (ags.) «aminal» **tior** (v. h. a.) id. (Walverg. 1.846)	deo(r) tio(r)
Chaleur	**tebsi** (Tchag.) «ardeur de (l'âme)» **teblig** (Ork.) «en colère, indigné: échauffé»	teb- teb-	***tep-** (i.-e.-) «warm sein» **tep** (pers.) «fièvre» **teva-** (norv.) «respirer difficilement par l'effet de la chaleur»	tep- tev-
Mouvement	**tawul** (Kar. L. T.), **taul** (Kom.), **tûl** (Tel.), **daul** (Kır.), **davul** (Tchağ.), **tıal** (Yak.) «tempête, vent violent»	tau/w(l) dau/v(l) tıa(l)	**thyel-l-a** (gr. porm.) θύελλα «tempête» ***thyelos** θύελος «impétueux, fougueux»	thue(l)

Catégories sémantiques	Aux groupes turcs	thèmes	Aux groupes i.-e.	Thèmes
Mouvement: fumée	**tuman / duman** (la plup. d. dial.) «1 fumée, 2. obscurité»	tu / du - (+man)	***dhū-mo-s** (i.-e.) «fumée, soulèvement ondoyant»	dhū(+mos)
	tüt-mek «fumer» **tütün** «tabac, fumée»		**dhūmah** (skr.) «fumée, vapeur»	
			thumos θυμός (gr.) «soulèvement d'âme, passion etc.»	thu-
	tuta- (Kır.) **tutas-/**	tüt(-t-)-		
	tutaş- (Tar.) **tutuş-** «anbrennen, sich entzünden»	tu(-t-)-	**fumus** (lat.) «fumée»	fu-
			dım (slav.) id.	dı-
			dumay (lit.) id.	du-
			dūd (pers.) «fumée»	dū(-d-)
Vie: âme, force etc.	**tınğ** (Alt. Abak.) «fort, solide: t. kisi, t. at»; - très: t. ūrū «très malade» t. tut - «saisir fortement»	tınğ-	**dhynamis** (gr.) «force, puissance» δύναμις et.	dun-(dyn-)
	tın (Uyg. Alt. Kır. etc.) «1. souffle, 2. âme, vie»	tın-		
Mouvement	**dŏn-** (Osm. Az. Tchağ.) «tourner, tournoyer; baş dönmesi «vertige» (Les dérivés forment une grande famille)	dön	**dhīn-eō** (gr. eol.) «tournoyer» **dhīn-os** (gr.) «tourbillon» **dīnemen** = dön(e)mek	din-
	dolan «ruse, tromperie, dans **yalan dolan** = litt. mensonge et ruse»	dol-	**dol-os** (gr.) δόλος «tout objet servant à tromper, ruse»	dol-

SOMMAIRE

Les principes de notre théorie nous ont guidé à nous frayer un chemin à travers le dédale sémantique, où l'on a toujours chance de s'égarer. Nous ne prétendons pas assurément avoir complètemant élucidé la grande question de la formation du langage, mais dans ce premier essai, ce que nous avons obtenu nous paraît promettant pour l'avenir.

Au néolithique, véritable créateur de la première civilisation et du-langage, ce sont sans doute les éléments dynamiques de la nature, - Le Soleil en tête, d'où émanent la lumière, la chaleur, la vie avec ses mille manifestations et renouvellements, le feu, la foudre, le fleuve, la mer, le mouvement de toutes sortes - qui ont dû servir de source sémantique pour le langage, qui se créait en lui et par lui. Tôt dans cette aurore de la civilisation, l'ancêtre le plus remarquable de l'humanité actuelle sentait déjà au fond de son âme les premières extases du naturisme; ce sont ces riches ressources psychiques qui ont concouru à la création du langage, en procédant par l'application graduelle du signe sonore concurramment avec l'ancien langage des gestes, devenu insuffisant à exprimer les nouveaux états psychologiques.

L'analyse de plusieurs séries de signes linguistiques nous a donné la conviction que ce sont les grands phénomènes de la nature qui, les premiers, ont été signifiés par des vocables simples, autant que possible clairs et intelligibles. Les objets ordinaires de la vie quotidienne n'ont été nommés que quand on leur trouvait des rapports avec ces phénomènes. La pierre n'a pas été désignée sans doute par la parole que quand on a imaginé un rapport entre elle et la foudre, quand on l'a identifiée à elle comme projectile contre l'ennemi ou la bête féroce; c'est ce que nous nous expliquons clairement quand nous analysons les différents noms de la foudre, de la pierre et des autres projectiles primitifs, et ce lien sémantique se prolonge jusqu'à nos jours entre les objets nommés et les sources originelles; il tient à ce caractère essentiel du langage que le Yakoute donne le même nom de l'ancien arc **sā** au fusil à feu importé de Russie. Il tient à ce même caractère linguistique que la physique moderne s'est servi, pour nommer l'électricité, du vo-

cable ancien ē'ektōr signifiant «soleil» (Bois. 319); vocable qui, plus ou moins modifié à travers les âges, a dû servir tour à tour pour nommer le dieu du feu Volcanus, la fille d'Okéanos et de Thétis, diverses choses brillantes et splendides, l'ambre jaune, les îles d'ambre ou simplement les chevilles d'une lyre faites d'ambre. Et les types divers du radical de ce vocable se rencontrent également dans les idiomes des deux familles linguistiques.

Il serait impossible de donner le même nom aux rayons du soleil et aux rayons de la roue si la source de cet appellatif était la roue et non le soleil; et dans l'imagination humaine il ne serait pas né, devant un visage joyeux, l'image du soleil rayonnant, si rayon était originellement créé pour désigner les pièces de bois servant d'ajuster les roues d'un grotesque véhicule.

Nous appliquons à nos analyses une méthode historique comme la philologie comparée, mais l'insuffisance des monuments historiques nous oblige à avoir recours à des conjectures, également comme les indo-européanisants. Aidés des lumières qui émanant de la théorie même, nous nous trouvons souvent plus favorisés que les linguistes classiques à atteindre avec plus de justesse le but de notre analyse; comme preuve, nous présentons volontiers les centaines de correspodances que nous arrivons à exposer dans ce premier travail, tandis que les turcologues d'occident, habitués à suivre strictement la méthode ancienne n'ont jamais osé à se hasarder à des rapprochements, même les plus frappants.

Notre point de départ pour la sémantique fut celui de prendre Le Soleil, unique foyer d'émanation de tous les phénomènes de la nature, comme source suggestive du langage; mais pour cela nous ne nous laissons pas nous entrainer à la facile croyance de considérer comme scientifiquement établi tout ce qui présente n'importe quelque similitude phonétique que ce soit. Nous admettons volontiers la nécessité d'établir des régularités phonétiques, tant dans un même idiome que de dialecte à dialecte et de groupe à groupe. Dans les tableaux de notre récapitulation et dans les séries de l'addenda nous avons tâché de signaler les types des radicaux et des thèmes qui se correspondent.

Examen des correspondances

Passons à l'examen de quelques-unes de ces correspondances; prenons comme exemple les racines qui paraissent essentiellement signifier «lumière, Soleil-Lumière». En turc nous avons ay «lune», ak/ğ/h «blanc, clair»; la voyelle «a» prédomine dans toute la famille, en yakoute

ıy «lune» et en tchouvache **uy**ıh idem. montrent ı et u pour a. (Le blanc dans ces deux langues s'exprime par des thèmes en -r : de ür - : ürün (Yak.), de şur - : şurı (Tchouv.) «blanc»).

Cette racine **ay** - a dû signifier essentiellement 1. lumière, clarté, d'où : pureté, 2. saison de lumière et de clarté: printemps, d'où jeunesse, et en général vie; d'où : 3. an, année, âge etc. Les mots existants dans la langue, dérivés sans doute très anciennement de cette racine par des élargissements en - s/z et en - r, sont les témoins de cette signification originelle. En voici les principaux:

a) **ayas/z** (la plupart d. dial.) «1. clair de lune, 2. nuit éclairée par la pleine-lune», **uyar/oyar** (Tchouv.) «1. (temps) clair, sans nuage, 2. faire clair»:

b) **yas/z** (la plupart d. dial.) «printemps», (Osm.) «été». (Le tchouvache a : s′ pour y initial et r pour s/z final : **s′ur** «printemps»; le yakoute a : s pour y initial : **sas** «printemps».)

c) **yas/ş** (la plup. d. dial.) «1. frais, jeune, 2. an, une année de la vie; âge d'où **yaşa-** «vivre»; 3. (de fraîcheur) humidité, humide, larme...»; **yaş** (Kar.) **yaşın** (Tob.) **yaşin** (Tchag.) «éclair»; **yaşik** (Tchag.) «soleil».

d) **ışık** (Osm.) «lumière, lumineux», **ışıh** (Az.) id.; **ışı** - (Osm.) «briller» **ışın** - / **ışıl** - id. **işik** / **işiğ** (Tchag.) «lumineux, brillant».

e) **yar̄** - / **yaru** - (plus. dial.) «être clair, faire clair», **yarın** «1. demain, 2. matin : quand il fera clair»; **yarık, yaruk** «brillant, clair; clarté»; **yarkın** (Alt. et autres) «clarté, lumière» - **yarmak** (Uyg.) «monnaie, argent»

f) *ar - > arı - (plus. dial.) «se purifier, devenir pur» **arık** (Uyg. Tchag.) **arū** (Alt. et autres) **arıg** (Şor. Leb. Sag. Koyb. Kç. Kız.) **arig** (Tchag.) **erik** (Tar.) «propre, pur»; **arın** - «se nettoyer» etc. - **armak** (Tchag.) «or, argent», **armagan** «cadeau, don».

g) **er, ir; erte / irte, erde: erten** «matin, tôt» **ıran** (Tchouv.) «matin» **ertegi / erdegi** «(ce qui est arrivé) autrefois, en temps ancien» - **eski / iski** «ancien, vieux» (Le concept «ancien» dérive de celui de tôt, qui de son côté dérive de matin, et matin du clair matinal.)

h) **yes / yez** (plus. dial.) «bronze, cuivre jaune» [- şos′ / şus′ (Tchouv.) «fer blanc»; ici le o/u suppose un a radical; en effet on a cas / ças (Kırg.) idem.]

D'après notre théorie c'est de la racine *ağ / ay «Soleil - Lumière» que dérivent tous ces thèmes; les éléments d'élargissement s/r y alter-

nent; les types ayas / uyar sont pleins, yas / yar aphérétiques, et ar / er / ir / es / is contractés. Ces formations paraissent être des plus anciennes.

Maintenant poursuivons les mêmes racines et les mêmes élargissements dans les différents groupes da la famille indo-européenne. Mais pour que la recherche produise des résultats plus lucides, séparons en deux parties les thèmes élargis : a) ceux en - es -, b) ceux en - er -.

Les thèmes obtenus par élargissement en - es -

Le dictionnaire comparatif d'A. Walde nous donne (I. p. 3): *ai- "briller, brûler,,. Elargie en - es -, - s -, cette racine montre trois types de thèmes; en balto - alave: lit. ais - k - us, v. lit. is - k - us "clair, intelligible,,, russ. yas-nıy (et yas-en) "clair,,; v. bg. is-k-ra "étincelle,, etc.

La racine indo-européenne *aues - "aurore, faire clair en aurore,, (ibid. p. 26) n'est, d'après nous, qu'un thème provenant de l'élargissement en - es - de la même racine, type *au -. Les dérivés par élargissement et contraction se rencontrent dans les groupes indo - iranien et grec: skr. uṣaḥ "aurore,,, gr. hom. ἠώς éol. αὔως "aurore,,. Les types de la racine en grec, comme on le voit, sont αὐ - (plein) ἠ / ᾱ (réduit); outre cela, il y a encore la forme attique ἕως du même mot, où ἑ<*Fe (aphérétique). Walde rattache à cette racine la glose ἀβᾶσαι. ἀριστῆσαι Hes., ainsi que le radical ἑσ- de ἑσ-πέρα "soir,, lat. (empr.) ves-per(us) "l'étoile de soir, le soir,,.

Les thèmes celtiques signifiant "vie, âge,, aussi montrent le type réduit: v. irl. ais, aes, ois, oes "âge,,, cymr. oes id. A. Walde rattache ces thèmes à la racine i.-e. *ayu- "vie, durée de la vie... ,,.

La confrontation des thèmes en - es -

Maintenant confrontons ces thèmes en - es -, signifiant lumière, clarté.., attestés dans différents groupes des deux familles:

1. ayas/z (plus. dial. turcs) "clair, clair de lune; autres significations dérivées: chauve (dont la tête a quelque rapport au clair de lune), froid (qui coexiste avec le clair de lune...) etc.,,:

gr. éol. αὔως "aurore: clarté du matin,,; ἀβᾶσαι. ἀριστῆσαι Hés. skr. **ayas** "bronze,, idg. **ayes**; (et des types réduits): lat. **aes** "bronze,,, got. **aiz** idem.; v. irl. **aes, oes** "âge,,.

2. yas/z (la plupart d. dial. turcs) "printemps„, **yes/z** (plus. dial.) "bronze„ **yaş** (la plupart d. dial. turcs) "1. jeune, 2. âge„; **yaşın/yaşin** (Tchag. et autres) "éclair„;

russ. **yas** en (**yas** nıy) "clair„, lat. (**vesp**er(us) "étoile du soir, le soir„ de gr. ἐσ-πέρα id., russ. **ves**-na "printemps„.

3. ışık/h, işik/ğ (Osm. Az. Tchag.) "1. lumière; 2. lumineux, clair„; skr. **uṣah** "aurore„; v. irl. **isk**-us "clair„, russ. **isk**-ra "étincelle„.

Remarques:

1) Les groupes indo-européens ont développé les mêmes trois types que nous avons observés en turc: gr. αὔως "aurore„, skr. **ayas** "bronze„, idg. **ayes** id. représentent le type plein; gr. ἑσ- (dans ἑσ-πὲρα), russ. yas- (dans yasen) et ves- (dans vesna) montrent le type aphérétique, et skr. uṣ-, dans **uṣah** "aurore„, v. irl. is-, dans **iskus,** ont des radicaux contractés. Le gr. hom. ἠώς a ᾱ (ē), où la diphtongue s'est réduite en une longue; cette réduction a lieu en got. aiz (de ay-es-), en v. irl. aes/oes etc. En turc ce type réduit n'existe pas.

2) Le deuxième élément de la racine essentielle. - C'est le phonème le plus remarquable; il est "y„ dans ayas, yas (en turc et en i.-e.), v (u consonne) ou β dans gr. éol. αὐώς, glose ἀβᾶσαι, russ. ves- (vesna), esprit asper dans gr. ἑσπέρα. (*) Il est évident que ce doit être un phonème originellement distinct de toutes ses apparitions dialectales; c'est la cause qui nous a mené à le marquer dans nos schéma analytiques d'un "ğ„, lettre qui permute dialectalement en turc avec y (i), h, v (u consonne) w etc. donc, ğ dans la racine-mère *ağ, marque un phonème originel d'où sont nées les sonantes et les spirantes qui le substituent dans les langues.

3. L'exemple que nous analysons explique maintenant la raison de prendre pour base consonantique de la racine-mère une sonante indéterminée, schématisée par "ğ„. Ainsi *ağ-, racine-mère, signifiant soleil-lumière, peut-elle être considérée comme la véritable source phonique d'où sont dérivés, par l'élargissement -(e)s-, tous les thèmes que nous venons de passer en revue. Au lieu de cela, les étymologistes s'efforcent d'assigner des racines théoriques à des groupes de dérivés attestés dans les langues. Mais les règles déterminantes des racines sont

[*] A. Walde rattache ves (per-) et ἑσπέρα à la racine *au- (αχε-: ue-) "herab: en bas„: en turc aussi ağ (k/h)- signifie la clarté et le mouvement; mais, le soir se conçoit facilement comme crépuscule, et non tombée de nuit. Le grec ἑωσφόρος "étoile de Vénus„ se traduit en latin Lucifer, et expose clairement le sens de ἕως.

extrêmement flottantes, tandis que l'analyse, comme nous venons de le voir, identifie originellement toutes les formes de ce phonème basal.

4. L'élément d'élargissement. — Dans notre exemple, et dans d'autres plusieurs, l'élargissement sibilant peut provenir parfois d'une dentale, occlusive ou spirante, et alors la distinction de la provenance est difficile. Le lat. aes - tas «été» a le radical **aes-** qui est rattaché par A. Walde à ***ait - dh-**; c'est un thème dont la signification originelle est plutôt chaleur que lumière. Le suffixe -tas nous aide à rapprocher ce mot de turc **ıstık** (Kırg.) **isti** (Azer.) "chaud, ardent„ On remarque par cet exemple que les deux étymologies peuvent parfois se rendre des services estimables.

Les thèmes obtenus par élargissement en -er-

Ces thèmes aussi montrent les mêmes types que les précédents, dans les deux familles. Nous les confrontons ci - dessous:

1. i. - e. ***ayer -** (Walverg. I. 3) «jour, tôt le matin»; av. **ayar** «jour», gr. éol. αὐήϱ "air, ciel, couleur du ciel, azur„; gr. lacon. ἀβώϱ de αFώϱ «aurore» (Pic. III. 439); (thème ἀFέϱ - d'où αὔϱα); gr. ἀήϱ "air, ciel„ ἠέϱιος «de matin: morgendlich» (et aerios) ont des thèmes réduits.

Turc: **oyar/ùyar** (Tchouv.) «clair, sans nuage (jour, temps)», **ahar** (Tchag. v. Osm.) «blanc, blanchâtre», **ağar-** (plus. dial.) «devenir blanc, clair... etc.».

2. i. - e. ***yēr-, *yōr-** (ibid. 3): slav. **yar** "printemps, été„; got. **yēr**, v. h. a. **yār**, av. **yārə** «an, année: all. Jahr»; gr. ὥϱα (För -) «an, saison» arm. **garun** "printemps„, **var** (lat.) **ver** (v. isl.) "printemps„;

Turc: **yar-** (Alt.) **yaru - yarı -** (Uyg. Tchag.) «être clair, faire clair» **yarın** «demain: à l'aurore»; **yaruk/ık** (ğ) (plus. dial.) «brillant, clair».

3. gr. ἦϱι (ēr - i) «de bonne heure, tôt le matin», ἀϱ- (dans ἄϱιστον «repas du matin»); v. h. a. **ēr** (de cher) «tôt le matin»; lat. **arg-entum** «argent», gr. **argos/as** «blanc, éclatant de blancheur», skr. **arjuna** «lumineux, blanc».

Turc: **er, ir** (plus. dial.) «tôt, de bonne heure: grand matin», **ir** (Tchouv.) «crépuscule (du soir)», **or, ar** (Divan) «roux foncé»; **arık/g** (Uyg. Tchag.) «pur, saint» **aragas** (Yak.) «couleur de feu, d'or»; **oruk**

(Tchag.) **örük/örüng** (Uyg.) «clair, brillant» **örün/ürün** (Yak. Tchag.) "clair, blanc„.

Remarques:

1. Le rhotacisme s'observe dans les deux familles; p. ex. le tchouvache rend régulièrement le s/z final en r; c'est ainsi qu'il a **uyar** à regard de turc ayas/z. Le latin aussi a, par rhotacisme, aurora à regard de skr. uşasah (gén. de uşah) «aurore». Mais on ne pourrait dire que partout l'élargissement en -er- provient de -es-; tous les deux éléments existent essentiellement et parfois alternent de groupe à groupe ou d'idiome à idiome. En grec p. ex. on rencontre lacon. ἀβώρ et éol. αὐώς «aurore» et en turc **yarık** "brillant„ et **yaşik** (Tchag.) «soleil», **yaşin** «éclair» etc.

2. Dans les séries des thèmes en -er- aussi le deuxième élément de la racine essentielle est ğ (turc ağar), y (i.-e. ayer-, +yēr-, +yōr-; turc yar-/u-), u cons. (gr. éol. αὐώς), v (lat. ver), h (turc ahar, germ. eher), digamma (αFέρ); sous tous ces phonèmes il y a une sonante originelle que nous marquons de "ğ„ dans nos formules analytiques. En effet l'origine de tous ces sons attestés ne peut être qu'un seul phonème, père de tous mais distinct d'eux. Ici encore, l'analyse justifie notre symbolisation par un signe "ğ„ un phonème originellement réel, dont nous ne connaissons que les apparitions attestées dans les langues.

La base radicale, les éléments d'élargissement, l'aphérèse, la contraction, tout est identique ou analogique dans les deux familles.

Des concordances et des correspondances pareilles à celles que nous venons de constater s'observent dans toutes les séries que nous avons examinées dans les pages précédentes. Partout l'analyse nous met en présence de formations identiques. Si, pour faciliter la démonstration, nous faisons abstraction du vocalisme et nous nous contentons de confronter les consonnes des racines et des élargissements, nous obtenons des résultats de comparaison bien réguliers. Exemples:

Aux groupes turcs:	**Aux groupes i.-e:**
1. Kün / gün / g^{u}un / güneş "jour, soleil„ kan (Soy.) "clair, sans nuage„ sun- (Tchouv.) "brûler„ yan- (la plup. d. dial.) id. Consonnes radicales: k/g/g^{u},s,y Elément d'élarg. : n	ogon' (russ.) agn ḥ (skr.) ignis (lat.) "feu„, ganos (gr.) "éclat„, hveng (av.) "soleil„, sunne/Sonne (germ.) "soleil„ ayan gén. (av.) "jour„ Cons. rad. g/h/hv, s, y Elem. d'élarg. : n
2. Kös/köz/göz/g^{u}oz "1. œil, 2. brasier„ Cons. rad.: k/g/g^{u} Elém. d'élarg.: s/z	*oq^{u}es (i.-e.), aksi (Skr.) akis (lit.) Cons. rad.: qu/k Elem. d'élarg.: s
3. Kız- "rougir, se chauffer„, hız "vitesse, effort„, iti, ısti, isti, isi "chaud„ Cons. rad. 1. k/h, 2. t/s/z	germ. hizza, heiz, heisse; hiti, hot Cons. rad. 1. h, 2. t/s/z
4. Kor-, kör-gör-, kara-, haray- "voir, regarder„ etc. Cons. rad.: k/g/h; élém. d'élarg.: r	hor-/ὁράω (gr.) ver-e-or (lat.), war (got.) etc. "regarder...„ Cons. rad.: h/v/w; élem. d'élarg.: r
5. Kor, kār-/kavur- "brasier; rôtir„, kuru, kara "sec; noir„; (Tchouv) hərü, hır-, (Yak.) horo, hara "noir„; sor, sorguy- "sec, sécher„ Cons. rad. k/h/s; élem. d'élarg.: r	Kurti (lit.) kurit (russ.), "fumer„, hor (pers) hvarə (av.) "soleil„; surah (skr.) id.; sor (m.n.a.) "sec„ Cons. rad. k/h/s; élem. d'élarg.: r
6. Kel, keleş "beau„ kilen, kiler "clair„ kül- gül-, "rire„ gelin; halay, hallan (Yak.) "clair, ciel, azur„ həvəl (Tchouv.) "soleil„ sulus (Yak.) "étoile„ sal- "briller„, yal, yalın, yol, etc. Cons. rad. k/g/h/s; h. v; y; Elem. d'élarg.: l etc. etc.	Kalos (gr.) galē, galēne, gelaō, (germ.) geld, gold hloros, haul, heuul; sol, selas, etc. yalias, *vel- *vol- etc. Cons. rad. k/g/y/h/s, h^{u}; y/v; Elem. d'élarg.: l etc. etc.

En confrontant le thème i.-e.- **ves-** (Walverg. 1. 310) "printemps„ avec turc **yas** "printemps„ nous constatons que, outre l'élargissement **-es-/-as-**, la sonante basale i,-e. v (u cons.) correspond à turc y. Ces phonèmes initiaux se correspondent souvent et ailleurs. Voici des exemples:

1. i.-e. **ves-** "tremper; mouillé„ (Walverg. 1. 308) correspond à turc **yaş** "mouillé, humide„;

2. i.-e. **vel-** «tiède» (ibid. 298) correspont à turc **yıl-** dans **yılık/g** «tiède»; l'ags. **wealg** montre encore un élargissement secondaire identique au même élément du turc **yılıg**;

3. i.-e. **vel-** et **vol** «arracher (la peau, l'écorce, etc.): "reissen, ritzen» (ibid. 304) correspond à turc **yol-** (yolmak) «arracher les plumes, les cheveux, la peau etc.) et **yülü-** "piler, raser„;

4. i.-e. **vag-** "crier„ (ibid. 214) correspond à turc **yıg-** dans **yıgla-** (Uyg.) = **ağla-** "pleurer„;

5. i.-e. **vadh-** «aller, marcher, schreiten» (ibid. 217) correspond à turc **yaδag/k** (Uyg.) **yadag** (Divan) "piéton, à pied„;

6. i.-e. **vagh-** «retentir, rendre un son» (ibid. 215) correspond à turc **yanğ-/yan-** «retourner, répéter», d'où **vanku** «écho»;

7. i.-e. **ves-** «habiller» (ibid. 309) correspond à turc **yas-yaş-** «couvrir» d'où **yaşmak** «voilette»;

8. i.-e. **vas-** : **vas-tos** «désert, wüst» (ibid. 219) correspond à turc **yazı** «le désert, la campagne», **yastı** (Bar. Tob.) «surface», **yassı/yası** (plus. dial.) «plat»;

9. i.-e. **vē-** «souffler» (ibid. 220) correspond à turc **ye-p-** «souffler» dans **yel yeperek** «en soufflant du vent = très empressé»; cf. **awel** «vent» et turc **yel** idem.

10. i.-e. **ver-** «crevasser, fendre» (ibid. 286) correspond à turc **yar-** «fendre» d'où **yara** «plaie Wunde»;

11. i.-e. **vēr-** «vertige, fatigue, épuisement» (ibid. 316), correspond à turc **yor-** «fatiguer», d'où **yorgun** «fatigué»;

12. Même le nombre vingt a un radical d'une même étymologie: i.-e. **vik-** mti correspond à turc **yik-** irmi; etc. etc.

Le v (u cons.) indo-européen a un autre traitement en turc: comme son initial, il s'élimine dans un nombre considérable de mots; parmi les exemples ci-dessus, la racine i.-e. **vadh-** se confrontait avec turc **yad-/yaδ-** dans yadak / yaδag «piéton, à pied»; mais en turc nous avon aussi **at-** dans **adım** «pas» et **adım at-** «schreiten» **ut-** (Tchouv.) idem, **adak / adag** «pied, membre servant à marcher». La racine i.-e. **vor-** qui signifie l'épuisement et la fatigue correspond en

même temps à turc **yor-** «fatiguer» et à **ar-** dans **arık** «faible, épuisé» et **argın** «fatigué, épuisé» (cf. turc **arık** et ags. **werig** «épuisée, dépouron de force».)

Voici encore d'autres exemples:

i.-e. **veis-** «germer, pousser, croître» (Walverg. I. p. 242) correspond à turc **ös-** (Rad. différ. dial.) «pousser, wachsen» (cf. aussi yüz-/yüs- nager: monter à la surface);

i.-e. **veku-** «parlar, sprechen» (ibid. 245) correspond à turc **okı-/u-** (plus. dial.) «lire, chanter, appeler, inviter»;

i.-e. **ver-** «tumeur sur la peau, accident élevé de terrain, erhöhte Stellung» (ibid. 266) correspond à turc **ur** «tumeur», **or** «forteresse, ordin. sur place élevée», **ör** (Kır. et autres) «lieu élevé, Erhöhung», **örü** (Uyg. et autres) «en haut, qui s'élève en haut»; **öre** (Tchag. et autres) idem.

i.-e. **ver-** "lacet, corde; lier, nouer, enfiler...„ (ibid. 263) correspond à turc **ör-** "tresser, repriser„; on rencontre aussi la variante **yör-** dans **yörümçi** (Tchag.) "qui tresse des nattes„; cf. aussi **organ, orgamçı** "corde„ et autres dérivés.

i.-v. **ver-** "tremper; mouillé„ (ibid; 268) correspond à turc **eri-** "fondre, devenir liquide; tourner en eau„; cf. irin "pus„ et lat. urina (gr. οὖρόν).

Nous interrompons la série de ces exemples, que nous ne donnons qu'à titre d'essai; ils suffisent à prouver que toujours il est possible d'établir par d'autres études comparatives les correspondances des phonèmes isolés entre les deux familles, au moins en général. Mais ce qui nous paraît plus probant c'est la correspondance des thèmes; parce que ces derniers montrent le traitement de plusieurs éléments à la fois réunis par les lois de la formation originelle du langage. Notre but essentiel était d'attirer l'attention des linguistes sur ces faits de formation, que nous considérons comme la proto-merphologie des deux familles linguistiques; les faits que nous avons accumulés dans ce premier travail et qu'on ne pourrait, croyons nous, plus laisser négligés ni considérer comme fortuits, suffisent à établir l'origine commune des deux familles, fondée sur une proto-morphologie turco-européenne, dont les lois peuvent facilement se formuler des inductions de notre étude. Mais des correspondances morphologiques, proprement dites, aussi abondent entre les deux familles, et nous n'interrompons cette esquisse que pour nous remettre au travail d'exposer les faits de ce deuxième ordre, faits que nous continuons de noter depuis le premier congrès de notre assocication.

ETUDE SUR LE MOT «AGRICULTURE»

I

Le terme «Agriculture» est employé dans les langues romanes avec de petites différences morphologiques (*agricultura* en ilalien, *agricoltura* en espagnol). Le mot *agricultura*, qui est considéré comme l'origine latine de ce terme, est un composé formé comme suit:

agri: génitif du mot latin *ager*, qui signifie «champ»;

cultura: Soin que l'on prend pour rendre utile les productions de la terre ou de l'esprit; éducation, enseignement: en turc, *kültürmek, kuldurmak.*

Le sens de la deuxième partie du mot *agriculture*, c'est-à-dire *culture* est connu. Aussi ne nous occuperons-nous que de la première partie de ce mot: *ager*. Les termes qui dans les autres langues européennes expriment la même notion ont également été formés par la composition des éléments *champ* + *culture* (au sens de travail, exploitation de la terre).

	Champ, Terre		Exploitation, culture		Agriculture
Latin :	ager	+	cultura	=	agricultura
Grec :	ge	+	ergo	=	georgia
Germain (allemand.) :	Acker	+	Bau	=	Ackerbau
„ (danois) :	Ager	+	Brug	=	Agerbrug
Slave (russe) :	zemlya	+	delo	=	zemledelie
Hongrois :	föld	+	müvelni	=	földmivelés
Finnois :	pelto	+	viljelys	=	pellonviljelys

D'après les indo-européenisants, le sens et l'étymologie de ce mot sont les suivants:

A) *Sens*: [1] *ager* (latin) = *champ* et par suite, *domaine public ou privé, territoire.* S'oppose ou mot latin *urbs* (ville). Dans un sens particulier, signifie *terre cultivée.*

---

[1] A. Ernout et A. Meillet, Dictionnaire étymologique de la Langue Latine, pp. 21 - 25.

B) *Etymologie*:

1 — D'après Ernout - Meillet [1] les mots parents du latin *ager* sont, dans les autres langues indo - européennes:

Langue ombrienne: *ager* (champ), Sanscrit: *ajrah* (champ non cultivé campagne, plaine); Grec: *agros* (s'emploie depuis l'époque d'Homère au sens de campagne, pays); Gothique: *akrs* (champ labouré, cultivé; *ackar ahhar* dans l'ancien allemand; *Acker* dans l'allemand moderne; *acre* en anglais.

(Observation: Le mot anglo - saxon *aecer* et le mot anglais *acre* exprimait la «mesure d'un champ qu'on peut labourer en un jour».)

D'après Meillet, la racine - mère hypothétique indo - européenne de ces mots peut être reconstituée sous la forme * *agro-*, qui signifie *campagne*, un terrain de parcours qui s'oppose aux endroits habités. Le sens fondamental est, ainsi que l'indique le verbe latin *ago* et *agere* (*agir* en français): *pousser devant soi* (en allemand: *treiben*). Il n'est pas entré dans les groupes iranien, slave, balte et celtique des mots appartenant à la racine *agro*.

2 — Selon Walde - Pokorny [2], la racine hypothétique indo - européenne *ager* a été déterminée sous la forme du mot * *ag-ro-s*, au sens usuel le *champ, campagne, champ labouré* et au sens originel de «lieu où l'on fait sortir le bétail», c'est - à - dire pâturage. D'après Walde, la racine *ag*,- racine véritable de ce mot forgé, signifie pousser, faire avancer et, dans un sens plus originel, secouer, pousser, conduire, mettre en mouvement.

3 — Pour Fick et Boisacq [3], la racine hypothétique *agros*, qui signifie *champ, campagne*, a quelque rapport avec la racine *ago*, qui signifie *faire avancer, pousser, conduire*, et son sens originel est *pâturage*.

4 — D'après Brugmann [4], le sens fondamental de ce mot, par le concours du mot grec *agreo*, est: *terres que l'homme possède dans le but de les labourer, de les exploiter*. Walde, qui ne découvre pas de caractère primitif à ce sens, le repousse comme étant postérieur.

***

[1] A. Ernout et Meillet, Dictionnaire étymologique de la langue Latine pp. 21 - 25.

[2] A. Walde. - J. B. Hofmann, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch* (1930), p. 22. - A. Walde. - J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen* (1926 - 1932) vol. 1, p. 37.

[3] A. Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen* (1890), vol. 1, p. 2. *E. Boisacq, Dictionnaire étymologiquc de la langue grecque* (1907-16), p. 1084.

[4] K. Brugmann et B. Delbrück, *Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen* (1906) V. II, partie 1, page 354.

On peut classer de la façon suivante les déductions discordantes que les indo-européenisants tirent des sens originaux des mots *agriculture* et *ager*:

1 — Le mot *ager* ne contient pas le sens d'agriculture. Il exprime simplement ce qui est *désert* par opposition à ce qui est *habité.*

2 — Ce mot contient à l'origine le sens d'*agriculture* et de *culture.*

3 — Le mot *ager* signifie pâturage.

4 — Le sens originel de ce mot est faire avancer, conduire, mettre en mouvement.

Quelle est ou quelles sont, de ces quatre catégories, les plus exactes, les plus radicales, et qui contiennent les sens les plus primitifs? Nous réserverons la réponse à cette question à notre analyse d'après la méthode Güneş - Dil, et nous alignerons ici un certain nombre d'équivalents turcs, par catégories, aux mots indo - européens **ağ* et **agro* (*ager*) dont on se dispute le sens de quatre côtés.

	Equivalent de **oğ*	**Equivalent de** **agro*
1— Sans de *désert*	*ağlak* (improductif, désert) *oğu* (désert)	*kır, kıraç. kırtıl, geren* (infécond) *yarda* (inculte)
2— Sens de *agriculture*	*ek, ekin, ökmen* (moisson, çagatay).	*ekerge, ekerle* (terres cultivées) *kuracı* (cultivateur, teleüt) harı (labourer, yakoute).
3— Sens de *pâturage*	*iğtü, iktü* (victuailles); *öyeç* (étable, azerî) *ağıl; okur* (boeuf).	*geren* (étable).
4— Sens de *mettre en mouvement*	*ağıtmak* (mettre en mouvement, Orhon)	*ökrimek, üğrümek* (mettre en mouvement; D. L. T), *karagamak, karmak.*

Malgré les analogies frappantes que révêlent les rappochements et les comparaisons, ce tableau, dans son état actuel, n'offre aucune valeur, car l'étymologie du mot *ager* n'a pas été basée en les principes anthropologiques et paléo-sociologiques et l'analyse n'en a pas été poussée jusque dans ses conséquences ultimes; au contraire, le travail d'investigation s'est ramifiée en quatre branches, soit autant de directions. De

quelque côté que les indo - européenisants tirent leur étymologie —comme on le voit sur le tableau ci - dessus — et quelque effort qu'ils fassent pour découvrir des nuances de signification, il est certain que de tous côtés nous pouvons leur opposer des rangs serrés de mots turcs. C'est dans ce but que ce tableau a été élaboré. Mais nous ne saurions nous contenter de celà. Le but logique est de découvrir le tableau psychique et sémantique que les premiers hommes portaient dans leur conscience, lorsque le *ager* fut employé pour la première fois dans le sens d'*agriculture* et avant qu'il ne fût devenu un terme consacré,

Les sens et les origines que ces savants attribuent au mot *ager* sont postérieurs. Or l'agriculture, qui a commencé avec l'homme primitif qui a cessé d'être nomade, étant le plus vieux principe de culture, il est naturel qu'on en recherche l'origine et l'étymologie audelà de l'époque historique.

L'Histoire nous apprend que les Alpins de l'Asie Centrale possédaient les secrets du feu, du travail des métaux, de la domestication des bêtes, et celui du travail de la terre dont ils tiraient des produits. La science actuelle affirme et prouve que les créateurs de cette première civilisation sont les Alpins que nous appelons les Proto-Turcs, et que c'est la patrie de ces hommes, c'est-à-dire l'Asie Centrale, qui produisit pour la première fois le blé, l'orge et le mouton [1].

La théorie Güneş - Dil, qui est la règle fondamentale de l'école linguistique turque ayant libéré les études linguistiques de l'étroitesse scholastique, nous obtenons la licence et la possibilité d'étudier le mot *ager* dans ces lieux et à cette époque, et surtout dans la préhistoire turque sumérienne,

Aprés avoir constaté de la sorte la possibilité d'étudier le mot dans cette mesure, nous pouvons en entreprendre l'analyse étmologique conformément à la discipline de Güneş - Dil [2].

***

$$\underset{\text{ager}}{} = \underset{(1)}{ag} + \underset{(2)}{ag} + \underset{(3)}{er}$$

[1] Peake, *Origins of Agriculture.*

[2] Les exemples pris dans plusieurs langues ont été empruntés aux auteurs suivants: Sumerien: Deimel, Delitzch et Longdon; ancien égyptien: Erman -Grapow; Assyrien: Delitzsch et Meissner; Hittite: Delaporte et Sturtevant; langues sémitiques: Brockelmann, Möller, Cuny et l'Encyclopédie (Kamus); langues finno-ougriennes: Donner; langues indo-européennes: Fick, Walde - Pokorny; Boisacq et Prellwitz (grec); Walde et Ernout - Meillet (latin); Feist (gothique); Kluge (allemand); Weekley (anglais); Bloch (français); Berneker (slave). Idiomes turcs: Pekarskiy (Yakoute); Verbitzki (Altay); Radloff, Divanı Lugat, Tarama Dergisi etc.

1) *aǧ* est la racine-mère et signifie en général, d'une façon abstraite et absolue, *force, puissance, base, vie, mouvement, croissance, accroissement. lieu, terre.* Ce mot absolu de l'étape considérée de l'intelligence du premier homme existe tel quel dans le turc sumérien, qui est tenue pour la langue de l'époque historique la plus ancienne du monde.

Dans cette langue, *aǧ* signifie *faire, créer* et figure dans son pictographe le plus ancien sous la forme 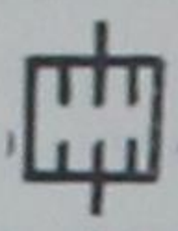 (utérus). Les idées ayant pris, au début de l'écriture, une forme concrète et objective, l'homme a symbolisé l'idée de *créer*, de *faire* dans le pictographe de l'utérus. De la même origine viennent les mots turcs modernes tels que *öǧ, ök* (mère) *öǧ - üş* (déscendance), *oǧ-dık* (abondance), *ök - litmek* (accroître) et *aǧ-aç*. Dans langue Yakoute, *oy* signifie naissance.

(*ay* : créer, donner la vie, former, mettre au monde; arranger, organiser, façonner); *oyı*, créateur (*Aıhıt Aǧa*=Dieu le Père; *Ayısıt*= déesse de la naissance) (Uno Holmberg, «Siberian Mythology», pp. 398, 415).

Comme pendant à ce mot turc, nous pouvons indiquer le mot commun aux langues indo-européennes reconstitué sur la forme **oǧ,*ıǧ*, et signifie *grandir, pousser*, de même qu'en grec le mot *aǧa* exprime l'abondance. Il existe dans les langues indo-européennes, le mot **aǧ* correspondant à une idée abstraite, et qui signifie lui aussi *mouvement:* et possède des dérivés comme *aǧo* en grec, *agere, actum* en latin, *agir, active* en français. (Equivalent en turc: *aǧıtmak*, mettre en mouvement; *ayırmak* : ay + ır).

2) *ag* : est un élément qui confère une forme spéciale et concrète au mot abstrait qui représente la racine-mère. *Aǧ+ag = aǧag, ag* dans sa forme morphologique et phonétique ultime, devient le symbole de la vie et de l'accroissement.

Nous alignons, avec leur analyse étymologique, les mots suivants qui se rattachent à l'idée d'existence concrète, de vie physique se manifestant dans un objet ou un sujet, et qui contiennent l'élément complétif *aǧ*.

Sumérien	ga	= aǧ + ag + aǧ	— mamelle, lait
»	gu	= uǧ + ug + uǧ	— plante
»	igi	= iǧ + ig + iǧ	— verdure, fleur
»	aka	= aǧ + ak + aǧ	— planter des plantes
»	ugu	= uǧ + ug + uǧ	— engendrer, mettre au monde
»	ahe	= aǧ + ah + eǧ	— vie, âme

Yakoute	oğo	=	oğ	+ oğ +	oğ	— jeune, nouveau-né
»	ağa	=	ağ	+ ağ +	ağ	— père
Anc. Egypt.	ka	=	ağ	+ ak +	ağ	— existence, âme
»	he	=	eğ	+ eh +	eğ	— corps
Assyrien	aka	=	ağ	+ ak +	ag	— manger, nourriture
»	iku	=	iğ	+ ik +	uğ	— champ
»	gu	=	uğ	+ ug +	uğ	— orge
Grec	ge	=	eğ	+ eg +	eğ	— terre
Chinois	ku	=	uğ	+ uk +	uğ	— terres, pays
Japonais	ku	=	uğ	+ uk +	uğ	— manger, nourriture.

De même que l'analyse étymologique de ces mots, pris aux langues les plus vieilles et les plus essentielles du monde, ne révèlent aucune différence, de même il est clairement établi qu'ils possèdent en commun le sens de: *existence physique, vie, accroissement.*

Voici d'autre part, quelques mots faits selon le même principe, en y ajoutant différents éléments, et qui ont conservé la même signification:

Yakoute : *oğui* : moissonner.
» *oğo* : produit.
» *oğolo* : élever, nourrir
(*oğlan* dans l'idiome de l'ouest).
Ancien Egyptien : *ak* : nourriture, repas.
Arabe : *ekl* : manger.
Lycien : *aga* : faire
Basque : *okaia* : blé.
Lakon (idiome grec) : *eklon* : repas de soir.
Slave : *agoda*: fruit.

Anc. nord. *eik*, anglo-saxon *ac*: chêne (comparez avec: *ağaç* en turc)

3) *er* : est l'élément qui exprime la détermination : [1]

[1] Il semble que l'école classique ait commencé aussi dans les derniers temps à admettre que l'élément R représente la détermination. Jadis, au temps de Brugmann, «.+r» était simplement considéré comme un suffixe (Formans, Morphème) et on lui attribuait la plupart du temps la fonction qui consiste à former des *nomina agentis*, comme par exemple *script* et *scriptor* en latin, *yaz* et *yazar* en turc.

Hermann Hirt, qui a composé la plus récente grammaire indo-européenne en 7 volumes, attribue à l'élément R un rôle déterminatif qui diffère de l'idée de suffixe, et lui découvre une jontion de renforcement (verstärkend) (Indogermanische Grammatik, vol. III, 1927, p. 737). Hirt propose comme exemples un certain nombre d'adverbes locatifs : *cur* (où ?) en latin; *hvar* (où) et *jainar* (là) en gothique); (nere, bura, şura, ora, taşra, içeri, dışarı, aşırı, yukarı, ileri, geri en turc).

Il est certain que l'idée essentielle qui est à l'origine du rôle que Brugmann définit comme celui d'un «agent» et Hirt comme celui de «renforcement» est l'idée de

aǧ + *ag* + *ar* = *agar* et *gar* dans sa dernière forme, signifie *détermination d'une chose concrète et vivante.* En voici des exemples dans différentes langues :

Sumerien : *agar* = champ
„ : *agarin* = ventre, utérus
„ : *guru* = produit

kur, *gur* = lieu, pays
gar : blé, pain
gur, *har* : moisson (en turc : *har* + *man* : lieu où est réunie la moisson.)

Hittite : kueri = champ, terre cultivée
„ : karsa = charrue
„ : *karp* = faire

Yakoute : *ogor* = faire, créer, élever, soigner.
„ : *harıt* = labourer
harıǧ — *et* = *haraset* (arap.)
harıǧ — *haraǧ* + *et*
haraset.ǧ — s;
harǧ = *hars* (arap.)
Harahan = arbre sacré.
„

Tchagatay : *ekermek* = se dédoubler, ajouter (idée d'accroissement).
Dialecte turc Hoton : *eger* = père
Dialecte de l'Ouest : *ekerge* = champ cultivé
„ : *koru* (ğ) = bois; *koruk*, produit de la vigne;
„ : *akar* = terres rentables; *akar* + *et* : ce qui rapporte des revenus, comme les *Akaret* d'İstanbul.
„ : *uğur* = abondance.
„ : *karın*, *karı*, *kara*, *yer*, *yurt*
„ : *korbo*, *körpe* = bourgeon
Assyrien : *kir* = utérus
Arabe : *akr* = campagne
„ : *hars* = semailles
„ : *a'kra'at* = est devenue enceinte.
Hébreu : *haras* = culture
„ : *kereb* = utérus

---

détermination. Nous rencontrons ce mot dans un ouvrage bien plus récent de «classiques»: en étudiant la place de l'élément R dans la contruction de mots Emile Benveniste (Origines de la formation des mots indo-européens, I, 1935, p. 95), parle de «détermination temporelle ou locale». Ainsi, les Vues de cette sorte sur le rôle essentiel et véritable de l'élément «.+r» montrent le glissement de l'école classique vers la lumière de la théorie

Hébreu : *horef* = automne, moisson (en arabe : *harif*)
„ : *agar* = cueillir, produit
Anc. égytien : *her* = faire, créer.
„ : *ger* = nourriture
Hongrois : *kor* = âge, époque
Esthonien : *kere* = corps
Finnois : *karhu*, Perm: *gör* = charrue.
Basque : *garia* = blé.

Quand aux langues indo-européennes, on peut, à part les mots *ager* en latin, *agros* en grec, *Acker* en allemand et les mots apparentés que nous avons énumérés plus haut, mentionner comme exemples les mots suivants:

slav : *koren* (en allemand *Wurzel*, racine)
gothique : *akran* = produit
anglais : *corn* = céréale
grec : *krithos* = orge
latin : *granum* = céréale
allemand : *grün* = vert
„ *Kraut*, *Kresse* = verdure
slav : *gora* = forêt, bois; *grah*, petit pois
tchèque : *hura* = terre
latin : *creare* = créer.
latie : *cresco* = croître.
anglais : *grow* = croître
„ : *grass* = prairie, herbe
latin *agger* = amas de terre
„ *Ceres*, osk. *Kerri* = déesse de la moisson.
français : *céréale.*
Et, leur objectivité renforcée par l'élément $\cdot + p$:
sanscrit *garbha* = enfant, utérus.
„ : *krpa* = corps
latin : *corpus* = corps
anglo-saxon : *hrif* = ventre
grec : *karpos* = produit
alleman : *Herbst* = automne
latin : *herba* = herbe
français : *gerbe*
„ : *germe*
latin : *gramen* : herbe, pâturage
„ : *frumentum*: blé.

aǧ + *aǧ* + *ar* = *ǧar*, et, dans sa forme ultime *ar*, signifie encore existence matérielle déterminée, vie, comme il en est dans les mots *ur* sumerien, *er*, *ermek*, *ürün*, *erik*, *uru* (pâturage) *uru* (famille, parents) *aruk* (semence) *üsgüt* (produit) *arpa*, *orak* (faux) (en yakoute: *er* = faucher) *erey* (farine, en Yakoute).

Nous pouvons emprunter aussi les exemples suivants à d'autres langues:

Hittite: *armah* féconder; *arsi* = plante.

Ancien égyptien : *vieu* = produit

„ *iur* : devenir enceinte.

Grec : *ear* (*ver* en latin) printemps (anglo-saxon : *gear* et slave *yaru*: printemps)

„ *aroo* = charrue; *arura* = champ cultivé.

Latin : *arare* : labourer; *orior* = origine, naissance.

Celt. : *aeron* = fruit, prune, orge

allemand : *ur* = origine, ancêtre;

„ *Erde* = terre, sol. *Ernte* = moisson (*ard*, *arz* en arabe).

***

Avant de pousser plus avant notre analyse, nous résumerons le résultat que nous avons acquis jusqu'ici.

L'analyse du mot *Ager* nous avait fourni les étapes analytiques suivantes:

N°	Forme phonét.	Explication	Valeur sémantique	Types dans la langue turque
1	*aǧ*	racine - mère	la forme la plus archaique de l'idée de vie absolue	*aǧ* = créer, utérus en Sumérien *oǧ* = mère
2	*aǧag*	racine - mère manifesté dans un sujet ou un objet	formes graduellement caractérisées et particularisées de la racine-mère	*kök; kok* = terre; *gu* = plante, en Sumérien *ek* = semer ; *aka* = planter des plants, en Sumérien *oǧo* = produits en Yakoute ; *igi* = verdure en Sumérien
3	*gak*	forme phonétique plus dure que la précédente		
4	*ag*	forme amalgamée de la racine mère		
5	*agar*	forme renforcée par *v.* + *r* de la précédente	formes stabilisées et prefectionnés de cette idée	*agar* = champ en Sumérien ; *ekerge* = champ labouré ; *ogor* = élever, faire pousser, en Yakoute
6	*gar*	forme aphérétique de la précédente		*kır, harıı* = labourer, en Yakoute *kueri* = champ, terre labourée en Hittite ; *gur* moisson en Sumérien ; *guru* = produit, en Sumérien; *gav* = blé, en Sumérien; *yer, kara*
7	*ar*	privée de la racine-mère et de l'élément qui la représente		*ür - emek*; *er - mek*; *uruk* (graine)

Ainsi que le montre le tableau précédent l'analyse qui a été faite du mot *ager* selon la discipline de Güneş-Dil s'appuie sur une profonde base anthropologique et paléo-sociologique dont l'homogénéité et la concordance sont parfaites des points de vue phonétique, morphologique et sémantique. Le mot *ager* est un chainon, une étape d'un ensemble qui a pris corps autour d'une signification initiale et s'est perfectionnée par la voie de la polysémie. Dans la lumière que la théorie Güneş - Dil concentre sur eux, ces "mots-étape,, rattachés à la racine-mère mais reliés l'un à l'autre par des chaînons à des degrés différents, par le sens, la structure ou la prononciation, exercent l'office de stations de vérification.

Le fragment *agri* ou *ager* du mot *agriculture* est, avec les formes originelles et apparentées latines ou indo-européennes auxquelles il se rattache, formellement soumis à la communauté turque. Les formules *agar* et *gar*, que le système de Güneş-Dil obtient à l'aide de ce mot, ainsi que les mots suivants des idomes turcs les plus purs, qui y sont

entièrement conformes tels que Sumérien, le Hittite, le Yakoute et notre parler d'Anatolie:

agar : champ (Sumérien)
gur : moisson „
kueri : champ, terre labourée (Hittite)
ogor : élever, faire pousser (Yakoute)
harıı : labourer (Yakoute)
ekerge : champ cultivé (Anatolie)
kır : campagne, champ („)

prouvent que les mots *ager* et *agriculture* sont rattachés à la pure langue turque pas les liens indissolubles.

Cette conclusion à laquelle la linguistique permet d'arriver est confirmée soit par le préhistoire, soit par la sociologie ainsi que l'histoire de la culture humaine et de l'agriculture; c'est-à-dire que l'Asie centrale fut la patrie d'origine des céréales et de l'agriculture et lorsque dans les religions primitives le culte de la terre, des semailles et de la moisson fut après sa naissance au sein de la race alpine proto-turque, qui avait été celle des premiers agriculteurs, représenté chez les Sumériens sous le nom de Dumuzi et en Anatolie sous celle de Déméter, puis gagna Rome avec la déesse de l'abondance, Cérès (*Ker*-es), ce mot portait l'écho encore tout proche des mots turcs qui ne s'étaient pas encore éloignés des radicaux *ker*, *kır*, *eker* et *agar*. Ainsi, autant le mot *agriculture* prononcé aujourd'hui par un Français est turc, autant le mot *céréale* prononcé par le même personnage est d'origine turque et relié aux mêmes mots turcs *agar*, *eker* et *kır*. Il est dommage que les savants français non seulement n'ont jamais relevé les rapports avec la langue turque de ces mots considérés comme des mots français, mais sont même incapables d'établir la parenté entre les mots *ager* et *ceres* dans la langue française ou la famille indo-européenne.

Quant au sens véritable d'*ager*, ce mot, à propos duquel les indo-européenisants ont, avec une méthode pédantesquement spéculative, hésité sur le point de saisir s'il soutenait à son origine le sens de *désert*, de *culture*, de *pâturage* ou de *mouvement*, il vient grâce aux principes et à la méthode anthropologique de la théorie Güneş-Dil d'être analysé jusque dans ses profondeurs infinitésimales, et tous les sens qu'il renferme ont été dégagés. De même que d'après ce principe le mot *ager* est turc, de même il exprime dans les langues indo-européennes le "détermination d'une existence, d'une vie concrète et particulière„ : or, l'idée que représente l'agriculture n'est rien d'autre.

Grâce à cette solution, l'hypothèse que les indo-européenisants ont émise d'une façon incohérente d'après laquelle le mot *ağ*, qui est le radical du mot *ager*, peut avoir, à côté de *culture*, les sens de *mouvement*, de *pâturage*, de *campagne déserte* est traitée avec ordre et méthode par la théorie Güneş-Dil, car le sens Güneş-Dil attribuée au mot *ager*, c'est-à-dire le sens initial *vie et existence*, s'étende à toutes ces notions secondaires et leur sert de générateur. De la sorte, un grand nombre de mots frères ou parents, ramenés dans Walde-Pokorny et les autres dictionnaires indo-européens à des racines différentes pour la raison qu'ils ne s'daptaient pas a la méthode étroite de l'école classique, se trouvent avoir retrouvé leur unité orginelles, c'est-à-dire l'unité de *ğ*.

II

Après avoir de cette manière formulé une explication et être parvenu à une conclusion au sujet du sens concret que le mot *agriculture* a pris après le développement de la culture, il est nécessaire, pour compléter l'étude du sujet, de l'étudier comme entité abstraite.

J'étudierai le mot latin *creare* (créer) et le grec *ergon* (travail, mouvement, affaire), figurant parmi les mots isolés par les indo-européenisants après avoir été arrachés de force à la racine-mère commune *ağ* qui signifie *existence, vie* pour la raison que, malgré les différences apparentes, la relation est certaine.

1 — *Ergon*. — Nous avons, plus haut, divisé en éléments *ge* + *ergon* le mot *georgia* que les Grecs emploient comme équivalent du mot agriculture. L'élément *ge*, qui signifie *terre, sol*, avait été, ainsi qu'on peut le voir aux tableaux précédents, rattaché directement par la formule *eğ* + *eg* + *eğ* = *ge*, et tout comme les mots sumériens *ga*, *gu*, *ugu*, *igi*, rattaché au sens de *existence concrète, vie, accroissement*.

Pour ce qui est d'*Ergon*, les indo-européenisants ramènent ce mot grec à la racine hypothétique indo-européenne *uerg* qui signifie *être en mouvement*. Servons-nous de leur propre transcription:

Indo-européen : U *erg*

Grec: F *ergun*

latin: U *erg*

allemand: *Werk* = travail, affaire.

Le signe indo-européen U que l'on peut voir dans cette

transcription est, selon les classiques, la consonne Ϝ qui se transforme en, F qu'on appelle *digamma* dans le plus ancien grec, et en *W* en germanique. Ce fait phonétique est extrêmment intéressant du point de vue de la théorie Güneş-Dil, car c'est grâce à celle-ci que s'explique le secret du très vieux "digamma„ F dont le véritable caractère demeurait encore inconnu. Nous pouvons donc aligner les phonèmes précédents avec leurs explications:

Indo-européen : Ϝ - c'est-à-dire une voyelle ressemblant à une consonne ou une consonne se rapprochant d'une voyelle, qui rappelle *u* et qui peut se transformer en *V*.

Grec : - c'est-à-dire un phonème conforme à la définition ci-dessus et qui, à l'époque classique, s'est détaché par l'usure du commencement des mots où il se trouvait aux époques très reculées.

Latin : *G*
German: *W*

Ce phénomène phonétique n'est autre que le ğ muet découvert par la théorie Güneş-Dil, car:

1 — ğ est la première consonne formée par la cumulation de la voyelle mère, c'est-à-dire qu'elle possède à la fois la qualité de consonne et celle de voyelle.

2 — ğ, tout comme le "digamma„ grec F, s'use ou s'amalgame.

8 — ğ se transforme par le pont que constitue le phonème *g*, en *v* et ses catégories *(b, p, f, m)*. Du reste, les indo-européenisants désignent ces sortes de *g* qui se transforment sous la forme g^w (g parasitaire, vélaire),

***

Après cette explication, inscrivons l'un au dessous de l'autre les quatre mots ci-dessus accompagnés de leurs analyses etymologiques:

		(1)	(2)	(3)	(4)
Indo-europ. :	Ϝ *erg*	= eğ	+ eg	+ er	+ eg
Grec :	F *erg*	= eğ	+ eg	+ er	+ eg

Latin : *Agere* = ağ + ag + er + eğ
Germ. : *Werk* = eğ + ev + er + ek

La valeur attribué à ces éléments dans l'analyse du mot *ager* est valable ici aussi: mais le quatrième élément, *eg*, est l'élément qui complète le sens, *dénomme le mot*, et qui enfin l'exprime. L'ensemble signifie: "expression d'une existence matérielle déterminée,,.

Alingnons ici avec leurs analyses, les équivalents turc des mots considérés comme indo-européens dans la formule ci-haut.

Güre: = üğ + üg + ür + eğ — energie
Berk = eğ + eb + er + ek -- fort
Birik = iğ + ib + ir + ik — concentré, fort

et dans sa forme "élimée,, comme pour le mot Grec *erg*

irk : force, puissance;
irikmek : s'amasser, grandir;
ireklemek: être fort, solide;
ırgatmak : mettre en mouvement, mouvoir;
ırganmak: bouger;
ırgamak : mouvoir;
ırgat : ouvrier, journalier.

De la sorte, d'une part, on obtient la preuve que le mot *ırgat*, que l'on croyait emprunté au grec *ergates* (travailleur, ouvrier) est un mot authentiquement turc et, d'autre part, il s'avère par l'analyse suivante:

	(1)	(2)	(3)	(4)	
ırgat (mak) =	ığ	+ ır	+ ag	+ at	= mouvoir
hareket =	ağ	+ ar	+ ek	+ et	

(en turc: *hor* = "force,, dans l'idiome Balkar)

que le mot *hareket*, que l'on croyait arabe, ne saurait ne pas appartenir à ce groupe turc.

Le ğ contenu dans les racines-mères *iğ*, *ağ* s'est détaché de la première par des necessités morphologiques et phonétiques, et dans la deuxième, est devenu *h*. Le "*Kamusu Türkî*,, spécifie d'ailleurs clairement que le mot *ırgat* signifie ouvrier, journalier, ouvrier travaillant aux champs. Pavet de Courteille signale, de son côté, ce mot dans l'idiome Tchagatay: *ırgatmak* = mouvoir.

Le quatrième élément (*v.* + *t*) ajouté dans la dernière analyse, exprime la notion de dynamisme: du reste, l'idée de dynamisme se révèle par excellence dans le mot *hareket* et *ırgat* (mak).

On constate de la sorte que les deux éléments du mot grec *ge-orgia*, employé au sens d'agriculture, sont rattachés au groupe de mots signifiant *vie et existence* que nous étudions ici. Du reste Meillet, bien qu'il n'ait pu, soumis qu'il était à des préjugés phonétiques, remonter comme nous le faisons grâce à la théorie Güneş-Dil à une racine-mère, ramène un grand nombre de mots, par exemple le grec *ergon* (travail, affaire), les latins *herba* (herbe), *granum* (graine) et *creare* (créer) à des origines rustiques, en disant d'eux: "ancien terme de la langue pastorale,,, ou: "d'abord terme de la langue rustique,,, ou bien: "terme du vocabulaire de l'agriculture,, ou encore: "survivance d'un mot rural prélatin,, [1]. Les aveux que Meillet laisse échapper au sujet d'un grand nombre de ces mots en deçi étant qu'ils "n'ont pu être rapporochés d'aucun mot,,, que "leur origine est inconnue,, ou que "leur étymologie est obscure,, confirment les faiblesses aussi bien que l'impuissance de l'école classique dans ce domaine, et prouve qu'on ne saurait se fier aux résultats qu'elle a obtenus.

L'une des idées se rattachant à la vie rustique ou agricole est celle qui exprime l'action de faucher, c'est-à-dire de moissonner. Au même ordre appartiennent le mot sumérien *gur* (couper) avec le mot turc moderne *kırpmak* (tondre, couper); le mot latin *carpere* qui a exactement le même sens, les mots supposé grec *karpos* (produit, fruit, *karpuz* pastèque) et *karfos* (paille), le mot vieil-allemand *herbist* (moisson) et le mot latin *herba* (herbe), sur lequel on ne s'est point prononcé en raison de la tyrannie phonétique des classiques.

*
* *

2 — *Creare* (créer). Pour déterminer un équivalent complet à ce mot latin, il importe de tenir compte des variations phonétiques incluses dans les catégories fixées par la théorie Güneş-Dil en se trouvant placées entre ces catégories.

Donc, les vocables *ager* ou *ger* qui forment l'objet de notre étude peuvet, à condition de conserver toujours la liberté de changer de voyelles, prendre dans l'intérieur des catégories dont nous avons parlé, les formes: *ver*, *ker*, *her*, et, se servant comme d'un pont du phonème *v*, celles appartenant à la seconde catégorie: *ver*, *ber*, *mer*, *per*, *fer*.

Ainsi, nous pouvons écrire le mot latin *creare* (créer) ou *creo* avec leur équivalents turcs pourvus de *y* et de *v* et leur analyse:

[1] A. Ernout et A. Meillet, Op. cit., pp. 23, 221, 413, 428 DC.

T. DİL KURUMU KÜTÜPHANESİ

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
creo =	eğ	+ ek	+ er	+ .	+ eğ	+ oğ
yarat(mak) =	ağ	+ ay	+ ar	+ at		
var =	ağ	+ av	+ ar			

Les éléments 1, 2, et 3, communs à tous les trois, expriment, comme dans le mot *ager*, le *détermination d'une existence matérielle*. Les éléments latins 5 et 6 complètent et dénomment mot. L'élément (*v.* + *t*) de *yarat* (mak)ajoute au sens celui de constructif, de dynamique, qui sont, en effet, les caractéristiques essentielles du sens que comporte le mot *yarat*(mak) (créer), *var* (lık) (existence) est ce qui s'est déterminé par soi-même, tandis que *yarat* (mak) (créer) est ce qui s'est déterminé par la volonté de créer, de construire, de faire.

Pourquoi cette idée de construire n'est-elle pas contenue dans le latin *creo*? Meillet *(ob. cit., p. 221)* formule pour *creo* l'observation suivante :

"*Creo* était d'abord terme de la langue rustique où le rapport avec crē-sc-ō„.

Recherchons le mot *crésco :*

"*Cresco* : pousser, croître et par suite arriver à l'existence, naître ; dérivés : *cretum, cretus*.„

Confrontons, par un procédé analytique, ces deux derniers mots avec leurs équivalents turcs *yaratım* et *yaratık* :

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
cretum =	eğ	+ ek	+ er	+ et	+ um
yaratım =	ağ	+ ay	+ ar	+ at	+ ım
cretus =	eğ	+ ek	+ er	+ et	+ us
yaratık =	ağ	+ ay	+ ar	+ at	+ ık

Lorsque le mot latin prend cette forme, l'élément *v.* + *t* (ce qui est contructif, ce qui est construit) se manifeste comme dans le turc. De plus, on constate l'identité des élément 5 dans l'une et l'autre des deux séries. Dans le premier groupe, l'élément (*v.* + *m*) indique que l'idée représentée par l'ensemble des quatre éléments précédents se manifeste dans un objet ou un sujet. Comme le latin *-us.* le grec *-os* et le turc *-ık* de la deuxième série, il est placé à la fin des mots, dont il complète le sens et dénomme le mot.

Par suite de cette analyse, les mots turcs *var* et *yaratmak* sont, en même temps que le mot latin *creare*, rattachés aux mots proto-turcs *ager* et *ger*, qui signifient *vie* et *existence*.

***

Comme il serait trop long d'énumérer un à un tous les nombreux mots issus de la même idée de *vie* et *existence* et rattachés à la forme *var et yar*, je choisis ceux-ci parmi ces mots :

yaramak = être prêt (altay)
yarpu = petit
yürüm = vie
yürümek = être en mouvement
yürürkü = mouvement
yortmak = se mouvoir rapidement
yormak = dépenser ses forces
yürek = coeur (*cor* en latin, *kardia* en grec).

Et dans la forme *var* :

Vermek, *Bermek* (*bar* = produit, *burduk* = céréales, en Yakoute).
gar = *var* faire, donner, produire, en sumérien,

Comme nous avons trouvé au mot turc *yürek* son équivalent indo-européen dans *cor*, nous pouvons traduire les mots turc *var*, *ver*, *bar*, *ber*, qui signifient exister, produire, par les mots *bher*, *ber*, *por* qui signifient dans le groupe indo-européen : porter, être chargé.

Sanascrit : *bhar* =
Goth. : *baira* =
Slave anc. : *bero* =
Grec : *fero* =
Latin : *fero* =
} porter, être chargé.

Anglais : *bear* = être chargé, donner naissance.
Allemand : *ge-boren* = : = né
Irlandais : *birit* = : = enceinte.

A ce même ordre appartiennent les mots latins *gero* (porter, gestation) et *forma* (forme) demeurés sans étymologie, à cause des mêmes préjugés phonétiques. Et même, on peut faire par l'analyse une comparaison entre le verbe latin *habere* (avoir) et son équivalent turc *var* :

(1) (2) (3) (4)
habere = ah + ab + er + eğ (*ah* = racine principale au premier degré)
var = ağ + av + ar.

Les indo-européenisants n'ont pu du reste découvrir l'origine de ce mot.

***

Quelques-uns des mots signifiant *vie* et *existence* et qui, sacrifiés à l'étreite méthode des indo-européenisants, n'ont pu être jusqu'ici expliqués sont les mots français *vert* et *verdure*. Meillet a décreté sans étymologie valable les mots latins *viridis* et *vireo* qui sont considérés comme étant à l'origine des premiers.

De même que les étymologistes font remonter le mot anglais *green* (vert ; *grün* en allemand) au mot anglais *grow* (pousser, grandir), il serait naturel, par voie d'analogie, de ramener le mot latin *viridis* au mot également latin *grandis* (grand) qui, toujours selon Meillet, est employé dans la langue rurale pour exprimer l'épanouissement des plantes, et dont l'étymologie est inconnue.

Alignons leur analyse étymologique :

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
viridis (vert)	iğ	+ iv	+ ir	+ .	+ id	+ is (iğ)
grandis (grand)	ağ	+ ag	+ ar	+ an	+ id	+ is (iğ)

La valeur des éléments nous révèle que *viridis* signifie la *détermination d'une entité concrète et dynamique* et que *grandis* exprime *l'extension, dans son milieu, d'une entité concrète, dynamique et déterminée*. En effet, *grand* représente par rapport à *vert* un élément dôté de plus de force d'expansion, et pour ces raisons même l'élément (*v.+n*) contenu dans *grandis* est absent du mot *viridis*. De même que le mot français *vert* est la couleur de la plante qui existe (*var*) et qui produit (*veren*) [1], de même *grand* exprime *l'extension* de cette entité, l'opération par laquelle sa densité, son volume augmentent (*gürleşmek*). Les mots latins *vir* (homme); *vires* (pluriel de *vis*, force); *virgo* (vierge, à l'étymologie inconnue); *virge* (branche); allemand *Herr* (homme, maître); sumérien *ur*, *gur* (homme); turcs, *er*, *güre*, *karu*, *hor*, *ırk*, *karak*, *berk*, *var*, *ver*, sont des mots parents alignés sur des lignes parallèles grâce à la théorie Güneş-Dil.

Avant d'en finir avec ce sujet, je trouve nécessaire de m'arrêter sur une observation d'Albert Cuny, qui dans ses *Etudes Prégrammaticales* (1924), combat les opinions et idées émises par les indo-européenisants classiques sur la notion de la racine, et nous dit avoir décomposé la structure des mots par les diviser en éléments parmi lesquels il a pu fixer certains «déterminatifs» gui désignent le sens de chaque mot. D'après Cuny, les déterminatifs par exemple (p. 76) des noms d'animaux sont les sons labiaux. Ayant relu ces pages en faisant l'étymologie du mot *agriculture*. j'ai découvert dans un grand nombre

[1] De même que le nom de la couleur noire est emprunté abstraitement à la *terre noire* concrète, de même le nom de la couleur verte est emprunté à la *plante verte*.

de noms d'animaux, en même temps que l'élément (*v.* + *b*) l'élément *gar*, *kar* que nous étudions. Ainsi:

corbeau = *gurab* en arabe
(s) *corpion* = *akreb* en arabe
girafe
cerf
écrevisse = *karavos* en grec
hurab (arabe) = cigogne
korva (slave) = vache
brebis
karab (assyrien) = taureau
portis (grec) = veau
porc
grus (latin) = vache, bœuf.

J'y ajoute ces équivalents turcs:

sanscrit : *karava*
ltin : *corvos*
français : *corbeau*
„ : *corneille*
allemand : *Krähe*
grec : *korafos*
} = *karga* en turc
} = (genre d'oiseau)

français : *grenouille*
„ : *crapaud*
} *kurbağa* en turc

„ : *fourmi* = *karınca* en turc
„ : *ver* = *kurt* „ „
„ : *hérisson* = *kirpi* „ „

Puis les mots turcs *kırlangıç* (*hirondelle*) et *kartal* qui sont avec tous leurs radicaux *kar*, *gar* des mots rattachés au sens de *vie* et *existence*.

Et pour finir, je considère comme indispensable d'émettre une observation d'ordre paléographique: il s'agit de la question de l'origine des lettres *C*, *K* et *Q* du caractère latin. Les formes et les sens des signes sémitiques, que l'on croyait jusqu'à ces derniers temps être à l'origine de ces lettres, étaient les suivants:

G — Gimel 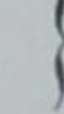 = chameau, cou, bât, joug
K — Kaf 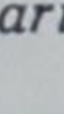 = paume, main penchée
Q — Kof 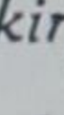 = singe, œil, oreille, nœud

D'aprés les études plus rècentes, les suppositions ont èvoulé comme suit [1]:

Sens de la forme	Hiérogl. égyptien	égypt. Hiérat.	Ecrit. Sinaï ique	Sémit. Mérid.	Phènic.
G Fonction	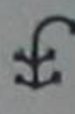	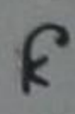			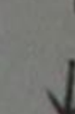
K Plante qui symbolize les armes de la Haute Egypte	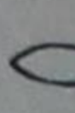	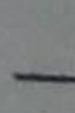	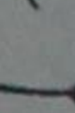		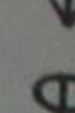
Q Ventre vide	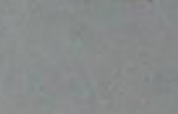	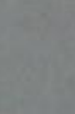		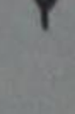	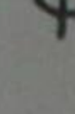

Consultons ensuite l'ouvrage de Hunter qui a étudiè les écritures de Mohenjodaro - Harappa (The Script of Mohenjodaro, p. 205).

Maniére de lire	Sens de le forme	Modenjo-daro	Sumer	Egyptien	Sém. du sud	Phénic.	Brahmi
Kha	bourgeon	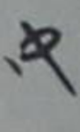		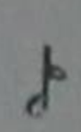	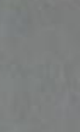	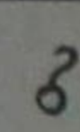	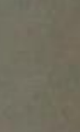

La valeur phonétique de la forme sumérienne indiquée sur ce tableau est *gin* ou *gir* et signifie *naître, borgeonner*. Leurs pictographes rappellent des sujets se rattachent aux plantes ou à l'agriculture. Nous pouvons indiquer ceux - ci parmi les éléments d'alphabet anciens rattachés au phonème *K*:

Mohenjodaro	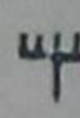 = Ka	Chypre	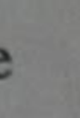 = Ke
Grètois ancien	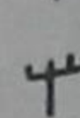 = Ka	„	= Ki
„ „	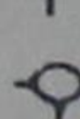 = Ga	„	= Ku
Ecrit. sinaïtique	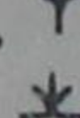 = K		= Ka

Aprés les comparaisons ci - haut, revenons à l'alphabet turc de l'Orkhon. D'aprés les résultats des toutes récentes études (1936), les savants occidentaux font remonter l'origine des lettres *G* et *K* de cet alphabet au Pelhvi Arsacide (et par consèquent aux Araméens). Ainsi:

[1] Ouvrages de Grimme, Gardiner, Sethe, Hans Jansen, «Die Schrift», 1936.

Valeur	Yenisei	Orkhon	Arsacide
G (a, o, u, ı)	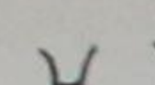		= h
G (e, i, ö, ü)	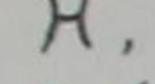		= h
K (a)	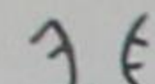		= h
K (e,i)	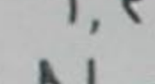		= k
K (ö, ü)	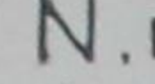		
K (o, u)	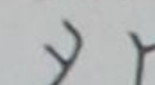		= q
K (ı)	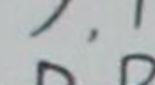		

Ces savants n'ont pu trouver d'équivalents arsacides à deux lettres de ce groupe; sans compter que les équivalents qui ont été placées en regard se ressemblent fort peu.

La conviction commune à plusieurs savants est que l'alphabet turc est d'origine autochton et acrophonique. Par exemple, la lettre qui exprime le phonème S représente le mot *süngü* au commencement duquel elle se trouve ainsi que la forme de l'objet que le mot désigne; la lettre qui exprime le phonème *y* représente le mot *ay* au commencement duquel (la voyelle étant supprimée) elle se trouve.

En me basant sur ces principes - et m'exposant au danger d'être seul de mon opinion, je ramenerai - et cela malgré les siècles qui les séparent- les lettres *G* et *K* de l'alphabet de l'Orkhon à ses parents de Mohenjodaro et de Sumer, aux quels il est rattaché par l'ethnologie, l'histoire, l'archéologie et la linguistique. 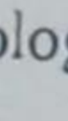 *gin* ou *gir* en sumérien, 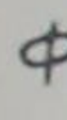 ou = bourgeon en turc mohenjodaro, 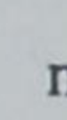 ou en turc orkhonique ne sont-ils pas les pictographes d'*ag*, qui est l'expression de l'idée de *vie* et *d'existence?* Je ne veux point, comme d'autres, lire la forme = k : *ok*, ni la ramener à la forme arsacide 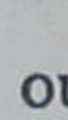 à laquelle, comme on l'a vu dans le tableau ci-haut, elle ne ressemble en aucune façon, mais veux en faire, après en avoir confirmé le caractère turc par les formes sumériennes 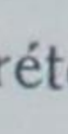 et mohenjodaro 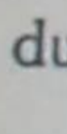 , l'ancêtre du alpin crétois, 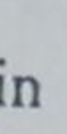 alpin chyprote, du égyptien, des 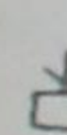 sinaïtiques, du sémitiques méridional et enfin

de la lettre ↓ = k phénicien de forme totalement identique, et y voir l'écho de la racine *ag*, *ak* signifiant agriculture et plante. C'est peut-être là, comme je viens de le dire, une opinion qui peut être combattue; mais le caractère pastoral de ces formes d'écriture extrêmement anciennes où des équivalents ont été trouvés à la lettre *K* constitue pour le moins un hasard intéressant.

***

Si l'étude du mot *agriculture* a pu être étendue à ce point et n'en devenir que plus fructueuse, c'est grâce à la théorie Güneş-Dil. Nous sommes fort loin d'avoir terminé que celle de *vie* et *d'existence* a sans aucun doute donné naissance aux plus riches familles de mots du langage humain, et il est naturel que de nombreux mots appartiennent encore à ce groupe. Mais c'est la théorie Güneş-Dil qui seule a donné la possibilité d'étudier ces richesses comme il convient, de descendre jusqu'aux profondeurs les plus éloignés de leurs sens, de les classifier avec exactitude et, surtout, de découvrir les origines éthnologiques et linguistiques de ces mots, comme la personnalité de la race qui les créa.

Le regretté Meillet, chef de l'école classique, a decrété inconnus ou d'importance médiocre l'origine du mot *agriculture* et d'un grand nombre de mots qui s'y rapportent, car, d'après lui, les indo-européens, race noble, n'ont pas daigné se livrer à l'agriculture. Les turcs Alpins, qui ont instauré la haute culture sur la terre, qui ont créé et répandu l'agriculture aussi bien que la métallurgie considèrent en dépit des Meillet comme un honneur d'avoir été les pères de l'agriculture et de l'avoir enseignée au reste de l'humanité, car, ainsi que le dit un savant oriental, le bonheur des peuples ressemble à un arbre, et la racine de cet arbre, c'est l'agriculture.

A. Dilâçar

KLÜP KELİMESİ HAKKINDA

NOTLAR

Garp Lengüistlerinine göre:

Club (telaffuzu klüp) kelimesi, 1702'de İngilizceden Fransızcaya geçmiştir. (O. Bloch, "Dictionnaire étymologique de la langue française„ 1932 cilt I, s. 156)

İngilizcede ise kelimenin lûgat manası ve etimolojisi şudur:

Clւb (telâffuzu Kalb): ilk manası ucu topuza benziyen sopa, lobuttur. Manasından biri de içtimaî hayattaki mahfel, dernek, birlik, klüptür Webster's "New International Dictionary„)

Birlik ve dernek manasına gelen İngilizce *club* sözü, İskandinav tesiri altında, topuz ve sopa anlamına olan ayni *club* kelimesinden çıkmıştır. Müşterek semantemleri "topluluk„ medlûlüdür. J. E. Rietz'e göre İsveç lhçelerinde *klubb* "kütle, parça topluluk, isnan kütlesi„ ifade eder (J. E. Rietz. Svensle kt Dialekt - Lexicon„ 1867)

F. Kluge'ye göre, 1750'de Şimalî Almanyaya giren bu ingilizce kelime İngilterede erkekler birliğinin (yani klubünün) toplantısına alâmet olarak âzalara gönderilip aralarında dolaştırılan topuzumsu sopa *club*'dan çıkmıştır. (F. Klnge, Etymologisches Wöterbuch der deutschen Sprache„ II inci tabı 1934, s. 309)

Kelimenin klasik etimolojisini yapanlar, şu akraba sözleri sıralıyorlar:

Ingilizce	:	*club*	= lobut, tɔpuz sopa
Orta İngilizce	:	*clubbe, clobbe*	
İzlanda	:	*klubba, klumba*	
İsveç	:	*klubba, klubb*	
Danimarka	:	*klub*	
Almanca	:	*kolben*	

İngilizce	:	*clump*	= yığın, kütle, küme
Anglo Sakson	:	*clymp*	
Frizon	:	*klump*	
Felemenk	:	*klomp*	
Danimarka	:	*klump*	
İsveç	:	*klump*	
Almanca	:	*klumpe*	

(W. W, Skeat, "An Etymological Dictionary of the English Language„ yeni tabı 1935, Oxford, s. 116)

Daha bir çok akraba sözler arasından şunlar da seçilebilir:

Almanca : *keule* (eski AImanca *kuli* = topuz lobut
" : *kaule* (orta AImanca *kule* = küre, top
Eski Nordca : *kula* = şiş, kabartı

Bunların müşterek Germence şekli **kulon* dur ki bundan **kuwulon* **kugulon* ve bu son şekilden de Almancanın küre manasına gelen *kugel* kelimesi çıkmıştır (F. Kluge, ayni eser, s. 298)

Cermen dillerinde görünen bu kelime ailesi, şu şekilde İndo-Öropeen ilkel dile bağlanıyor:

İndo-Öropeen ilkel dildeki ana şekil **gel*, manası = yuvarlak yapmak, top yapmak, yuvarlak, küre şeklinde ve benzer anlamlar.

Bazı müştaklar:	Sanskrit	: *gula-h, guli*	= küre, top
	Grek	: *galindoi*	= küçük küre
	Eski Slav	: *glava*	= baş, kelle

Bu **gel* yapma şeklinden, gütüral (g, k, v, s.), dantal (t, d) ve labial (b, p, m) eklerle gelişmiş kelime grupları da vardır. *Club* sözü labial ekle yapılmış kategoridendir, ve ilkel İndo-Öropeen dildeki farazî şekli de **geleb* (*h*) veyə **gēlb* (*h*) olarak tespit edilmiştir: bu şekil ilkel Germencede **klabb* şekline girmiş ve yukarıda sayılan müştakları vermiştir. Başka gruplardaki akrabalarından, lâtince *globus* (= küre), *gleba* (= toprak yığını) ve *glomus* (= toprak yığını) kelimeleri zikredilebilir.

Garp etimoloğları İngilizcenin *club* kelimesini buraya kadar izliyebilip, İndo-Öropeen ilkel dili hududunda dururlar.

Güneş-Dil Ekolüne göre:

Garp lengüistleri *club* kelimesini "yuvarlaklık„ manasına gelen **gel* tapma köküne irca ediyorlar. Türkçede buna bir çok karşılık bulmak

kabildir. Meselâ: *Kıldırık* = müdevver (Derleme, Anadolu), *kalamak* = ihata etmek (Çağatay, Pavet de Courteille, ve Çağatay Lûgati) *kelle* = baş; v. s. Fakat bunlar, bu karşılaştırmalar, analizsiz hiç bir şey ifade etmez ve kıymeti de yoktur.

Güneş - Dil disiplini *klūb* kelimesinin esas ve orijinel kıymetini şu şekilde tebarüz ettirir:

	(1)	(2)	(3)	(4)
Klūp =	*uğ*	+ *uk*	+ *ül*	+ *ūb*

(1) *uğ* : Ana köktür, kuvvet, kudret, esas, çokluk manasınadır.
(2) *uk* : Mümessil prensipal köktür.
(3) *ūl* : bu esasın teşmilini gösteren elemandır.
(4) *ūb* : bu şümulü, üzerinde tecelli ettiren obje veya süjedir.

Şu halde, *klūb*, üzerinde geniş bir esasın tecelli ettiği süje veya obje demek olur.

Şimdi bu mananın karşılıklarını Türk lehçelerinde arıyalım, ve istinatgâhımızı da en eski Türk varlıklarından Sumerce ile Eticeyi yapalım:

Yukarıki analize göre, bu diller şu mot - étape'ları veriyorlar:

Sumerce *ug* = kuvvet, kudret, kudretli (Garp Türkçesi: *eke* büyük)
" *gal* = büyük
" *gal - gal - bi* = çok büyük (zarf olarak)
" *gu* = toplamak, kül
" *lal* = dolu olmak
" *gu...lal* = birleşme, birikme
" *gul* = käfi
" *gal* = olmak, ikame etmek

(F. Delitzsch "Sumerisches Glossar, s, 3, 76, 105)

Etice *hâli* = duvarla kuşatılmış yer
" *hila* = avlu
" *hilammar* = bir mabedin avlusu
" *hilatar* = üstü örtülü methal mahali
" *halzi* = etrafı kuşatılmış kale
" *hulaliga* = yuvarlamak, sarmak
" *hulali* = bağlamak, bağ
" *kalele* = bağlamak, raptetmek

(L. Delaporte "Manuel de langue Hittite cilt IV. Vocabulaire, s. 16, 22, 23, 32)

Yeni Türk lehçelerinden:

Türkoloğ Vambery, Türkçede, "yığmak, yığın, külli miktar, kalabalık kalınlık„ manalarına gelen bir *kal-*, *kil-*, *kol-*, esası (thème'i) tanıyor, ve şu misalleri de sıralıyor:

Çağatay : *kalamak* = yığmak, istif etmek
„ : *kalın* = yığılmış, çok büyük
„ : *kalparmak* = kabarmak, şişmek
„ : *kılay* = yığın
Uğur : *kalın* = çok, zengin
Koybal-Karagas *kalbak* = geniş
„ „ *kalen* =
Altay *kalın* =
Yakut *kalın* =
Çuvaş *kolim* =
} = Kalın, çok, yığılmış

(A. Vambery, "Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen„ Leipzig 1878, s. 67)

W. Radloff'tan da şu misaller toplanabilir:

Kilen = tamamen (Baraba lehçesi)
Gilen = „ (Noğay „)
Kalınçu = küll (Uygur) - karşılaştır
Kelen = büyük (sert)
Kıla kıla = kitle, kitle
Kölmük = halk (Kırgız)
Külte = demet (Karaim)
Külük, *Külek*, *Külük* = balyoz (Kamusu Türkî'den)

} Arapça *küll*, İbranice *kol*, Asurca *kullatu*, Aramice *kul*

Kelezleme = Ambalaj (Derleme, Anadolu)
Kalamak = İhata etmek (Divanı-Lûgat), istif etmek (Çağ. Lûgati)
Keli, *Kili* = Hudut (Derleme, Anadolu)
Kalabalık = Çokluluk, topluluk

Klüb kelimesinin fonetik, morfolojik ve semantik kıymetlerini aynen muhafaza etmiş biri en eski Türkçe yani Sumerceden, öbürü yeni Türkçenin Anadolu lehçesinden şu iki kelimeyi de karşılaştırıp analizlerini yapalım:

Sumerce: Asur harabelerinin hafriyatından çıkan ve şimdi 3024 numarayı taşıyan Sumer-Akkad vokabülerinin ikinci sütununun 22 nci satırında, Akkatça "hapharu, gipsu ve pührü„ yani "küll, birleşme, toplantı, topluluk, bütünlük„ yani "*kalabalık*„ kelimelerinin Sumerce karşılığı olan *Kilib* sözüne tesadüf edilmektedir. Bu kelimenin çizi yazılı ideogramı da 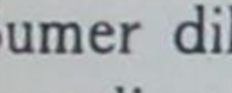 dır ki, bunun en eski piktografi yani resim yazısı da 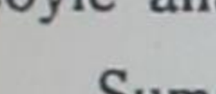 , yani "etrafı çevrilmiş yer„ manasını ifade eder.

(A. Deimel, "Şumerisches Lexikon„ Cilt IIl. 1932, s. 957, F. Delitzsch, "Sumerisches Glossar„ s. 118; yazının en eski şekli için de: F. Delitzsch, "Die Entstehung des altesten Schriftsystems„ s. 186; F. Thureau-Dangin "Recherches sur l'origine de l'Ecriture Cunéiforme„ s. 73)

Ayni kelime *ki-li-ib* şeklinde ve glos olarak (yani bir metinde kullanılan yabancı kelime) Asur kitabelerinin 38128 numarasının ikinci sütununun ikinci satırında yine zuhur ediyor.

Sumer dili, "birleşme, topluluk„ manasına gelen bu *kilib* kelimesini şöyle analiz eder:

Sumercede: *Ki* = yer, mevki, ikametgâh
li = nesil, tefazül
ib = orta, merkez

Güneş-Dil analizi de bu elemanlara şu kıymetleri verir:
uk = esas (Sumercenin "yer„i)
ul = şumül (Sumercenin "tefazül„ü)
ub = tecelli temerküz (Sumercenin "orta„sı) objesi

Yeni Türkçede ise, *kalabalık* sözünden başka, bir de ***külübe kulbe*** manasına gelen bir *kelif* kelimesi vardır (Derleme: Gümüşane, Malatya, Konya, Antalya, Isparta, Iğdır, Alurca, Ordu), ki Sumerce *kilib*'in hemen hemen aynısıdır. Etimolojik analizlerini alt alta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)
Klüb	üğ	+ ük	+ ül	+ üb
Sumerce *Kilib*	iğ	+ ik	+ il	+ ib
Anadolu *Kelif*	eğ	+ ek	+ el	+ if
„ *Kalab* (alık)	ağ	+ ak	+ al	+ ab

Gerek morfolojik, gerek fonetik gerekse semantik bakımdan mutabakat tam ve katîdir. Farsça sanılan *kulbe* grekçe *kalivi* (= külübe) sözleri de bu camiadan ayrılmaz ve ona tabidirler.

Güneş - Dil disiplini sayesinde *klüb* kelimesinin Türkçeye yabancı olmadığı, ve bu kelimenin "lobut, topuz, sopa„ gibi anlamlardan değil, "yuvarlaklık„ manasına gelen bir **gel* yapma kökünden de değil (ki buna Türkçenin *Kelle* = baş, *kıldırık* = yuvarlak sözleri misaldir) ancak en eski Türkçe Sumercede " topluluk, toplantı „ yani *kalabalık* demek olan *kilib* (= *ki - li - ib*; Güneş - Dil analizi *ik - il - ib*) sözünden ve ▭ (yani külübün toplantı yeri) şeklinden gelişmiş olduğu anlaşılıyor.

A. Dilâçar

:TÜRKÇEYE ÇOK ÇALIŞMIŞ

BİR FRANSIZ TÜRKOLOĞU

Profesör J. Deny'nin administratörlüğe terfii

Paris Şark dilleri mektebi Türkçe Profesörü J. Deny, dilimiz üzerinde çok çalışmış ve zengin neşriyatta bulunmuş bir Türkoloğdur. Bu kere administratörlüğe terfiini memnuniyetle öğrendiğimiz bu Türkoloğu candan tebrik ederken hayatı ve eserleri hakkında okurlarımıza muhtasaran malûmat vermeği faydalı buluruz.

M. J. Deny Fransanın Odesa Konsolosunun oğlu olup 19 uncu asrın sonlarına doğru Odesada doğmuş, ilk ve kısmen orta tahsilini orada yapmıştır. Bir müddet sonra pederiyle birlikte Parise dönen M. Deny yüksek tahsilini Paris Üniversitesinde ikmal etmiştir.

Yüksek tahsilini takip ederken Paris Şark Dilleri mektebine de devam eden M. Deny, bu mektebin Türkçe, Arapça ve Farsça kısımlarından diploma almıştır. Daha o yaşta Şark dillerine, hilhassa Türkçemize büyük bir şevkle çalışan genç dilci, o zamanlar arkadaşlarının yaptığı gibi, hariciye meslekini takip etmiyerek kendini ilme vakfetmiş ve Türkçe üzerinde uzun tetkik ve tetebbularda bulunduktan sonra Şark dilleri mektebine Türkçe Profesörü olmuş, uzun yıllar bu kürsüyü muhafaza etmiştir.

Edebiyatçı, dilci, hattâ Şark dillerine meraklı birçok zevat yetiştirmiş eski ve münevver bir Fransız ailesinin evlâdı olan genç Türkoloğ, Cezair'de çalışmış, Arapçaya derinden vâkıf olan bir Fransız âliminin kızıyle izdivaç ettikten sonra, kendini daha müsait bir muhit içerisinde bulmuş ve mesleğinde inkişaf etmek için maddî ve manevî hiçbir külfet ve fedakârlıktan geri kalmamıştır. Mahallinde meslekî tetkikler ve tetebbular yapmak için birkaç defa İstanbul'a gelen, Anadolu içlerine kadar uzanan ve Ankarada kalmış olan bu değerli Türkoloğ memleketi-

mizden tedarik ettiği eski ve yeni kitaplarla Paris'te zengin bir kütüphane tesis etmiştir.

Türk dili ve Türk tarihi üzerinde Fransa'nın muhtelif ilim mecmualarında bir çok yazılar neşreden M. Deny'nin en mühim eseri (Türk Dili Grameri) dir. Uzun tetkik ve tetebbular mahsulü olan bu eser 1200 sahifeyi mütecavizdir. Müellif, neşir tarihinden bugüne kadar (Türk Dili Grameri) üzerinde işlemekte ve bir çok tadiller ve ilâvelerle eserini bir kat daha tekemmül ettirmektedir.

Bu değerli Türkoloğun faaliyeti, bilhassa, dil inkılâbımızdan sonra, yeni bir merhaleye girmiş sayılır.

Türk dil inkılâbına karşı pek samimî bir hassasiyet gösteren bu Fransız Profesörü, Sorbon'da verdiği müteaddit konferanslarla dilimize ve inkılâbımıza karşı beslediği hayranlıkları anlatmış ve Şark dilleri mektebindeki kürsüsünde bu mevzu ile ilgili kurlar ihdas etmiştir. Ana dili olan Fransızcadan başka Garp dillerinden Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Rusça ve Lehçe'ye ve eski dillerden Yunanca ve Lâtinceye vakıf olan M. Deny, Şark dillerinden de Arapça ve Farsçayı tetkik etmiştir. İhtisasını Türkçe üzerinde yapmış olan bu Fransız Profesörü, dilimizin birçok lehçelerini derinden tetebbu etmiş ve gramerimizin incelikleri üzerinde dikkate şayan görüşler yapmıştır.

Bazı yabancı Türkoloğların yaptığı gibi, dilimizi sadece tetebbu etmekte kalmıyarak onu pürüzsüz konuşmağa da merak etmiş olan M. Deny, bilhassa (Türk Ata Sözleri) ne karşı beslediği hayranlıkları her vesile ile izhar etmektedir.

1933 te İstanbul ve Ankara'yı ziyareti esnasında, M. Deny, Türk gazetelerine şu beyanatta bulunmuştur:

«Türkiyeye gelişim, yalnız Türkiyeyi bir daha görmek için değil, yeni dil seferberliğini tetkik, daha doğrusu takip etmek içindir. Gördüklerime ve işittiklerime göre, Türkler, bugünlerde, başka sahalarda olduğu gibi, dil sahasında da, büyük bir yol göstericinin ardına düşerek, yeni ve çok mühim bir devreye girmektedir. Bu yeni devre harf inkılâbının neticesi ve ikinci safhasıdır. Okurlarınız bunları elbette benden daha iyi bilirler. Lâkin vatandaşlarımın çoğu bunlara kısmen vakıf olduğu için, yeni Türk dili cereyanını göziyle gören birisinden bunun bütün safhalarını öğrenmeleri elbette faydalı olur.

Bundan başka itiraf etmeliyim ki, diğer hususlarda olduğu gibi, dil hususunda da ben böyle, mühim bir inkılâbın imkânını bile tasavvur etmezdim. Lâkin ötedenberi lüzumsuz sayılarak istimalden çıkmış, metrûk öz Türk kelimelerinin ihyasına taraftardım. Tuttuğunuz yol ve çalışma

sisteminiz sizi süratle umduğunuz neticelere vardıracağından şüphe etmiyorum».

1936 da 3 üncü Dil Kurultayımıza davet edilen bu Fransız Profesörü Kurultayda bazı eklerimiz hakkında bir konferans vermiştir.

Bütün hayatını Türk dili ve Türk tarihi tetkiklerine hasreden bu değerli Türkoloğdan daha birçok eserler beklediğimizi kaydetmekten kendimizi alamıyoruz.

Hataylı
A. Faik Türkmen

T. DİL KURUMU KÜTÜPHANESİ

Okurlarımıza

Belleten, bu sayı ile üçüncü abone yılını bitirdi

"Türk Dili„ Belleteni, bu sayı ile 30 numaraya varmıştır. Her 10 sayı bir abone yılı sayıldığına göre, bu sayı ile üçüncü obone yılımız sona ermektedir.

"Türk Dili„ Belleteni, Türk Dil Kurumu'nun kuruluşundan beri olan çalışmalarının bir aynası gibidir. Kurum'un geçirdiği bütün değişmeler, çalışmaların türlü gidişleri, Belleten sayı ve sahifelerinde görülebilir.

21 - 22 sayıdan beri Belletenimiz, daha geniş ölçüde ve iki dilde olarak Kurum'un çalışmalarına ve buluşlarına yansıt olmaktadır. Frasızca kısımların yalnız dilimizi bilmiyen yabancı bilginlere değil, o dili anlıyan vatandaşlara da sevinç ve ilgi verdiğini görüyoruz.

Yeni abone yılımızda bu yoldaki yayınları daha geniş ölçüde ortaya koymak umudundayız.

Belletenimizin eski sayılarından bir takımı tükenmiştir. İlk abone yılından 5, 6, 7 sayılı olanlardan hiç kalmadığı gibi, ikinci obone yılından da 15 inci sayı bitmiştir. Bunun için takım yapan abonelerimizin eksikleri varsa tamamlamakta acele etmelerini dileriz. Çünkü yakında başka sayılar da tükenecektir.

Dördüncü abone yılına girerken abonelerimizin yeniden kayıtlarını yenilemelerini de hatırlatmak isteriz.

Gerek abonelerini yenilemek, gerek yeniden abone olmak, yahut eksik sayıları tamamlamak için satış merkezimize baş vurulmalıdır.

Satış merkezimiz "İstanbulda Ankara caddesinde Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi„ dir.